

THE PALIVERSE PROJECT

Το σύμπαν της σοφίας του Βούδα

Υποσχόλια (Tīkā)

Ο Κανόνας των Ομιλιών - Υποσχόλια (Sutta Piṭaka - Tīkā)

1. Η συλλογή των μακρών ομιλιών - Υποσχόλια (1. Dīgha Nikāya - Tīkā)

1. Υποσχόλια για το κεφάλαιο για το σύνολο της ηθικής
(1. Sīlakkhandhavaggaṭīkā)

1. Σχόλια για την ομιλία για το ανώτατο δίκτυο
(1. Brahmajālasuttavaṇṇanā)

PaliVerse

1. Η συλλογή των μακρών ομιλιών - Υποσχόλια

1. Υποσχόλια για το κεφάλαιο για το σύνολο της ηθικής

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Dīghanikāye

Sīlakkhandhavaggaṭīkā

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

Samvaṇṇanārambhe ratanattayavandanā samvaṇṇetabbassa dhammassa pabhavanissayavisuddhipaṭivedanattam, taṃ pana dhammasamvaṇṇanāsu viññūnaṃ bahumānuppādanattam, taṃ sammadeva tesam uggahadhāraṇādikkamaladdhabbāya sammāpaṭipattiyā sabbahitasukhanipphādanattam. Atha vā maṅgalabhāvato, sabbakiriyāsu pubbakiccabhāvato, paṇḍitehi sammācaritabhāvato, āyatim paresam diṭṭhānugatiāpajjanato ca samvaṇṇanāyaṃ ratanattayapaṇāmakiriyā. Atha vā ratanattayapaṇāmakaraṇaṃ pūjanīyapūjāpuññavisesanibbattanattam, taṃ attano yathāladhasampattinimittakassa kammassa balānuppādanattam, antarā ca tassa asaṅkocanattam, tadubhayaṃ anantarāyena aṭṭhakathāya parisamāpanattam. Idameva ca payojanaṃ ācariyena idhādhippetam. Tathā hi vakkhati - “iti me pasannamatino...pe... tassānubhāvenā”ti. Vatthuttayapūjā hi nirisayapuññakkhettsambuddhiyā aparimeyyappabhāvo puññātisayoti bahuvidhantarāyepi lokasannivāse antarāyanibandhanasakalasamkilesaviddhamsanāya pahoti, bhayādiupaddavañca nivāreti. Yathāha -

“Pūjārahe pūjayato, buddhe yadi va sāvake”tiādi, tathā -

“Ye bhikkhave buddhe pasannā, agge te pasannā. Agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko hoti”tiādi.

“Buddhoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti;
Vameva hi sā pīti, kasiṇenapi jambudīpassa.
Dhammoti...pe... saṅghoti...pe... dīpassā”ti.

Tathā -

“Yasmiṃ, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmīṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosa...pe... na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti”tiādi,

“Araññe rukkhāmūle vā...pe...
Bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā,
Lomahaṃso na hessatī”ti.

Tattha yassa vatthuttayassa vandanaṃ kattukāmo, tassa guṇātisayayogasandassanattamaṃ “karuṇāsītalalahadaya”ntiādinā gāthattayamāha. Guṇātisayayogena hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca katā vandanā yathādhīppetappayojanaṃ sādhetīti. Tattha yassā desanāya saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, sā na vinayadesanā viya karuṇāppadhānā, nāpi abhidhammadesanā viya paññāppadhānā, atha kho karuṇāpaññāppadhānāti tadubhayappadhānameva tāva sammāsambuddhassa thomaṇaṃ kātuṃ taṃmūlakattā sesaratanānaṃ “karuṇāsītalalahadaya”ntiādi vuttaṃ.

Tattha kiratīti karuṇā, paradukkhaṃ vikkhipati, apanetīti attho. Atha vā kiṇātīti karuṇā, paradukkhe sati kāruṇikaṃ hiṃsati, vibādhatīti attho, paradukkhe sati sādhuṇaṃ kampanaṃ hadayakhedaṃ karotīti vā karuṇā. Atha vā kamiti sukhaṃ, taṃ rundhatīti karuṇā. Esā hi paradukkhāpanayanakāmatālakkaṇā, attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānaṃ sukhaṃ rundhati vibandhatīti. Karuṇāya sītaṃ karuṇāsītaṃ, karuṇāsītaṃ hadayaṃ assāti karuṇāsītalalahadayo, taṃ karuṇāsītalalahadayaṃ. Tattha kiñcāpi paresaṃ hitopasaṃhārasukkhādiaparihānicchanasabhāvatāya, byāpādāratīnaṃ ujuvipaccanīkatāya ca sattasantānagatasantāpavicchedanākārappavattiyā mettāmoditānaṃpi cittasītalabhāvakāraṇatā upalabbhati, tathāpi dukkhāpanayanākārappavattiyā parūpatāpāsahanarasā avihiṃsābhūtā karuṇā visesena bhagavato cittassa citta-passaddhi viya sītībhāvanimittanti vuttaṃ “karuṇāsītalalahadaya”nti. Karuṇāmukhena vā mettāmoditānaṃpi hadayasītalabhāvakāraṇatā vuttāti daṭṭhabbaṃ.

Atha vā asādhāraṇaññānavisesanibandhanabhūtā sātisaṃyamaṃ niravasesaṃca sabbaññutaññānaṃ viya savisaṃyabyāpitāya mahākaruṇābhāvaṃ upagatā karuṇāva bhagavato atisaṃyena hadayasītalabhāvahetūti āha “karuṇāsītalalahadaya”nti. Atha vā satipi mettāmoditānaṃ sātisaṃyena hadayasītibhāvanibandhanatte sakalabuddhaguṇavisesakāraṇatāya tāsampi kāraṇanti karuṇāva bhagavato hadayasītalabhāvakāraṇaṃ vuttā. Karuṇānidānā hi sabbepi buddhaguṇā. Karuṇānubhāvanibbāpiyamānasamaṃsāradukkkhasantāpassa hi bhagavato paradukkhāpanayanakāmatāya anekānīpi asaṅkheyyāni kappānaṃ akilantarūpasseva niravasesabuddhakaradhammasambharaṇānīyatassa samadhi-gatadhammādhīpateyyassa ca sannihitesupī satta-saṅkhārasamupanītahadaya-upatāpanimittesu na īsakampi cittasītibhāvassaññāthattamahosīti. Etasmiṃca atthavikappe tīsupi avatthāsu bhagavato karuṇā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ.

Pajānātīti paññā, yathāsabhāvaṃ pakārehi paṭivijjhatīti attho. Paññāva ñeyyāvaraṇappahānato pakārehi dhammasabhāvāvajotanaṭṭhena pajjototi paññāpajjoto, savāsanappahānato visesena hataṃ samugghāṭitaṃ vihatam, paññāpajjotena vihatam paññāpajjotavihatam. Muyhanti tena, sayamaṃ vā muyhati, mohanamattameva vā tanti moho, avijjā, sveva visayasabhāvapaṭicchādanato andhakārasarikkhatāya tamo viyāti tamo, paññāpajjotavihato mohatamo etassāti paññāpajjotavihatamohatamo, taṃ paññāpajjotavihatamohatamaṃ. Sabbesampi hi khīṇāsavaṇaṃ satipi paññāpajjotena avijjāndhakārassa vihatabhāve saddhādhimuttehi viya diṭṭhippattānaṃ sāvakehi, paccekasambuddhehi ca

savāsanappahānena sammāsambuddhānaṃ kilesappahānassa viseso vijjatīti
sāṭisayena avijjāppahānena bhagavantaṃ thomento āha
“paññāpajjotavihatamohatama”nti.

Atha vā antarena paropadesaṃ attano santāne accantaṃ avijjāndhakāravigamassa
nibbattitattā, tattha ca sabbaññutāya, balesu ca vasībhāvassa samadhiḡatattā,
parasantatiyañca dhammadesanāṭisayānubhāvena sammadeva tassa pavattitattā
bhagavāva visesato mohatamavigamena thometabboti āha
“paññāpajjotavihatamohatama”nti. Imasmiñca atthavikappe “paññāpajjoto”ti
padena bhagavato paṭivedhapaññā viya desanāpaññāpi sāmāññaniddesena
ekasesanayena vā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ.

Atha vā bhagavato ñāṇassa ñeyyapariyantikattā
sakalañeyyadhammasabhāvābodhanasamatthena anāvaraṇaṇāṇasaṅkhātena
paññāpajjotena sabbañeyyadhammasabhāvachādaḡakassa mohandhakārassa
vidhamitattā anaññasādhāraṇo bhagavato mohatamavināsoti katvā vuttaṃ
“paññāpajjotavihatamohatama”nti. Ettha ca mohatamavidhamanante adhigatattā
anāvaraṇaṇāṇaṃ kāraṇūpacārena sakasantāne mohatamavidhamanaṃ daṭṭhabbaṃ.
Abhinihārasampattiyā savāsanappahānameva hi kilesānaṃ
“ñeyyāvaraṇappahāna”nti, parasantāne pana mohatamavidhamanassa
kāraṇabhāvato anāvaraṇaṇāṇaṃ “mohatamavidhamana”nti vuccatīti.

Kim pana kāraṇaṃ avijjāvigghāto yeveko pahānasampattivasena bhagavato
thomanānimittaṃ gayhati, na pana sāṭisayaniravasesakilesappahānanti?
Tappahānavacaneneva tadekaṭṭhatāya
sakalaṃkilesagaṇasamugghātajotitabhāvato. Na hi so tādiso kilesa atthi, yo
niravasesaavijjāppahānena na pahiyatīti. Atha vā vijjā viya
sakalakusaladhammasamuppattiyā niravasesākusaladhammanibbattiyā,
saṃsārappavattiyā ca avijjā padhānakāraṇanti tabbigghātavacanena
sakalaṃkilesagaṇasamugghāto vuttoyeva hotīti vuttaṃ
“paññāpajjotavihatamohatama”nti.

Narā ca amarā ca narāmarā, saha narāmarehīti sanarāmaro, sanarāmaro ca so loko
cāti sanarāmaraloko, tassa garuti sanarāmaralokagaru, taṃ sanarāmaralokagaruṃ.
Etena devamanussānaṃ viya tadavasiṭṭhasattānampi yathārahaṃ guṇavisesāvahato
bhagavato upakāritaṃ dasseti. Na cettha padhānāpadhānabhāvo codetabbo. Añño hi
saddakkamo, añño atthakkamo. Edisesu hi samāsapadesu padhānampi appadhānaṃ
viya niddisīyati yathā - “sarājikāya parisāyā”ti. Kāmañcettha
sattasaṅkhārabhājanavasena tividho loko, garubhāvassa pana adhippetattā
garukaraṇasamatthasaveva yujjanato sattalokassavasena attho gaḡetabbo. So hi
lokiyanti ettha puññapāpāni tabbipāko cāti “loko”ti vuccati. Amaraggahaṇena cettha
upapattidevā adhippetā.

Atha vā samūhattho loka-saddo samudāyavasena lokīyati paññāpiyatīti. Saha narehīti
sanarā, sanarā ca te amarā ceti sanarāmarā, tesaṃ lokoti sanarāmaralokoti
purimanayeneva yojetabbaṃ. Amara-saddena cettha visuddhidevāpi saṅgayhanti. Te
hi maraṇābhāvato paramatthato amarā. Narāmarānaṃyeva ca gahaṇaṃ
ukkaṭṭhaniddesavasena, yathā - “satthā devamanussāna”nti. Tathā hi
sabbānatthapariharaṇapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya
niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya,

aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgitāya ca sabbasattuttamo bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uttamaṃ gāraṇatthānaṃ, tena vuttaṃ - “sanarāmaralokagaru”nti.

Sobhanaṃ gataṃ gamanaṃ etassāti sugato. Bhagavato hi veneyyajanupasaṅkamaṃ ekantena tesāṃ hitasukhanipphādanato sobhanaṃ, tathā lakkhaṇānubyañjana paṭimaṇḍitarūpakāyatāyadutavilambita-khalitānukaḍḍhananippīlanukkuṭikakuṭilākulatādidosarahitaṃ vilāsitarājahaṃsavasabhavāraṇamigarājagamaṃ kāyagamaṃ ñāṇagamaṃ vipulanimmalakaruṇāsativīriyādiguṇavisesasahitamabhinīhārato yāva mahābodhi anavajjatāya sobhanamevāti.

Atha vā sayambhuññaṇena sakalampi lokaṃ pariññābhisamayavasena parijānanto ñāṇena sammā gato avagatoti sugato. Tathā lokasamudayaṃ pahānābhisamayavasena pajahanto anuppattidhammataṃ āpādentoti sammā gato atītoti sugato. Lokanīrodhaṃ nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato adhigatoti sugato. Lokanīrodhagāminipaṭipadaṃ bhāvanābhisamayavasena sammā gato paṭipannoti sugato. Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti, na pacceti, na paccāgacchatīti sugatotiādinā nayena ayamatto vibhāvetabbo. Atha vā sundaraṃ tthānaṃ sammāsambodhiṃ nibbānameva vā gato adhigatoti sugato. Yasmā vā bhūtaṃ tacchaṃ atthasāñhitaṃ vineyyānaṃ yathārahaṃ kālayuttameva ca dhammaṃ bhāsati, tasmā sammā gadatīti sugato, da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Iti sobhanagamaṇatādīhi sugato, taṃ sugataṃ.

Puññaṇāpakammehi upapajjanavasena gantabbato gatiyo, upapattibhavavisesā. Tā pana nirayādivasena pañcavidhā, tāhi sakalassāpi bhavagāmikamassa ariyamaggādhigamena avipākārahābhāvakaraṇena nivattitattā bhagavā pañcahi gatihi suṭṭhu mutto viṣamyuttoti āha - “gativimutta”nti. Etena bhagavato katthacipi gatiyā apariyāpannataṃ dasseti, yato bhagavā “devātidevo”ti vuccati, tenevāha -

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;
Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattañca abbaje;
Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā”ti.

Taṃtaṃgatisaṃvattanakānañhi kammakilesānaṃ aggamaggena bodhimūleyeva suppahīnattā natthi bhagavato gatipariyāpannatāti accantameva bhagavā sabbabhavayonigativīññaṇatṭhitisattāvāsasattanikāyehi suparimutto, taṃ gativimuttaṃ. Vandeti namāmi, thomemīti vā attho.

Atha vā gativimuttanti anupādisesanibbānadhātuppattiyā bhagavantaṃ thometi. Ettha hi dvīhākārehi bhagavato thomaṇā veditabbā - attahitasampattito, parahitapaṭipattito ca. Tesu attahitasampatti anāvaraṇaṇāññādhigamato, savāsanānaṃ sabbesaṃ kilesānaṃ accantappahānato, anupādisesanibbānappattito ca veditabbā. Parahitapaṭipatti lābhasakkārādinirapekkhacittassa sabbadukkhanīyānikadhammadesanāto, viruddhesupi niccaṃ hitajjhāsayato, ñāṇaparipākakālāgamanato ca. Sā panettha āsayato payogato ca duvidhā parahitapaṭipatti, tivīdhā ca attahitasampatti pakāsītā hoti. Kathaṃ? “Karuṇāsītalahadaya”nti etena āsayato parahitapaṭipatti, sammā gadanatthena sugata-saddena payogato parahitapaṭipatti, “paññaṇāpajjotavihatamohatamaṃ

gativimutta’’nti etehi catusaccapaṭivedhatthena ca sugata-saddena tividhāpi attahitasampatti, avasiṭṭhena, ‘’paññāpajjotavihatamohatama’’nti etena ca sabbāpi attahitasampattiparahitapaṭipatti pakāsītā hotīti.

Atha vā tīhākārehi bhagavato thomanā veditabbā - hetuto, phalato, upakārato ca. Tattha hetu mahākaruṇā, sā paṭhamapadena nidassitā. Phalaṃ catubbidhaṃ - ñāṇasampadā, pahānasampadā, ānubhāvasampadā, rūpakāyasampadā cāti. Tāsu ñāṇappahānasampadā dutiyapadena saccappaṭivedhatthena ca sugata-saddena pakāsītā honti. Ānubhāvasampadā tatiyapadena, rūpakāyasampadā yathāvuttakāyagamanasobhanatthena sugata-saddena, lakkhaṇānubyañjanapāripūriyā vinā tadabhāvato. Upakāro antaraṃ abāhiraṃ karitvā tividhayānamukhena vimuttidhammadesanā, so sammā gadanatthena sugata-saddena pakāsito hotīti veditabbaṃ.

Tattha ‘’karuṇāsītalahadaya’’nti etena sammāsambodhiyā mūlaṃ dasseti. Mahākaruṇāsañcoditamānaso hi bhagavā saṃsārapaṅkato sattānaṃ samuddharaṇatthaṃ katābhinihāro anupubbena pāramiyo pūretvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigatoti karuṇā sammāsambodhiyā mūlaṃ. ‘’Paññāpajjotavihatamohatama’’nti etena sammāsambodhiṃ dasseti. Anāvaraṇañāṇapadaṭṭhānañhi maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānañca anāvaraṇañāṇaṃ ‘’sammāsambodhi’’ti vuccatīti. Sammā gadanatthena sugata-saddena sammāsambodhiyā paṭipattiṃ dasseti, līnuddhaccapaṭiṭṭhānāyūhanakāmasukhallikattakilamathānuyoga-sassatucchedābhinivesādiāntadvayarahitāya karuṇāpaññāpariggahitāya majjhimāya paṭipattiyā pakāsanato sugata-saddassa. Itarehi sammāsambodhiyā padhānāppadhānabhedhaṃ payojanaṃ dasseti. Saṃsāramahoghato sattasantāraṇaṇcetha padhānaṃ payojanaṃ, tadanñāmapadhānaṃ. Tesu padhānena parahitappaṭipattiṃ dasseti, itarena attahitasampattiṃ, tadubhayena attahitāya paṭipannādīsu catūsu puggalesu bhagavato catutthapuggalabhāvaṃ dasseti. Tena ca anuttaradakkhiṇeyyabhāvaṃ uttamavandanīyabhāvaṃ, attano ca vandanakiriyāya khettaṅgatabhāvaṃ dasseti.

Ettha ca karuṇāggahaṇena lokiyesu mahaggatabhāvappattāsādhāraṇaguṇadīpanato bhagavato sabbalokiyaguṇasampatti dassitā hoti, paññāggahaṇena sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānamaggañāṇadīpanato sabbalokuttaraguṇasampatti. Tadubhayaggahaṇasiddho hi attho ‘’sanarāmaralokagaru’’ntiādinā vipaṇṇīyatīti. Karuṇāggahaṇena ca upagamaṇaṃ nirupakkilesaṃ dasseti, paññāggahaṇena apagamaṇaṃ. Tathā karuṇāggahaṇena lokasamaññānurūpaṃ bhagavato pavattiṃ dasseti, lokavohāravisaṃyattā karuṇāya, paññāggahaṇena samaññāyānavidhāvaṇaṃ. Sabhāvānavabodhena hi dhammānaṃ samaññaṃ atidhāvitvā sattādiparāmasanaṃ hotīti. Tathā karuṇāggahaṇena mahākaruṇāsamāpattivihāraṃ dasseti, paññāggahaṇena tīsu kālesu appaṭihatañāṇaṃ, catusaccañāṇaṃ, catuppaṭisambhidāñāṇaṃ, catuvessārajjāñāṇaṃ. Karuṇāggahaṇena mahākaruṇāsamāpattiñāṇassa gahitattā sesāsādhāraṇañāṇāni, cha abhiññā, aṭṭhasu parisāsu akampanañāṇāni, dasa balāni, cuddasa buddhañāṇāni, soḷasa ñāṇacariyā, aṭṭhārasa buddhadhammā, catucattārīsa ñāṇavatthūni, sattasattati ñāṇavatthūnīti evamādīnaṃ anekesaṃ paññāppabhedānaṃ vasena ñāṇacāraṃ dasseti.

Tathā karuṇāggahaṇena caraṇasampattiṃ, paññāggahaṇena vijjāsampattiṃ. Karuṇāggahaṇena sattādhipatitā, paññāggahaṇena dhammādhipatitā.

Karuṇāggahaṇena lokanāthabhāvo, paññāggahaṇena attanāthabhāvo. Tathā karuṇāggahaṇena pubbakāribhāvo, paññāggahaṇena kataññutā. Tathā karuṇāggahaṇena aparantapatā, paññāggahaṇena anattantapatā. Karuṇāggahaṇena vā buddhakaradhammasiddhi, paññāggahaṇena buddhabhāvasiddhi. Tathā karuṇāggahaṇena paresaṃ tāraṇaṃ, paññāggahaṇena sayamaṃ tāraṇaṃ. Tathā karuṇāggahaṇena sabbasattesu anuggahacittatā, paññāggahaṇena sabbadhammesu virattacittatā dassitā hoti. Sabbesañca buddhaguṇānaṃ karuṇā ādi, tannidānabhāvato. Paññā pariyoṣānaṃ, tato uttarikaraṇīyābhāvato. Iti ādipariyoṣānadassanena sabbe buddhaguṇā dassitā honti. Tathā karuṇāggahaṇena sīlakkhandhapubbaṅgamo samādhikkhandho dassito hoti. Karuṇānidānañhi sīlaṃ, tato pāṇātipātādiviratippavattito, sā ca jhānattayasampayoginīti. Paññāvacaṇena paññākkhandho. Sīlañca sabbabuddhaguṇānamādi, samādhī majjhe, paññā pariyoṣānanti. Evampi ādimajjhapariyoṣānakalyāṇā sabbe buddhaguṇā dassitā honti, nayato dassitattā. Eso eva hi niravasesato buddhaguṇānaṃ dassanupāyo, yadidaṃ nayaggāhaṇaṃ. Aññathā ko nāma samatto bhagavato guṇe anupadaṃ niravasesato dassetuṃ. Tenevāha -

“Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññaṃabhāsamāno;
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā”ti.

Teneva ca āyasmatā sārīputtattherenāpi buddhaguṇaparicchedanaṃ pati anuyuttena “no hetamaṃ bhante”ti paṭikkhipitvā, “api ca me bhante dhammanvayo vidito”ti vuttaṃ.

Evamaṃ saṅkhepena sakalasabbaññuguṇehi bhagavantaṃ abhitthavitvā idāni saddhammaṃ thometuṃ “buddhopi”tiādimāha. Tattha buddhoti kattuniddeso. Buddhabhāvanti kammaniddeso. Bhāvetvā, sacchikatvāti ca pubbakālakiriyāniddeso. Yanti aniyamato kammaniddeso. Upagatoti aparakālakiriyāniddeso. Vandeti kiriyāniddeso, tanti niyamaṇaṃ. Dhammanti vandanakiriyāya kammaniddeso. Gatamalaṃ, anuttaranti ca tabbisesanaṃ.

Tattha buddha-saddassa tāva “bujjhitaṃ saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho”tiādinā niddesanayena attho veditabbo. Atha vā savāsanāya aññāṇaniddāya accantavigamato, buddhiyā vā vikaṣitabhāvato buddhavāti buddho, jāgaraṇavikasanatthavasena. Atha vā kassacipi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāvena ñeyyavisesassa kammabhāvena aggahaṇato kammavacanicchāya abhāvena avagamanatthavaseneva kattuniddeso labbhatīti buddhavāti buddho, yathā “dikkhito na dadātī”ti, atthato pana pāramitāparibhāvito sayambhūñāṇena saha vāsanāya vihataviddhastaniravasesakileso mahākaruṇāsabbaññutaññāñādiaparimeyya guṇagaṇādhāro khandhasantāno buddho. Yathāha -

“Buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutaṃ patto, balesu ca vasībhāva”nti.

Api-saddo sambhāvane, tena “evaṃ guṇavisesayutto sopi nāma bhagavā”ti vakkhamānaguṇe dhamme sambhāvanam dīpeti. Buddhabhāvanti sammāsambodhiṃ. Bhāvetvāti uppādetvā, vaḍḍhetvā ca. Sacchikatvāti paccakkham katvā. Upagatoti patto, adhigatoti attho, etassa “buddhabhāva”nti etena sambandho. Gatamalanti vigatamalam, niddosanti attho. Vandeti paṇamāmi, thomemi vā. Anuttaranti uttararahitam, lokuttaranti attho. Dhammanti yathānusiṭṭham paṭipajjamāne apāyato ca, saṃsārato ca apatamāne katvā dhārayatīti dhammo.

Ayañhettha saṅkhepattho - evaṃ vividhaguṇasamannāgato buddhopi bhagavā yaṃ ariyasaṅkhātam dhammam bhāvetvā, phalanibbānasaṅkhātam pana sacchikatvā anuttaram sammāsambodhiṃ adhigato, tametaṃ buddhānampi buddhabhāvahetubhūtam sabbadosamalarahitam attano uttaritarābhāvena anuttaram paṭivedhasaddhammam namāmīti. Pariyattisaddhammassāpi tappakāsanattā idha saṅgaho daṭṭhabbo. Atha vā “abhidhammanayasamuddam bhāvetvā adhigacchi, tīṇi piṭakāni sammāsī”ti ca aṭṭhakathāyaṃ vuttattā pariyattidhammassāpi sacchikiriyāsammasanapariyāyo labbhatīti sopi idha vutto yevāti daṭṭhabbo. Tathā “yaṃ dhammam bhāvetvā, sacchikatvā”ti ca vuttattā buddhakaradhammabhūtāhi pāramitāhi saha pubbabhāge adhisīlasikkhādayopi idha dhamma-saddena saṅgahitāti veditabbā. Tāpi hi vigatapaṭipakkhatāya vigatamalā, anaññasādhāraṇatāya anuttarā cāti. Tathā hi sattānam sakalavaṭṭadukkhānissaraṇāya katamahābhinihāro mahākaruṇādhivāsapesalajjhāsayo paññāvisesapariyodātanimmālānam dānadamasaññamādīnam uttamadhammānam satahassādhikāni kappānam cattāri asaṅkheyyāni sakkaccaṃ nirantaram niravasesam bhāvanāpaccakkhakaraṇehi kammādīsu adhigatavasābhāvo, acchariyācinteyyamahānubhāvo, adhisīlaadhicittānam paramukkaṃsapāramippatto bhagavā paccayākāre catuvīsatiakoṭīsatasaṃsārahassamukhena mahāvajiraññaṃ pesetvā anuttaram sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti.

Ettha ca “bhāvetvā”ti etena vijjāsampadāya dhammam thometi, ‘sacchikatvā’ti etena vimuttisampadāya. Tathā paṭhamena jhānasampadāya, dutiyena vimokkhasampadāya. Paṭhamena vā samādhisampadāya, dutiyena samāpattisampadāya. Atha vā paṭhamena khayaññābhāvena, dutiyena anuppādaññābhāvena. Purimena vā vijjūpamatāya, dutiyena vajirūpamatāya. Purimena vā virāgasampattiyā, dutiyena nirodhasampattiyā. Tathā paṭhamena niyyānabhāvena, dutiyena nissaraṇabhāvena. Paṭhamena vā hetubhāvena, dutiyena asaṅkhatabhāvena. Paṭhamena vā dassanabhāvena, dutiyena vivekabhāvena. Paṭhamena vā adhipatibhāvena, dutiyena amatabhāvena dhammam thometi. Atha vā “yaṃ dhammam bhāvetvā buddhabhāvam upagato”ti etena svākkhātātāya dhammam thometi, “sacchikatvā”ti etena sandiṭṭhikatāya. Tathā purimena akālikatāya, pacchimena ehipassikatāya. Purimena vā opaneyyikatāya, pacchimena paccattam veditabbatāya dhammam thometi.

“Gatamala”nti iminā saṃkilesābhāvadīpanena dhammassa parisuddhatam dasseti, “anuttara”nti etena aññassa viṭṭhassa abhāvadīpanena vipulaparipuṇṇatam. Paṭhamena vā pahānasampadam dhammassa dasseti, dutiyena pabhāvasampadam. Bhāvetabbatāya vā dhammassa gatamalahāvo yojetabbo. Bhāvanāguṇena hi so dosānam samugghātako hotīti. Sacchikātabbābhāvena anuttarabhāvo yojetabbo. Sacchikiriyānibbattito hi taduttarikaraṇīyābhāvato anaññasādhāraṇatāya anuttaroti.

Tathā “bhāvetvā”ti etena saha pubbabhāgasīlādīhi sekkhā
sīlasamādhīpaññākkhandhā dassitā honti, “sacchikatvā”ti etena saha asaṅkhatāya
dhātuyā asekkhā sīlasamādhīpaññākkhandhā dassitā hontīti.

Evam saṅkhepeneva sabbadhammaguṇehi saddhammaṃ abhitthavitvā, idāni
ariyaśaṅghaṃ thometuṃ “sugatassā”tiādimāha. Tattha sugatassāti
sambandhaniddeso, tassa “puttāna”nti etena sambandho. Orasānanti
puttavisesanaṃ. Mārasenamathanānanti orasaputtabhāve kāraṇaniddeso, tena
kilesappahānameva bhagavato orasaputtabhāvakāraṇaṃ anujānātīti dasseti.
Aṭṭhannanti gaṇanaparicchedaniddeso, tena ca satipi tesaṃ sattavisesabhāvena
anekasatasahassasaṅkhyabhāve imaṃ gaṇanaparicchedaṃ nātivattantīti dasseti,
maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvānativattanato. Samūhanti samudāyaniddeso.
Ariyaśaṅghanti guṇaviśiṭṭhasaṅghātabhāvaniddeso, tena asatipi ariyapuggalānaṃ
kāyasāmaggiyaṃ ariyaśaṅghabhāvaṃ dasseti, diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatabhāvato.
Tattha urasi bhavā jātā, saṃvaddhā ca orasā. Yathā hi sattānaṃ orasaputtā
attajātātāya pitusantakassa dāyajjassa visesena bhāgino honti, evamete pi
ariyapuggalā sammāsambuddhassa savanante ariyāya jātiyā jātātāya bhagavato
santakassa vimuttisukhassa, ariyadhammaratanassa ca ekantabhāginoti orasā viya
orasā. Atha vā bhagavato dhammadesanānubhāvena ariyabhūmiṃ okkamamānā,
okkantā ca ariyasāvakā bhagavato urovāyāmajanitābhijātātāya nippariyāyena
“orasaputtā”ti vattabbataṃ arahanti. Sāvakehi pavattiyamānāpi hi dhammadesanā
bhagavato “dhammadesanā” icceva vuccati, taṃmūlakattā,
lakkhaṇādivisesābhāvato ca.

Yadipi ariyasāvakānaṃ ariyamaggādhigamasamaye bhagavato viya
tadantarāyakaraṇatthaṃ devaputtamāro, māravāhinī vā na ekantena apasādeti, tehi
pana apasādetabbatāya kāraṇe vimathite tepi vimathitā eva nāma hontīti āha -
“mārasenamathanāna”nti. Imasmiṃ panatthe ‘māramārasenamathanāna’nti
vattabbe “mārasenamathanāna”nti ekadesasarūpekaseso katoti daṭṭhabbaṃ. Atha
vā khandhābhisaṅkhāramārānaṃ viya devaputtamārassāpi guṇamāraṇe
sahāyabhāvūpagamanato kilesabalakāyo “senā”ti vuccati. Yathāha - “kāmā te
paṭhamā senā”tiādi. Sā ca tehi diyaḍḍhasahassabhedā, anantabhedā vā kilesavāhinī
satidhammavicayavīriyasamathādiguṇapaharaṇehi odhiso vimathitā, vihatā,
viddhastā cāti mārasenamathanā, ariyasāvakā. Etena tesaṃ bhagavato
anujātaputtataṃ dasseti.

Ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato ariyā, niruttinayena. Atha vā
sadevakena lokena “saraṇa”nti araṇīyato upagantabbato, upagatānañca
tadatthasiddhito ariyā, ariyānaṃ saṅghoti ariyaśaṅgho, ariyo ca so, saṅgho cāti vā
ariyaśaṅgho, taṃ ariyaśaṅghaṃ. Bhagavato aparabhāge
buddhadhammaratanānampi samadhigamo saṅgharatanādhīnoti assa
ariyaśaṅghassa bahūpakāratam dassetuṃ idheva “sirasā vande”ti vuttanti
daṭṭhabbaṃ.

Ettha ca “sugatassa orasānaṃ puttāna”nti etena ariyaśaṅghassa pabhavasampadaṃ
dasseti, “mārasenamathanāna”nti etena pahānasampadaṃ,
sakalasamkilesappahānadīpanato. “Aṭṭhannampi samūha”nti etena ñāṇasampadaṃ,
maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvadīpanato. “Ariyaśaṅgha”nti etena pabhavasampadaṃ
dasseti, sabbasaṅghānaṃ aggabhāvadīpanato. Atha vā “sugatassa orasānaṃ
puttāna”nti ariyaśaṅghassa visuddhanissayabhāvadīpanaṃ,

“mārasenamathanāna”nti sammāujuñāyasāmīcippaṭipannabhāvadīpanaṃ,
 “aṭṭhannampi samūha”nti āhuneyyādibhāvadīpanaṃ, “ariyaśaṅgha”nti
 anuttarapuññaṅkhettabhāvadīpanaṃ. Tathā “sugatassa orasānaṃ puttāna”nti etena
 ariyaśaṅghassa lokuttarasaraṇagamanasabbhāvaṃ dīpeti. Lokuttarasaraṇagamanena
 hi te bhagavato orasaputtā jātā. “Mārasenamathanāna”nti etena
 abhinīhārasampadāsiddhaṃ pubbabhāge sammāpaṭipattiṃ dasseti. Katābhinīhārā hi
 sammā paṭipannā mārāṃ, mārāparisaṃ vā abhivijjanti. “Aṭṭhannampi samūha”nti
 etena viddhastavipakkhe sekkhāsekkhadhamme dasseti, puggalādhiṭṭhānena
 maggaphaladhammānaṃ pakāsitattā. “Ariyaśaṅgha”nti aggadakkhiṇeyyabhāvaṃ
 dasseti. Saraṇagamanañca sāvakaṇaṃ sabbaguṇānamādi, sapubbabhāgappaṭipadā
 sekkhā sīlakkhandhādayo majjhe, asekkhā sīlakkhandhādayo pariyosānanti
 ādimajjhapariyosānakalyāṇā saṅkhepato sabbe ariyaśaṅghaguṇā pakāsitā honti.

Evam gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṅkittanamukhena ratanattayassa
 paṇāmaṃ katvā, idāni taṃ nipaccakāraṃ yathādhīpete payojane pariṇāmento “iti
 me”tiādimāha. Tattha ratijānanaṭṭhena ratanaṃ, buddhadhammasaṅghā. Tesaṃhi
 “itipi so bhagavā”tiādinā yathābhūtaguṇe āvajjantassa amatādhigamahetubhūtaṃ
 anappakaṃ pītipāmojjaṃ uppajjati. Yathāha -

“Yasmiṃ, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa
 tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ
 hoti, na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmiṃ samaye
 cittaṃ hoti tathāgataṃ ārabha. Ujugatacitto kho pana, mahānāma,
 ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati
 dhammūpasamhitāṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyati”tiādi.

Cittīkatādibhāvo vā ratanaṭṭho. Vuttañhetam -

“Cittīkataṃ mahagghaṇca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
 Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccatī”ti.

Cittīkatabhāvādayo ca anaññasādhāraṇā buddhādīsu eva labbhantīti. Vandanāva
 vandanāmayam, yathā “dānamayaṃ, sīlamaya”nti. Vandanā cettha kāyavācācittēhi
 tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇaninnatā, thomaṇā vā. Pujjabhavaphalanibbattanato puññaṃ,
 attano santānaṃ puṇātīti vā. Suvihatantarāyoti suṭṭhu vihatantarāyo, etena attano
 pasādasampattiya, rattanattayassa ca khettabhāvasampattiya taṃ puññaṃ
 atthappakāsanassa upaghātakaupaddavānaṃ vihanane samatthanti dasseti. Hutvāti
 pubbakālakiriya, tassa “atthaṃ pakāsayissāmī”ti etena sambandho. Tassāti yaṃ
 ratanattayavandanāmayam puññaṃ, tassa. Ānubhāvenāti balena.

Evam ratanattayassa nipaccakārakaraṇe payojanaṃ dassetvā, idāni yassā
 dhammadesanāya atthaṃ samvaṇṇetukāmo, tassā tāva guṇābhittavanavasena
 upaññāpanatthaṃ “dīghassā”tiādi vuttaṃ. Tattha dīghasuttaṅkitassāti
 dīghappamāṇasuttalakkhitaṃ, etena “dīgho”ti ayaṃ imassa āgamaṃ atthānugatā
 samaññāti dasseti. Nanu ca suttāniyeva āgamo, kassa pana suttehi aṅkananti?
 Saccametam paramatthato, suttāni pana upādāyapaññatto āgamo. Yathā hi
 atthabyañjanasamudāye “sutta”nti vohāro, evam suttasamudāye “āgamo”ti vohāro.
 Paṭiccasamuppādādinipuṇatthasabbhāvato nipuṇassa. Āgamissanti ettha, etena,
 etasmā vā attatthaparattādayoti āgamo, āgamo ca so varo cāti āgamavaro,
 āgamasammatehi vā varoti āgamavaro, tassa. Buddhānaṃ anubuddhā

buddhānubuddhā, buddhānaṃ saccapaṭivedhaṃ anugamma paṭividdhasaccā aggasāvakādayo ariyā. Tehi atthasaṃvaṇṇanāvasena, guṇasaṃvaṇṇanāvasena ca saṃvaṇṇitassa. Atha vā buddhā ca anubuddhā ca buddhānubuddhāti yojetabbam. Sammāsambuddheneva hi tiṇṇampi piṭakānaṃ atthavaṇṇanākkamo bhāsito, yā “pakiṇṇakadesanā”ti vuccati, tato saṅgāyanādivasena sāvakehīti ācariyā vadanti.

Saddhāvahaguṇassāti buddhādīsu pasādāvahasampattikassa. Ayañhi āgamo brahmajālādīsu sīladiṭṭhādīnaṃ anavasesaniddesādivasena, mahāpadānādīsu purimabuddhānampi guṇaniddesādivasena, pāthikasuttādīsu titthiye nimadditvā appaṭivattiyasīhanāda nadanādivasena, anuttariyasuttādīsu ca visesato buddhaguṇavibhāvanena ratanattaye sātisaṃyappasādaṃ āvahati. Saṃvaṇṇanāsu cāyaṃ ācariyassa pakati, yā taṃtaṃsaṃvaṇṇanāsu ādito tassa tassa saṃvaṇṇetabbassa dhammassa visesaguṇakittanena thomanā. Tathā hi papañcasūdanīsāratthappakāsinīmanorathapūraṇīsu aṭṭhasālīnīādīsu ca yathākkamaṃ “paravādamathanassa ñāṇappabhedajananassa dhammakathikapuṇḍavānaṃ vicittappaṭibhānajanana tassa gambhīrañāṇehi ogāḷhasa abhiṇhaso nānāyavicittassa abhidhammassā”tiādīnā thomanā katā.

Attho kathiyati etāyāti atthakathā, sā eva aṭṭhakathā, ttha-kārassa ṭṭha-kāraṃ katvā, yathā “dukkhassa pīḷanaṭṭho”ti. Ādito tiādimhi paṭhamasaṅgītiyaṃ. Chaḷabhiññatāya paramena cittavasībhāvena samannāgatattā, jhānādīsu pañcavidhavasitāsabbhāvato ca vasino, therā mahākassapādayo. Tesam satehi pañcahi. Yāti yā aṭṭhakathā. Saṅgītāti atthaṃ pakāsetuṃ yuttaṭṭhāne “ayaṃ etassa attho, ayaṃ etassa attho”ti saṅgahetvā vuttā. Anusaṅgītā ca yasattherādīhi pacchāpi dutiyatatiyasaṅgītīsu, iminā attano saṃvaṇṇanāya āgamanasuddhiṃ dasseti.

Sīhassa lānato gahaṇato sīhaḷo, sīhakumāro. Taṃvaṃsajātātāya tambapaṇṇidīpe khattiyānaṃ, tesam nivāsātāya tambapaṇṇidīpassa ca sīhaḷabhāvo veditabbo. Ābhatāti jambudīpato ānītā. Athāti pacchā. Aparabhāge hi asaṅkaratthaṃ sīhaḷabhāsāya aṭṭhakathā ṭhapitāti. Tenassa mūlaṭṭhakathā sabbasādhāraṇā na hotīti idaṃ atthappakāsaṃ ekantena karaṇīyanti dasseti. Tenevāha - “dīpavāsīnamatthāyā”ti. Tattha dīpavāsīnanti jambudīpavāsīnaṃ. Dīpavāsīnanti vā sīhaḷadīpavāsīnaṃ atthāya sīhaḷabhāsāya ṭhapitāti yojanā.

Apanetvānāti kaṇcukasadisaṃ sīhaḷabhāsaṃ apanetvā. Tatoti aṭṭhakathāto. Ahanti attānaṃ niddisati. Manoramaṃ bhāsanti māgadhabhāsaṃ. Sā hi sabhāvaniruttibhūtā paṇḍitānaṃ manaṃ ramayatīti. Tenevāha - “tāntinayānucchavika”nti, pālīgatiyā anulomikaṃ pālībhāsāyānuvidhāyininti attho. Vigatadosanti asabhāvaniruttibhāsantararahaṃ.

Samayaṃ avilomentoti siddhantaṃ avirodhento, etena atthadosābhāvamāha. Aviruddhattā eva hi theravādāpi idha pakāsiyissanti. Theravaṃsapadīpānanti thirehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā therā, mahākassapādayo. Tehi āgatā ācariyaparamparā theravaṃso, tappariyāpannā hutvā āgamādhigamasampannattā paññāpajjotena tassa samujjālanato theravaṃsapadīpā, mahāvihāravāsino therā, tesam. Vividhehi ākārehi nicchīyatīti vinicchayo, gaṇṭhiṭṭhānesu khīlamaddanākārena pavattā vimaticchedakathā. Suṭṭhu nipuṇo saṇho vinicchayo etesanti sunipuṇavinicchayā. Atha vā vinicchīnotīti vinicchayo, yathāvuttavisayaṃ ñāṇaṃ.

Suṭṭhu nipuṇo cheko vinicchayo etesanti sunipuṇavinicchayā, etena mahākassapāditheraparamparābhato, tatoyeva ca aviparīto saṇhasukhumo mahāvihāravāsīnaṃ vinicchayoti tassa pamāṇabhūtataṃ dasseti.

Sujanassa cāti ca-saddo sampiṇḍanattho, tena na kevalaṃ jambudīpavāsīnameva atthāya, atha kho sādhujanatosanattañcāti dasseti, tena ca tambapaṇḍīpavāsīnampi atthāyāti ayamatto siddho hoti, uggahaṇādisukaratāya tesampi bahupakārattā. Ciraṭṭhitatthanti ciraṭṭhitiatthaṃ, ciraṭṭhitatthiyāti attho. Idañhi atthappakāsaṇaṃ aviparītabyañjanasunikkhepassa atthasunayassa ca upāyabhāvato saddhammassa ciraṭṭhitiyā saṃvattati. Vuttañhetam bhagavatā -

“Dveme, bhikkhave, dhammā saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattanti. Katame dve? Sunikkhattaṇca padabyañjanaṃ, attho ca sunīto”ti.

Yaṃ atthavaṇṇanaṃ kattukāmo, tassā mahattaṃ pariharitum “sīlakathā”tiādi vuttaṃ. Tenevāha - “na taṃ idha vicārayissāmi”ti. Atha vā yaṃ aṭṭhakathaṃ kattukāmo, tadekadesabhāvena visuddhimaggo ca gahetabboti kathikānaṃ upadesaṃ karonto tattha vicāritadhamme uddesavasena dasseti “sīlakathā” tiādinā. Tattha sīlakathāti cārittavārītādivasena sīlavittthārakathā. Dhutadhammāti piṇḍapātikaṅgādayo terasa kilesadhunanakadhammā. Kammatṭhānāni sabbānīti pāliyaṃ āgatāni aṭṭhatimsa, aṭṭhakathāyaṃ dveti niravasesāni yogakammassa bhāvanāya pavattiṭṭhānāni. Cariyāvidhānasahitoti rāgacaritādīnaṃ sabhāvādividhānena sahito. Jhānāni cattāri rūpāvacarajjhānāni, samāpattiyo catasso arūpasamāpattiyo. Aṭṭhapi vā paṭiladdhamattāni jhānāni, samāpajjanavasībhāvappattiyā samāpattiyo. Jhānāni vā rūpārūpāvacarajjhānāni, samāpattiyo phalasamāpattinirodhasamāpattiyo.

Lokiyalokuttarabhedā cha abhiññāyo sabbā abhiññāyo. Ñāṇavibhaṅgādīsu āgatanayena ekavidhādinā paññāya saṅkaletvā sampiṇḍetvā nicchayo paññāsaṅkalananicchayo.

Paccayadhammānaṃ hetādīnaṃ paccayuppannadhammānaṃ hetupaccayādibhāvo paccayākāro, tassa desanā paccayākāradesanā, paṭiccasamuppādakathāti attho. Sā pana ghanavinibbhogassa sudukkaratāya saṇhasukhumā, nikāyantaraladdhisāṅkararahitā, ekattanayādisahitā ca tattha vicāritāti āha - “suparisuddhanipuṇanayā”ti. Paṭisambhidādīsu āgatanayaṃ avissajjetvā vicāritattā avimuttatanti maggā.

Iti pana sabbanti iti-saddo parisamāpane, pana-saddo vacanālaṅkāre, etaṃ sabbanti attho. Idhāti imissā aṭṭhakathāyaṃ. Na vicārayissāmi, punaruttibhāvatoti adhippāyo.

Idāni tasseva avicāraṇassa ekantakāraṇaṃ niddhārento “majjhe visuddhimaggo”tiādimāha. Tattha “majjhe ṭhatvā”ti etena majjhebhāvadīpanena visesato catunnaṃ āgamānaṃ sādharmaṇaṭṭhakathā visuddhimaggo, na sumaṅgalavilāsiniādayo viya asādhāraṇaṭṭhakathāti dasseti. “Visesato”ti idaṃ vinayābhidhammānampi visuddhimaggo yathārahaṃ atthavaṇṇanā hoti yevāti katvā vuttaṃ.

Icevāti iti eva. Tampīti visuddhimaggampi. Etāyāti sumaṅgalavilāsiniyā. Ettha ca “sīhaḷadīpaṃ ābhatā”tiādinā atthappakāsanassa nimittaṃ dasseti, “dīpavāsīnamatthāya, sujanassa ca tuṭṭhatthaṃ, ciraṭṭhitatthañca dhammassā”ti etena payojanaṃ, avasiṭṭhena karaṇappakāraṃ. Sīlakathādīnaṃ avicāraṇampi hi idha karaṇappakāro evāti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nidānakathāvaṇṇanā

Vibhāgavantānaṃ sabhāvavibhāvanaṃ vibhāgadassanavaseneva hotīti paṭhamam tava vaggasuttavasena vibhāgaṃ dassetuṃ “tattha dīghāgamo nāmā”tiādimāha. Tattha tatthāti “dīghassa āgamavarassa atthaṃ pakāsayissāmī”ti yadidaṃ vuttaṃ, tasmiṃ vacane. Yassa atthaṃ pakāsayissāmīti paṭiññātaṃ, so dīghāgamo nāma vaggasuttavasena evaṃ vibhāgoti attho. Atha vā tatthāti “dīghāgamanissitamatta”nti etasmiṃ vacane. Yo dīghāgamo vutto, so vaggādivasena edisoti attho. Attano saṃvaṇṇanāya paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhittānukkameneva pavattabhāvadassanatthaṃ “tassa vaggasu...pe... vuttaṃ nidānamādī”ti āha. Kasmā pana catūsu āgamesu dīghāgamo paṭhamam saṅgīto, tattha ca sīlakkhandhavaggo ādito nikkhitto, tasmiñca brahmajālanti? Nāyamanuyogo katthacipi na pavattati, api ca saddhāvahaguṇato dīghanikāyo paṭhamam saṅgīto. Saddhā hi kusalahammānaṃ bījaṃ. Yathāha - “saddhā bījaṃ tapo vuṭṭhī”ti, saddhāvahaguṇatā cassa dassitāyeva. Kiñca katipayasuttasaṅgahato, appaparimāṇato ca gahaṇadhāraṇādisukhato. Tathāhesa catuttimsasuttasaṅgaho catusaṭṭhibhānavāraparimāṇo ca. Sīlakathābhāhullato pana sīlakkhandhavaggo paṭhamam nikkhitto. Sīlañhi sāsanaṃ ādi, sīlapatiṭṭhānattā sabbaguṇānaṃ. Tenevāha - “tasmā tiha, tvaṃ bhikkhu, ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ? Sīlañca suvisuddha”ntiādi. Etena cassa vaggassa anvatthasaññatā vuttā hoti. Diṭṭhiviniveṭhanakathābhāvato pana suttantapiṭakassa niravasesadiṭṭhivibhajanaṃ brahmajālaṃ paṭhamam nikkhittanti daṭṭhabbaṃ. Tepiṭake hi buddhavacane brahmajālasadisam diṭṭhigatāni niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvā vibhattasuttaṃ natthīti.

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā

Yassā paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhittānukkamena saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, taṃ, tassā ca tantiāruḷhāya idha vacane kāraṇam dassento “paṭhamamahāsaṅgīti...pe... veditabbā”ti āha. Tattha yathāpaccayaṃ tattha tattha desitattā, paññattattā ca vippariṇānaṃ dhammavinayānaṃ saṅgahetvā gāyanaṃ kathaṇaṃ saṅgīti, etena taṃtaṃsikkhāpadānaṃ suttānañca ādipariyosānesu, antaranāra ca sambandhavasena ṭhapitaṃ saṅgītikāravacanaṃ saṅgahitaṃ hoti. Mahāvisayattā, pūjanīyattā ca mahatī saṅgīti mahāsaṅgīti, paṭhamā mahāsaṅgīti paṭhamamahāsaṅgīti, tassā pavattikālo paṭhamamahāsaṅgītikālo, tasmiṃ paṭhamamahāsaṅgītikāle. Nidānanti ca desanaṃ desakālādivasena aviditaṃ viditaṃ katvā nidassetīti nidānaṃ. Sattānaṃ dassanānuttariyasaraṇādiṭṭhābhahetubhūtasu vijjamaṇāsopi aññāsu bhagavato kiriyāsu “buddho bodheyya”nti paṭiññāya anulomato veneyyānaṃ maggaphalappattiṇaṃ hetubhūtaṃ kiriyā nippariyāyena buddhakiccanti āha - “dhammacakkappavattanañhi ādiṃ katvā”ti. Tattha

saddhindriyādidhammoyeva pavattanaṭṭhena cakkanti dhammacakkaṃ. Atha vā cakkanti āṇā, dhammato anapetattā dhammañca taṃ cakkañcāti dhammacakkaṃ, dhammena ñāyena cakkantipi dhammacakkaṃ. Yathāha -

“Dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṃ, cakkañca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavattetīti dhammacakkaṃ, dhammacariyāya pavattetīti dhammacakka”ntiādi.

“Katabuddhakicce”ti etena buddhakattabbassa kassacipi asesitabhāvaṃ dasseti. Nanu ca sāvakehi vinītāpi vineyyā bhagavatāyeva vinītā honti, yato sāvakabhāsitaṃ suttaṃ “buddhavacana”nti vuccati, sāvakavineyyā ca na tāva vinītāti? Nāyaṃ doso tesam vinayanupāyassa sāvakesu ṭhapitattā. Tenevāha -

“Na tāvāhaṃ, pāpima, parinibbāyissāmi, yāva me bhikkhū na sāvakā bhavissanti viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā...pe... uppannaṃ parappavādaṃ saha dhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessa”ntiādi.

“Kusinārāya”ntiādi bhagavato parinibbutadesakālavisesadassanaṃ “aparinibbuto bhagavā”ti gāhassa micchābhāvadassanatthaṃ, loke jātasamvaddhabhāvadassanatthañca. Tathā hi manussabhāvassa supākaṭakaraṇatthaṃ mahābodhisattā carimabhava dārapariggahādīnipi karontīti. Upādīyate kammakilesehīti upādi, vipākakkhandhā kaṭattā ca rūpaṃ. So pana upādi kilesābhisaṅkhāramāranimmathanena nibbānappattiyaṃ anossaṭṭho, idha khandhamaccumāranimmathanena ossaṭṭho nissesitoti ayaṃ anupādisesā, nibbānadhātu. Nibbānadhātūti cettha nibbutimattaṃ adhippettaṃ, itthambhūtalakkhaṇe cāyaṃ karaṇaniddeso. “Dhātubhājanadivase”ti idaṃ na “sannipatitāna”nti etassa visesanaṃ, ussāhajananassa pana visesanaṃ, “dhātubhājanadivase bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesī”ti. Dhātubhājanadivasato hi purimapurimataradivasesu bhikkhū samāgatāti. Atha vā dhātubhājanadivase sannipatitānaṃ kāyasāmaggīvasena sahitānanti attho. Saṅghassa thero saṅghatthero, so pana saṅgho kiṃ parimāṇānanti āha - “sattannaṃ bhikkhusatasahassāna”nti. Niccasāpekkhatāya hi edisesu samāso hotiyeva, yathā - “devadattassa garukula”nti.

Āyasmā mahākassapo puna dullabhabhāvaṃ maññaṃāno bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesīti sambandho. “Dhātubhājanadivase sannipatitāna”nti idaṃ “bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesī”ti ettha “bhikkhūna”nti imināpi padena sambandhanīyaṃ. Subhaddena vuḍḍhapabbajitena vuttavacanamanussarantoti sambandho. Tattha anussaranto dhammasamvegavasenāti adhippāyo. “Saddhammaṃ antaradhāpeyyuṃ saṅgāyeyyaṃ...pe... ciraṭṭhitikaṃ tassa kimaññaṃ āṇaṇyaṃ bhavissatī”ti etesaṃ padānaṃ “iti cintayanto”ti etena sambandho. Tathā “yañcāha”nti etassa “anuggahito pasaṃsito”ti etena sambandho. Yaṃ pāpabhikkhūti ettha yanti nipātamattaṃ, kāraṇaniddeso vā, yena kāraṇena antaradhāpeyyuṃ, tadeṭaṃ kāraṇaṃ vijjatīti attho, addhaniyanti addhānamaggagāmi, addhānakkhamanti attho.

Yañcāhanti ettha yanti yasmā, yena kāraṇenāti vuttaṃ hoti, kiriyāparāmasanaṃ vā etaṃ, tena “anuggahito pasaṃsito”ti ettha anuggaṇhanaṃ pasaṃsanañca parāmasati. “Cīvare sādharmaṇaparibhogenā”ti ettha “attanā samasamaṭṭhapanenā”ti

idha attanā-saddaṃ ānetvā cīvare attanā sādharmaṇaparibhogenāti yojetabbaṃ. Yassa yena hi sambandho dūraṭṭhampi ca tassa tanti atha vā bhagavatā cīvare sādharmaṇaparibhogenā bhagavatā anuggahitoti yojanīyaṃ, etassāpi hi karaṇaniddesassa sahayogakattutthajotakattasambhavato. Yāvadeti yāvadeva, yattakaṃ kālaṃ, yattake vā samāpattivihāre, abhiññāvihāre vā ākaṅkhanto viharāmi ceva voharāmi ca, tathā kassapopīti attho. Idañca navānupubbavihārachaḷabhiññābhāvasāmaññaena thutimattaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Na hi āyasmā mahākassapo bhagavā viya devasikaṃ catuvīsati koṭṭisatasahassasaṅkhyā samāpattiyo samāpajjati, yamakapāṭihāriyādivasena vā abhiññāyo vaḷaṇṇetīti. Tenevāha - “navānupubbavihārachaḷabhiññāppabhede”ti. Tassa kimaññaṃ āṇaṇyaṃ bhavissati, aññaṭṭra dhammavinayasaṅgāyanāti adhippāyo. “Nanu maṃ bhagavā”tiādinā vuttamevatthaṃ upamāvasena vibhāveti.

Tato paranti tato bhikkhūnaṃ ussāhajananto parato. Pure adhammo dīpatīti apināma dībbati, yāva adhammo dhammaṃ paṭibāhitaṃ samattho hoti, tato puretamevāti attho. Āsanne anicchite hi ayaṃ pure-saddo. Dīpatīti ca dīpissati. Puresaddasanniyogena hi anāgatatthe ayaṃ vattamānappayogo, yathā - “purā vassati devo”ti.

“Sakalanavaṅgasatthusāsanapariyattidhare...pe... ekūnapañcasate pariggahe”ti etena sukkhavipassakakhīṇāsavapariyantānaṃ yathāvuttapuggalānaṃ satipi āgamādhigamasabbhāve saha paṭisambhidāhi pana tevijjādiguṇayuttānaṃ āgamādhigamasampattiyaṃ ukkaṃsagatatā saṅgītiyā bahupakāraṭṭhaṃ dasseti. Idaṃ vuttaṃ saṅgītikkhandaḥ, apaccakkaṃ nāma natthi paṇḍappavattibhāvato, samantapāsādikāyaṃ pana “asammukhā paṭiggahitaṃ nāma natthi”ti vuttaṃ, taṃ “dve sahasāni bhikkhuto”ti vuttampi bhagavato santike paṭiggahitamevāti katvā vuttaṃ. Caturāsītisahassānīti dhammakkhandaḥ sandhāyāha. Pavattinoti paṇḍāni. Ānandattherassa navappāyāya parisāya vibbhamanena mahākassapatthero evamāha - “na vāyaṃ kumārako mattamañña”ti. Tattha mattanti pamāṇaṃ. Chandā āgamaṃ viyāti padavibhāgo. “Kiñcāpi sekkho”ti idaṃ na sekkhānaṃ agatigamanasabbhāvena vuttaṃ, asekkhānameva pana uccinitattāti daṭṭhabbaṃ. Paṭhamamaggeneva hi cattāri agatigamanāni pahīyantīti. “Abhabbo chandā...pe... agatiṃ gantu”nti ca dhammasaṅgītiyā tassa yogyabhāvadassanena vijjamānaguṇakathanaṃ. Pariyattoti adhīto.

Gāvo caranti etthāti gocaro, gocaro viya gocaro, bhikkhācaraṇaṭṭhānaṃ. Visabhāgapuggalo subhaddasadiso. Sattipaṇḍaranti sattikhaggādihatthehi purisehi mallarājūnaṃ bhagavato dhātuārakkhakaraṇaṃ sandhāyāha. Taṃ palibodhaṃ chinditvā taṃ karaṇīyaṃ karotūti saṅgāhakena chinditabbaṃ chinditvā ekantakaraṇīyaṃ karotūti attho. Mahājananti bahujaṇaṃ. Gandhakuṭiṃ vanditvā paribhogacetiyabhāvatoti adhippāyo. Yathā tanti yathā aññopi yathāvuttasabhāvo, evanti attho. Saṃvejesīti “nanu bhagavatā paṭikacceva akkhātaṃ - ‘sabbeheva piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo’”tiādinā saṃvegaṃ janesi. Ussannadhātukanti upacitadosaṃ. Bhesajjamattāti appakaṃ bhesajjaṃ. Appattho hi ayaṃ mattā-saddo, “mattāsukhapaṭisaṅgā”tiādisu viya. Dutiyadivaseti devatāya saṃvejitadivasato, jetavanavihāraṃ pavitṭhadivasato vā dutiyadivase. Āṇāva cakkhaṃ āṇācakkhaṃ.

Etadagganti eso aggo. Liṅgavipallāsena hi ayaṃ niddeso. Yadidanti ca yo ayaṃ,

yadidaṃ khandhapañcakanti vā yojetabbaṃ. “Paṭhamam āvuso upāli pārājikam kattha paññatta”nti kasmā vuttaṃ, nanu tassa saṅgītiyā purimakāle paṭhamabhāvo na yuttoti? No na yutto, bhagavatā paññattānukkamena pātimokkhuḍdesānukkamena ca paṭhamabhāvassa siddhattā. Yebhuyyena hi tiṇi piṭakāni bhagavato dharmānakāle ṭhitānukkameneva saṅgītāni, visesato vinayābhidhammapiṭakānīti daṭṭhabbaṃ. “Vatthumpi pucchī”tiādi ‘kattha paññatta’ntiādinā dassitena saha tadavasiṭṭhampi saṅgahetvā dassanavasena vuttaṃ. Paṭhamapārājiketi paṭhamapārājikapāliyaṃ, tenevāha - “na hi tathāgatā ekabyañjanampi niratthakaṃ vadanti”ti.

Jātakādiḷe khuddakanikāyapariyāpanne, yebhuyyena ca dhammaniddesabhūte tādisse abhidhammapiṭake saṅgaṇhituṃ yuttaṃ, na pana dīghanikāyādippakāre suttantapiṭake, nāpi paññattiniddesabhūte vinayapiṭaketi dīghabhāṇakā “jātakādīnaṃ abhidhammapiṭake saṅgaho”ti vadanti.

Cariyāpiṭakabuddhavaṃsānañcetta aggahaṇaṃ, jātakagatikattā. Majjhimabhāṇakā pana “atṭhuppattivasena desitānaṃ jātakādīnaṃ yathānulomadesanābhāvato tādisse suttantapiṭake saṅgaho yutto, na pana sabhāvadhammaniddesabhūte yathādharmasāsane abhidhammapiṭake”ti jātakādīnaṃ suttantapiṭakapariyāpannataṃ kathayanti. Tattha ca yuttaṃ vicāretvā gahetabbaṃ.

Evam nimittapayojanakāladesakārakakaraṇappakārehi paṭhamam saṅgītiṃ dassetvā idāni tattha vavatthāpitassiddhesu dhammavinayesu nānappakārakosallatthaṃ ekavidhādibhede dassetuṃ “evameta”ntiādimāha. Tattha vimuttirasanti vimuttiguṇaṃ, vimuttisampattikaṃ vā, aggaphalanipphādanato, vimuttikiccaṃ vā, kilesānaṃ accantaṃ vimuttisampādanato. Keci pana “vimuttiassāda”nti vadanti.

Kiñcāpi avisesena sabbampi buddhavaṇaṃ kilesavinayanena vinayo, yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyapatanādito dhāraṇena dhammo, idhādhippete pana dhammavinaye niddhāretuṃ “tattha vinayapiṭaka”ntiādimāha. Avasesaṃ buddhavaṇaṃ dhammo, khandhādivasena sabhāvadhammadesanābhāhullato. Atha vā yadipi dhammoyeva vinayopi, pariyaṭṭiyādibhāvato, vinayasaddasannidhāne pana bhinnādhikaraṇabhāvena payutto dhamma-saddo vinayatantividhuraṃ tantim dīpeti yathā “puññañāṇasambhārā, gobalibaddha”nti ca.

“Anekajātisaṃsāra”nti ayaṃ gāthā bhagavatā attano sabbaññutañānapadaṭṭhānaṃ arahattappattiṃ paccavekkhanta ekūnavāsatiṃmassa paccavekkhaṇaṇāṇassa anantaraṃ bhāsītā. Tenāha “idaṃ paṭhamabuddhavaṇa”nti. Idaṃ kira sabbabuddhehi avijahitaṃ udānaṃ. Ayamassa saṅkhepattho - ahaṃ imassa attabhāvagehassa kāraṇaṃ taṇhāvaḍḍhakaṃ gavesanto yena ñāṇena taṃ daṭṭhuṃ sakkā, tassa bodhiñāṇassatthāya dīpaṅkarapādamūle katābhinihāro ettakaṃ kālaṃ anekajātisaṃsāraṃ anekajātisatasahassasaṅkhyāṃ saṃsāraṇaṭṭhaṃ anibbisaṃ taṃ ñāṇaṃ avindanto alabhanta yeva sandhāvissaṃ saṃsariṃ. Yasmā jarāvyādhimaraṇaṃ missatāya jāti nāmesā punappunaṃ upagantaṃ dukkhā, na ca sā tasmim aditṭhe nivattati, tasmā taṃ gavesanto sandhāvissanti attho. Diṭṭhosīti idāni mayā sabbaññutañāṇaṃ paṭivijjhantaṃ diṭṭho asi. Puna gehanti puna imaṃ attabhāvasaṅkhātaṃ mama geḥaṃ. Na kāhasi na karissasi. Tava sabbā avasesā kilesaḥ sukā mayā bhaggā. Imassa tayā katassa attabhāvagehassa kūṭaṃ avijjasaṅkhātaṃ kaṇṇikamaṇḍalaṃ visaṅkhaṭaṃ viddhaṃ sitaṃ. Visaṅkhāraṃ nibbānaṃ ārammaṇakaraṇavasena gataṃ anupaviṭṭhaṃ idāni mama cittaṃ, ahañca taṇhānaṃ khayasaṅkhātaṃ arahattamaggaṃ ajjhagā adhigato pattosmīti. Ayaṃ

manasā pavattitadhammānamādi. “Yadā have pātubhavanti dhammā”ti ayamā pana vācāya pavattitadhammānamādi vadanti. Antojappanavasena kira bhagavā “anekajātisaṃsāra”ntiādimāha. “Pāṭipadadivase”ti idaṃ “sabbaññubhāvappattassā”ti na etena sambandhitabbaṃ, “paccavekkhantassa uppannā”ti etena pana sambandhitabbaṃ. Visākhapuṇṇamāyameva hi bhagavā paccūsasamaye sabbaññutaṃ pattoti.

Vayadhammāti aniccalakkhaṇamukhena dukkhānattalakkhaṇampi saṅkhārānaṃ vibhāveti “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā”ti vacanato. Lakkhaṇattayavibhāvananayeneva ca tadārammaṇaṃ vipassanaṃ dassento sabbatitthiyānaṃ avisayabhūtaṃ buddhāveṇikaṃ catusaccakammaṭṭhānādhiṭṭhānaṃ aviparītaṃ nibbānagāminipparipadaṃ pakāsetīti daṭṭhabbaṃ. Idāni tattha sammāpaṭipattiyaṃ niyojeti “appamādena sampādetthā”ti. Atha vā “vayadhammā saṅkhārā”ti etena saṅkhepena saṃvejetvā “appamādena sampādetthā”ti saṅkhepeneva niravasesaṃ sammāpaṭipattiṃ dasseti. Appamādapadañhi sikkhāttayasaṅgahitaṃ kevalapariṇipannaṃ sāsanaṃ pariyādiyitvā tiṭṭhatīti.

Paṭhamasaṅgītiyaṃ asaṅgītaṃ saṅgītikkhandaḥkakathāvatthuppakaraṇādi. Keci pana “subhasuttampi paṭhamasaṅgītiyaṃ asaṅgīta”nti vadanti, taṃ pana na yujjati. Paṭhamasaṅgītito puretareva hi āyasmata ānandena jetavane viharantena subhassa māṇavassa bhāsītanti.

Daḥhikammasithilīkaraṇappayojanā yathākkamaṃ pakatisāvajjapaṇṇattisāvajjesu sikkhāpadesu. Tenāti vividhanayattādinā. Etanti vividhavisesanayattāti gāthāvacanaṃ. Etassāti vinayassa.

Attatthaparattadibhedeti yo taṃ suttaṃ sajjhāyati, suṇāti, vāceti, cinteti, deseti ca, suttena saṅgahito sīlādiattho tassāpi hoti, tena parassa sādhetabbato parassāpi hotīti, tadubhayaṃ taṃ suttaṃ sūceti dīpeti. Tathā diṭṭhadhammikasamparāyikaṃ lokiya lokuttarañcāti evamādibhede atthe ādi-saddena saṅgaṇhāti. Attha-saddo cāyaṃ hitapariyāyavacanaṃ, na bhāsītattavacanaṃ, yadi siyā, suttaṃ attanopi bhāsītattaṃ sūceti, parassāpīti ayamattho vutto siyā. Suttena ca yo attho pakāsito so tasseva hotīti, na tena parattho sūcito hoti, tena sūcetabbassa paratthassa nivattetabbassa abhāvā atthagahaṇaṇca na kattabbaṃ.

Attatthaparattavinimuttassa bhāsītattassa abhāvā ādiggahaṇaṇca na kattabbaṃ. Tasmā yathāvuttassa hitapariyāyassa atthassa sutte asambhavato suddhāhāssa puggalassa vasena attatthaparattā vuttā.

Atha vā suttaṃ anapekkhitvā ye attatthādayo atthappabhedā vuttā “na haññadatthattatthipasaṃsalābhā”ti etassa padassa niddese “attattho, parattho, ubhayattho, diṭṭhadhammiko attho, samparāyiko attho, uttāno attho, gambhīro attho, gūḷho attho, paṭicchanho attho, neyyo attho, nīto attho, anavajjo attho, nikkilesa attho, vodāno attho, paramattho”ti te suttaṃ sūcetīti attho. Imasmiṃ atthavikappe attha-saddo bhāsītattaparipariyāyopi hoti. Ettha hi purimakā pañca atthappabhedā hitapariyāyā, tato pare cha bhāsītattabhedā, pacchimakā pana ubhayasabhāvā. Tattha duradhigamatāya vibhāvane aladdhagādho gambhīro. Na vivaṭo gūḷho.

Mūludakādayo viya paṃsunā akkharasannivesādinā tirohito paṭicchanho.

Niddhāretvā ñāpetabbo neyyo. Yathārutavasena veditabbo nīto.

Anavajjanikkilesavodānā pariyāyavasena vuttā, kusalavipākakiriyādharmavasena vā.

Paramattho nibbānaṃ, dhammānaṃ aviparītasabhāvo eva vā. Atha vā “attanā ca appiccho hotī”ti attatthaṃ, “appicchākathaṃca paresaṃ kattā hotī”ti paratthaṃ sūceti. Evaṃ “attanā ca pāṇātipātā paṭivirato hotī”tiādi suttāni yojetabbāni. Vinayābhidhammehi ca visesetvā sutta-saddassa attho vattabbo. Tasmā veneyyajjhāsayaavasappavattāya desanāya attahitaparahitatādīni sātisaṃsaṃ pakāsitāni hoti tapparabhāvato, na āṇādhhammasabhāvavasappavattāyāti idameva ca “atthānaṃ sūcanato sutta”nti vuttaṃ.

Sutte ca āṇādhhammasabhāvā ca veneyyajjhāsayaṃ anuvattanti, na vinayābhidhammesu viya veneyyajjhāsaya āṇādhhammasabhāve. Tasmā veneyyānaṃ ekantahitapaṭilābhasaṃvattanikā suttantadesanā hotīti “suvuttā cetthā”tiādi vuttaṃ. Pasavatīti phalati. “Suttāṇā”ti etassa atthaṃ pakāsetuṃ “suṭṭhu ca ne tāyatī”ti vuttaṃ. Attatthādividhānesu ca suttassa pamāṇabhāvo, attatthādīnaṃ saṅgāhakattaṃ yojetabbaṃ tadatthappakāsanapadhānattā suttassa. Vinayābhidhammehi visesanaṃca yojetabbaṃ. Etanti “atthānaṃ sūcanato”tiādikam atthavacanaṃ. Etassāti suttassa.

Abhikkamantīti ettha abhi-saddo kamanakiriyāya vuddhibhāvaṃ atirekataṃ dīpeti, abhiññātā abhilakkhitāti ettha ñāṇalakkhaṇakiriyānaṃ supākaṭatāvisesaṃ, abhikkantenāti ettha kantiyā adhikattaṃ visiṭṭhatanti yuttaṃ kiriyāvisesakattā upasaggassa. Abhirājā abhivinayeti pana pūjitaṃ paricchinnesu rājavinayesu abhi-saddo pavattatīti kathameva yujjeyyāti? Pūjanaparicchedanakiriyādīpanato, tāhi ca kiriyāhi rājavinayānaṃ yuttattā. Ettha hi atimālādīsu ati-saddo viya, abhi-saddo yathā saha sādhanena kiriyāṃ vadatīti abhirājaabhivinaya-saddā siddhā, evaṃ abhidhammasadde abhi-saddo saha sādhanena vuḍḍhiyādikiriyāṃ dīpetīti ayamattho dassitoti daṭṭhabbo.

Bhāvanāpharaṇavuḍḍhihi vuḍḍhimantopi dhammā vuttā. Ārammaṇādīhīti ārammaṇasampayuttakammadvārapaṭipadādīhi. Avisiṭṭhanti aññamaññāvisiṭṭhesu vinayasuttābhidhammesu avisiṭṭhaṃ samānaṃ. Taṃ piṭakasaddanti attho. Yathāvuttenāti “evaṃ duvidhatthenā”tiādinā vuttappakārena.

Kathetabbānaṃ atthānaṃ desakāyattena āṇādividhinā atisaṃjjanāṃ pabodhanaṃ desanā. Sāsitaṃbapuggalagatena yathāparādhādisāsitaṃbabbhāvena anusāsaṃ vinayaṃ sāsanaṃ. Kathetabbassa saṃvarāsaṃvarādino atthassa kathaṃ vacanapaṭibaddhatākaraṇaṃ kathā. Kathīyati vā etthāti kathā. Saṃvarāsaṃvarassa kathā saṃvarāsaṃvarakathā. Esa nayo itaresupī. Bheda-saddo viṣuṃ viṣuṃ yojetabbo “desanābhedaṃ sāsanaṃbhedaṃ kathābhedaṃca yathārahaṃ paridīpaye”ti. Bhedanti ca nānattanti attho. Sikkhā ca pahānāni ca gambhīrabhāvo ca sikkhāppahānagambhīrabhāvaṃ, taṃca paridīpaye. Ettha yathāti upārambhanissaraṇadhammakosarakkhaṇahetupariyāpuṇaṃ suppaṭipatti duppaṭipattīti etehi pakārehi. Āṇaṃ paṇetuṃ arahatīti āṇāraho sammāsambuddhattā. Vohāraparamatthānaṃpi sabbhāvato āha āṇābāhullatoti. Ito paresupī eseva nayo. Pacurāparādhā seyyasakādayo. Ajjhāsaya āsayova atthato diṭṭhi, ñāṇaṃca. Vuttañcetam -

“Sassatucchedadiṭṭhi ca, khanti cevānulomike;
Yathābhūtaṃca yaṃ ñāṇaṃ, etaṃ āsayasaddita”nti.

Anusayā kāmarāgabharāgadiṭṭhipaṭighavicikicchāmānāvijjāvasena satta anāgatā kilesā, atītā paccuppannā ca tatheva vuccanti. Na hi kālabhedena dhammānaṃ sabhāvabhedo atthīti. Cariyāti cha mūlacariyā, antarabhedena anekavidhā, saṃsaggavasena tesatṭhi honti. Te pana amhehi asammohantaradhānasuttaṭṭikāyaṃ vibhāgato dassitā, atthikehi tato gahetabbā. Atha vā cariyāti caritaṃ, taṃ sucaritaduccaritavasena duvidhaṃ. Adhimutti nāma sattānaṃ pubbapāricayavasena abhiruci, sā duvidhā hīnapaṇītabhedena. Ghanavinibbhogābhāvato diṭṭhimānataṇhāvasena “ahaṃ mamā”ti saññino. Mahanto saṃvaro asaṃvaro. Buddhiattho hi aya’makāro yathā “asekkhā dhammā”ti.

Tisupi cetesu ete dhammatthadesanā paṭivedhāti ettha tantiattho tantidesanā tantiatthapaṭivedho ca tantivisaṃyā hontīti vinayaṭṭakādīnaṃ atthadesanāpaṭivedhādhārābhāvo yutto, piṭakāni pana tanti yevāti tesāṃ dhammādhārābhāvo kathaṃ yujjeyyāti? Tantisamudāyassa avayavatantiyā ādhārābhāvato. Avayavassa hi samudāyo ādhārābhāvena vuccati, yathā -“rukkhe sākha”ti. Dhammādhānaṃca dukkhogāhabhāvato tehi vinayādayo gambhīrāti vinayādhānaṃca catubbidho gambhīrābhāvo vutto. Tasmā dhammādayo eva dukkhogāhattā gambhīrā, na vinayādayoti na codetabbametāṃ samukhena, visayavisaṃyāṃsamukhena ca vinayādhānaṃyeva gambhīrābhāvassa vuttattā. Dhammo hi vinayādayo, tesāṃ visayo attho, dhammatthavisaṃyā ca desanāpaṭivedhoti. Tattha paṭivedhassa dukkarābhāvato dhammatthānaṃ, desanāñāṇassa dukkarābhāvato desanāya ca dukkhogāhabhāvo veditabbo, paṭivedhassa pana uppādetuṃ asakkuṇeyyattā, tabbisayañāṇupattiyā ca dukkarābhāvato dukkhogāhattā veditabbā.

“Hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”ti etena vacanena dhammassa hetubhāvo kathaṃ ñātābhoti? “Dhammapaṭisambhidā”ti etassa samāsapadassa avayavapadatthaṃ dassentena “hetumhi ñāṇa”nti vuttattā. “Dhamme paṭisambhidā”ti ettha hi “dhamme”ti etassa atthaṃ dassentena “hetumhī”ti vuttaṃ, “paṭisambhidā”ti etassa ca atthaṃ dassentena “ñāṇa”nti. Tasmā hetudhamma-saddā ekatthā, ñāṇapaṭisambhidā-saddā cāti imamatthaṃ vadantena sādhitō dhammassa hetubhāvo, atthassa hetuphalābhāvo ca evameva daṭṭhabbo.

Yathādharmanti cettha dhamma-saddo hetuṃ hetuphalaṃca sabbaṃ saṅgaṇhāti. Sabhāvavācako hesa, na pariyattihetubhāvavācako, tasmā yathādharmanti yo yo avijjāsāṅkhārādidhammo, tasmīṃ tasmīnti attho. Dhammānurūpaṃ vā yathādharmāṃ. Desanāpi hi paṭivedho viya aviparītasavisaṃyāvibhāvanato dhammānurūpaṃ pavattati, yato ‘aviparītābhilāpo’ti vuccati. Dhammābhilāpoti atthabyañjanako aviparītābhilāpo, etena “tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidā”ti ettha vuttaṃ sabhāvadhammaniruttiṃ dasseti, saddasabhāvattā desanāya. Tathā hi niruttipaṭisambhidāya parittārammaṇādibhāvo paṭisambhidāvibhaṅgapāḷiyaṃ vutto. Aṭṭhakathāyaṃca “taṃ sabhāvaniruttiṃ saddaṃ ārammaṇaṃ katvā”tiādinā saddārammaṇatā dassitā. “Imassa atthassa ayaṃ saddo vācako”ti vacanavacanīye vavatthapetvā taṃtaṃvacanīya vibhāvanavasena pavattito hi saddo desanāti. “Anulomādivasena vā kathana”nti etena tassā dhammaniruttiyā abhilāpaṃ kathaṃ tassā vacanassa pavattanaṃ dasseti. “Adhippāyo”ti etena “desanāti paññattī”ti etaṃ vacanaṃ dhammaniruttābhilāpaṃ sandhāya vuttaṃ, na tabbinimuttaṃ paññattiṃ sandhāyāti dasseti.

Nanu ca “dhammo tantī”ti imasmīṃ pakkhe dhammassa saddasabhāvattā dhammadesanānaṃ viseso na siyāti? Na, tesāṃ tesāṃ atthānaṃ bodhakabhāvena

ñāto, uggahaṇādivasena ca pubbe vavatthāpito saddappabandho dhammo, pacchā paresaṃ avabodhanatthaṃ pavattito tadatthappakāsako saddo desanāti. Atha vā yathāvuttasaddasamuṭṭhāpako cittuppādo desanā, musāvādādayo viya. “Vacanassa pavattana”nti ca yathāvuttacittuppādavasena yujjati. So hi vacanaṃ pavatteti, tañca tena pavattiyati desiyati. “So ca lokiyalokuttaro”ti evaṃ vuttaṃ abhisamayaṃ yena pakārena abhisameti, yaṃ abhisameti, yo ca tassa sabhāvo, tehi pākaṭaṃ kātuṃ “visayato asammohato ca atthānurūpaṃ dhammesū”tiādimāha. Tattha hi visayato atthānianurūpaṃ dhammādīsu avabodho avijjādidhammasaṅkhārādiatthadubhayapaññāpanārammaṇo lokiyo abhisamayo, asammohato atthānianurūpaṃ dhammādīsu avabodho nibbānārammaṇo maggasampayutto yathāvuttadhammatthapaññattīsu sammohaviddhamasano lokuttaro abhisamayoti. Abhisamayato aññampi paṭivedhatthaṃ dassetuṃ “tesaṃ tesaṃ vā”tiādimāha. ‘Paṭivedhanaṃ paṭivedho’ti iminā hi vacanatthena abhisamayo, ‘paṭivijjhīyatīti paṭivedho’ti iminā taṃtaṃrūpādidhammānaṃ aviparītasabhāvo ca “paṭivedho”ti vuccatīti.

Yathāvuttehi dhammādīhi piṭakānaṃ gambhīrabhāvaṃ dassetuṃ “idāni yasmā etesu piṭakesū”tiādimāha. Yo cetthāti etesu taṃtaṃpiṭakagatesu dhammādīsu yo paṭivedho, etesu ca piṭakesu tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ yo aviparītasabhāvoti yojetabbāṃ. Dukkhogāhatā ca avijjāsaṅkhārādīnaṃ dhammatthānaṃ duppaṭivijjhatāya, tesaṃ paññāpanassa dukkarabhāvato taṃdesanāya, paṭivedhanasaṅkhātassa paṭivedhassa uppādanavisayikaraṇānaṃ asakkuṇeyyattā, aviparītasabhāvasaṅkhātassa paṭivedhassa duviññeyyatāya eva veditabbā.

Yanti yaṃ pariyattiduggahaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Atthanti bhāsitatthaṃ, payojanatthañca. Na upaparikkhantīti na vicārenti. Na nijjhānaṃ khamantīti nijjhānapaññaṃ nakkhamanti, nijjhāyitvā paññāya disvā rocetvā gahetabbā na hontīti adhippāyo. Itīti evaṃ etāya pariyattiyā. Vādappamokkhānisamsā attano upari parehi āropitavādassa niggahassa pamokkhappayojanā hutvā dhammaṃ pariyāpuṇanti, vādappamokkhā vā nindāpamokkhā. Yassa catthāyāti yassa ca sīlādipūraṇassa anupādāvimokkhassa vā atthāya dhammaṃ pariyāpuṇanti ñāyena pariyāpuṇantīti adhippāyo. Assāti assa dhammassa. Nānubhontīti na vindanti. Tesaṃ te dhammā duggahitattā upārambhamānadabbamakkhapalāsādihetubhāvena dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanti. Bhaṇḍāgāre niyutto bhaṇḍāgārīko, bhaṇḍāgārīko viya bhaṇḍāgārīko, dhammaratanānupālako. Aññatthaṃ anapekkhitvā bhaṇḍāgārikasseva sato pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti.

“Tāsaṃyevā”ti avadhāraṇaṃ pāpuṇitabbānaṃ chaḷabhiññācatuppaṭisambhidādīnaṃ vinaye pabhedavacanābhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Verañjakaṇḍe hi tisso vijjāva vibhattā. Dutīye pana “tāsaṃyevā”ti avadhāraṇaṃ catasso paṭisambhidā apekkhitvā kataṃ, na tisso vijjā. Tā hi chasu abhiññāsu antogadhāti sutte vibhattā yevāti.

Duggahitaṃ gaṇhāti, “tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, yathā tadevidaṃ viññānaṃ sandhāvati saṃsarati anañña”ntiādinā. Dhammacintanti dhammasabhāvavicāraṇaṃ, “cittuppādamatteneva dānaṃ hoti, sayameva cittaṃ attano ārammaṇaṃ hoti, sabbaṃ cittaṃ asabhāvadhammārammaṇa”nti ca evamādi. Tesanti tesaṃ piṭakānaṃ.

Etanti etaṃ buddhavaṇṇaṃ. Atthānulomato anulomiko. Anulomikaṃyeva vibhāvetuṃ “kasmā panā”tiādi vuttaṃ. Ekanikāyampīti ekasamūhampi. Poṇikā cikkhallikā ca khattiyā, tesāṃ nivāso poṇikanikāyo cikkhallikanikāyo ca.

Navappabhedanti ettha kathaṃ navappabhedam? Sagāthakañhi suttaṃ geyyaṃ, niggāthakañca suttaṃ veyyākaraṇaṃ, tadubhayavinimuttañca suttaṃ udānādivisesasaññārahitaṃ natthi, yaṃ suttaṅgaṃ siyā, maṅgalasuttādīnañca suttaṅgasāṅgaho na siyā, gāthābhāvato, dhammapadādīnaṃ viya, geyyaṅgasāṅgaho vā siyā, sagāthakattā, sagāthavaggassa viya, tathā ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānanti? Vuccate -

“Suttanti sāmāññavidhi, visesavidhāyo pare;
Sanimittā niruḷhattā sahatāññena nāññato”.

Sabbassāpi hi buddhavaṇṇassa suttanti ayaṃ sāmāññavidhi. Tenevāha āyasmā mahākaccāno nettiyaṃ - “navavidhasuttantapariyettḥi”ti. “Ettakaṃ tassa bhagavato suttagataṃ suttapariyāpannaṃ, sakavāde pañcasuttasatānī”ti evamādi ca etassa atthassa sādhaṃ.

Visesavidhāyo pare sanimittā tadekadesesu geyyādayo visesavidhāyo tena tena nimittena patiṭṭhitā. Tathā hi geyyassa sagāthakattaṃ tabbhāvanimittaṃ. Lokepi hi sasilokaṃ sagāthakaṃ cuṇṇiyaganthaṃ ‘geyya’nti vadanti. Gāthāvirahe pana sati pucchāṃ katvā vissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittaṃ. Pucchāvissajjanañhi ‘byākaraṇa’nti vuccati, byākaraṇameva veyyākaraṇaṃ. Evaṃ sante sagāthakādīnampi pucchāṃ katvā vissajjanavasena pavattānaṃ veyyākaraṇabhāvo āpajjati? Nāpajjati, geyyādisaññānaṃ anokāsabhāvato, ‘gāthāvirahe satī’ti visesitattā ca. Tathā hi dhammapadādīsu kevalaṃ gāthābandhesu, sagāthakattepi somanassaññāmayikagāthāyuttesu, ‘vuttañheta’ntiādivaṇṇasambandhesu, abbhutadhammapaṭisaṃyuttesu ca suttavisesesu yathākkamaṃ gāthāudānaitivuttakaabbhutadhammasaññā patiṭṭhitā, tathā satipi gāthābandhabhāve bhagavato atītāsu jātīsu cariyānubhāvappakāsakesu jātakaśāññā, satipi pañhāvissajjanabhāve, sagāthakatte ca kesuci suttantesu vedassa labhāpanato vedallasāññā patiṭṭhitāti evaṃ tena tena sagāthakattādīnā nimittena tesu tesu suttavisesesu geyyādisaññā patiṭṭhitāti visesavidhāyo suttaṅgato pare geyyādayo. Yaṃ panettha geyyaṅgādīnimittarahitaṃ, taṃ suttaṅgaṃ visesasaññāparihārena sāmāññasaññāya pavattanatoti. Nanu ca sagāthakaṃ suttaṃ geyyaṃ, niggāthakaṃ suttaṃ veyyākaraṇanti suttaṅgaṃ na sambhavatīti codanā tadavatthā vāti? Na tadavatthā, sodhitattā. Sodhitañhi pubbe gāthāvirahe sati pucchāvissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittanti.

Yañca vuttaṃ - “gāthābhāvato maṅgalasuttādīnaṃ suttaṅgasāṅgaho na siyā”ti, taṃ na, niruḷhattā. Niruḷho hi maṅgalasuttādīnaṃ suttabhāvo. Na hi tāni dhammapadabuddhavaṃsādayo viya gāthābhāvena paññātāni, atha kho suttabhāvena. Teneva hi aṭṭhakathāyaṃ “suttanāmaka”nti nāmaggaṇaṃ kataṃ. Yañca pana vuttaṃ - “sagāthakattā geyyaṅgasāṅgaho siyā”ti, tadapi natthi, yasmā sahatāññena. Saha gāthāhīti hi sagāthakaṃ. Sahabhāvo nāma atthato aññena hoti, na ca maṅgalasuttādīsu kathāvinimutto koci suttapadeso atthi, yo ‘saha gāthāhī’ti vucceyya, na ca samudāyo nāma koci atthi, yadapi vuttaṃ - “ubhatovibhaṅgādīsu

sagāthakappadesānaṃ geyyaṅgasaṅgaho siyā”ti tadapi na, aññato. Aññā eva hi tā gāthā jātakādipariyāpannattā. Ato na tāhi ubhatovibhaṅgādīnaṃ geyyaṅgabhāvoti. Evaṃ suttādīnaṃ aṅgānaṃ aññamaññaṣaṅkarābhāvo veditabbo.

“Ayaṃ dhammo...pe... ayaṃ vinayo, imāni caturāsīti dhammakkhandaṣaṣṣānī”ti buddhavaṇṇaṃ dhammavinayādibhedena vavatthapetvā saṅgāyanta mahākassapappamukhena vasigaṇena anekacchariyapātubhāvapaṭimaṇḍitāya saṅgītiyā imassa dīghāgamassa paṭhamamajjhimabuddhavaṇṇanādibhāvo vavatthāpitoti dasseti, “evamevaṃ abhedato”tiādīnaṃ.

Nidānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Brahmajālasuttavaṇṇanā

Paribbājakaṭṭhavaṇṇanā

Evaṃ paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassetvā yadatthaṃ sā idha dassitā, idāni taṃ nigamanavasena dassetuṃ “imissā”tiādīmāha.

1. Ettāvatā ca brahmajālassa sādharmaṇato bāhiraṇidānaṃ dassetvā idāni abbhantaraniḍānaṃ saṃvaṇṇetuṃ “tattha eva”ntiādī vuttaṃ. Atha vā chahi ākārehi saṃvaṇṇanā kātubbā sambandhato padato padavibhāgato padatthato anuyogato parihāro cāti. Tattha sambandho nāma desanāsambandho. Yaṃ lokiyā “ummugghāto”ti vadanti. So pana pāḷiyā nidānapāḷivasena, nidānapāḷiyā pana saṅgītiyasena veditabboti paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassentena nidānapāḷiyā sambandhassa dassitattā padādivasena saṃvaṇṇanaṃ karonto “evanti nipātapada”ntiādīmāha. “Metiādīni”ti ettha antarā-sadda-ca-saddānaṃ nipātapadabhāvo, vattabbo, na vā vattabbo tesāṃ nayaggahaṇena gahitattā, tadavasitṭhānaṃ āpaṭi-saddānaṃ ādi-saddena saṅgaṇhanaṃ. “Padavibhāgo”ti padānaṃ viseso, na pana padaviggaho. Atha vā padāni ca padavibhāgo ca padavibhāgo, padaviggaho ca padavibhāgo ca padavibhāgoti vā ekasesavasena padapadaviggahāpi padavibhāga saddena vuttāti veditabbaṃ. Tattha padaviggaho “bhikkhūnaṃ saṅgho”tiādibhedesu padesu daṭṭhabbo.

Atthatoti padatthato. Taṃ pana padatthaṃ atthuddhārakkamena paṭhamāṃ evaṃ-saddassa dassento “evaṃsaddo tāvā”tiādīmāha. Avadhāraṇādīti ettha ādi-saddena idamatthapucchāparimāṇādiatthānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi “evaṃgatāni, evaṃvidho, evamākāro”tiādīsu idaṃ-saddassa atthe evaṃ-saddo. Gata-saddo hi pakārapariyāyo, tathā vidhākāra-saddā ca. Tathā hi vidhayuttagata-sadde lokiyā pakāratthe vadanti. “Evaṃ nu kho, na nu kho, kiṃ nu kho, kathaṃ nu kho”ti, “evaṃ su te sunhātā suvilittā kappitakesamassu, āmuttamālābharaṇā odātavattavasanaṃ pañcahi kāmagaṇehi samappitā samaṅgibhūtā paricārenti, seyyathāpi tvaṃ etarahi saccariyakoti? No idaṃ bho gotamā”ti ca ādīsu pucchāyaṃ. “Evaṃ lahuparivattaṃ, evaṃ āyupariyanto”ti ca ādīsu parimāṇe. Nanu ca “evaṃ nu kho, evaṃ su te, evaṃ āyupariyanto”ti ettha evaṃ-saddena pucchānākāraparimāṇākārānaṃ vuttattā ākārattho eva evaṃ-saddo ti? Na, visesasabbhāvato. Ākāramattavācako hettha ākāratthoti adhippeto, yathā “evaṃ byākhotiādīsu pana na ākāravisesavācako evaṃca katvā “evaṃ jātena maccenā”tiādīni upamādīsu udāharaṇāni upapannāni honti. Tathā hi “yathāpi...pe... bahu”nti? Ettha puppharāsītṭhāniyato manussupapattisappurissūpanissayasaddhammasavanayonisomanasikārabhogasampa

ttiādidānādipuññakiriyāhetusamudāyato sobhāsugandhatādiguṇayogato mālāguṇasadiṣiyo pahūtā puññakiriyā maritabbasabhāvatāya maccena sattena kattabbāti joditattā puppharāsimālāguṇāva upamā, tesam upamākāro yathā-saddena aniyamato vuttoti evaṃ-saddo upamākāranigamanatthoti vuttam yuttam. So pana upamākāro niyamiyamāno atthato upamāva hotīti āha “upamāyam āgato”ti.

Tathā evaṃ iminā ākārena “abhikkamitabba”ntiādinā upadisiyamānāya samaṇasāruppāya ākappasampattiyā yo tattha upadisanākāro, so atthato upadesoyevāti vuttam “evaṃ te...pe... upadese”ti. Tathā evametam bhagavā, evametam sugatāti ettha ca bhagavatā yathāvuttamattham aviparītato jānantehi katam tattha samvijjamānaguṇānam pakārehi haṃsanam udaggaṭākaraṇam sampahaṃsanam, yo tattha sampahaṃsanākāroti yojetabbam. Evamevaṃ panāyanti ettha garaṇāṇākāroti yojetabbam. So ca garaṇāṇākāro “vasalī”tiādi khamṣanasaddasannidhānato idha evaṃ-saddena pakāsitoti viññāyati. Yathā cettha, evaṃ upamākārādayopi upamādivasena vuttānam puppharāsiādisaddānam sannidhānatoti daṭṭhabbam. Evañca vadehīti “yathāham vadāmi, evaṃ samaṇam ānandam vadehī”ti vadanākāro idāni vattabbo evaṃ-saddena nidassiyatīti nidassanattho vutto. Evaṃ noti etthāpi tesam yathāvuttadhammānam ahitadukkhāvahabhāve sannitṭhānajananaṭṭham anumattiggaṇavasena “samvattanti, no vā, katham vā ettha hotī”ti pucchāya katāya “evaṃ no ettha hotī”ti vuttattā tadākārasannitṭhānam evaṃ-saddena vibhāvitanti viññāyati, so pana tesam dhammānam ahitāya dukkhāya samvattanākāro niyamiyamāno avadhāraṇattho hotīti āha “evaṃ no ettha hotīti ādisu avadhāraṇe”ti. Evaṃ bhanteti pana dhammassa sādhuṇam savanamanasikāre sanniyojitehi bhikkhūhi attano tattha tṭhitabhāvassa paṭijānanaṭṭhasena vuttattā ettha evaṃ-saddo vacanasampañcchanattho vutto, tena evaṃ bhante, sādhu bhante, suṭṭhu bhanteti vuttam hoti.

Nānāyananipuṇanti ekattanānattaabyāpāraevaṃdhammatāsaṅkhātā, nandiyāvaṭṭa tipukkhalasīhavikkīḷitaanṅkusadisālocanaṅkhātā vā ādhārādibhedavasena nānāvidhā nayā nānāyā, nayā vā pālīgatiyo, tā ca paññattianupaññattīdivasena samkilebhāgiyādīlokiyādīdadubhayavomissatādivasena kusalādivasena khandhādivasena saṅgahādivasena samayavimuttādivasena tṭhapanādivasena kusalamūlādivasena tikapaṭṭhānādivasena ca nānappakārāti nānāyā, tehi nipuṇam saṅhasukhumanti nānāyananipuṇam. Āsayova ajjhāsayo, te ca sassatādibhedena, tattha ca apparajakkhatādivasena anakā, attajjhāsayaḍayo eva vā samuṭṭhānam uppattihetu etassāti anakajjhāsayasamuṭṭhānam. Atthabyañjanasampannanti atthabyañjanaparipuṇnam upanetabbābhāvato, saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajanaṭṭhānādivasena chahi atthapadehi, akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatanti vā attho daṭṭhabbo.

Vividhapāṭihāriyanti ettha pāṭihāriyapadassa vacanaṭṭham “paṭipakkhaharaṇato rāgādīkilesāpanayanato pāṭihāriya”nti vadanti. Bhagavato pana paṭipakkhā rāgādayo na santi, ye haritabbā. Puthujjanānampi vigatūpakkilēse aṭṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividham pavattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha “pāṭihāriya”nti vuttam. Sace pana mahākāruṇikassa bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tesam haraṇato “pāṭihāriya”nti vuttam, evaṃ sati yuttametam. Atha vā bhagavato ca sāsanassa ca paṭipakkhā titthiyā, tesam haraṇato pāṭihāriyam. Te hi diṭṭhiharaṇavasena, diṭṭhippakāsane asamatthabhāvena ca

iddhiādesanānusāsanihi haritā apanītā hontīti. “Paṭī”ti vā ayam saddo “pacchā”ti etassa atthaṃ bodheti “tasmiṃ paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo”tiādīsu viya, tasmā samāhite citte, vigatūpakkilese ca katakiccena pacchā haritabbam pavattetabbanti paṭihāriyam, attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇam paṭihāriyam. Iddhiādesanānusāsaniyo ca vigatūpakkilesena, katakiccena ca sattahitatthaṃ puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānam upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti. Paṭihāriyameva pāṭihāriyam. Paṭihārie vā iddhiādesanānusāsaniṣamudāye bhavaṃ ekekaṃ “pāṭihāriya”nti vuccati. Paṭihāriyam vā catutthajjhānam maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātaṃ, tasmiṃ vā nimittabhūte, tato vā āgātanti pāṭihāriyam. Tassa pana iddhiādibhedena visayabhedena ca bahuvidhassa bhagavato desanāya labbhamānattā āha “vividhapāṭihāriya”nti.

Na aññathāti bhagavato sammukhā sutākārato na aññathāti attho, na pana bhagavato desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi bhagavato desanā. Evañca katvā “sabbappakārena ko samattho viññātu”nti idaṃ vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Dhāraṇabaladassanañca na virujjhati sutākāravirajjhanassa adhippetattā. Na hettha atthantaratāparihāro dvinnampi atthānam ekavisayattā, itarathā thero bhagavato desanāya sabbathā paṭiggahaṇe samattho asamattho cāti āpajjeyyāti.

“Yo paro na hoti, so attā”ti evaṃ vuttāya niyakajjhattasaṅkhātāya sasantatiyaṃ vattanato tividhopi me-saddo kiñcāpi ekasmiṃyeva atthe dissati, karaṇasampadānasāminiddesavasena pana vijjamānabhedam sandhāyāha “me-saddo tīsu atthesu dissatī”ti.

Kiñcāpi upasaggo kiriyaṃ viseseti, jotakabhāvato pana satipi tasmiṃ suta-saddo eva taṃ tamatthaṃ anuvadatīti anupasaggassa suta-saddassa atthuddhāre saupasaggassa gahaṇam na virujjhatīti dassento “saupasaggo ca anupasaggo cā”ti āha. Assāti suta-saddassa. Kammabhāvasādhanaṃ idha suta-sadde sambhavantīti vuttaṃ “upadhāritanti vā upadhāraṇanti vā attho”ti. Mayāti atthe satīti yadā mesaddassa kattuvaseṇa karaṇaniddeso, tadāti attho. Mamāti atthe satīti yadā sambandhavasena sāminiddeso, tadā.

Sutasaddasannidhāne payuttana evaṃsaddena savanakiriyājotakena bhavitabbanti vuttaṃ “evanti sotaviññāṇādiviññāṇakiccanidassana”nti. Ādi-saddena sampatīcchanādīnaṃ pañcadvārikaviññāṇānaṃ tadabhinihaṭṭānañca manodvārikaviññāṇānaṃ gahaṇam veditabbaṃ. Sabbesampi vākyānaṃ evakāratthasahitattā “suta”nti etassa sutam evāti ayamatto labbhatīti āha “assavanabhāvapaṭikkhepato”ti, etena avadhāraṇena nirākataṃ dasseti. Yathā ca sutam sutam evāti niyametabbaṃ, taṃ sammā sutam hotīti āha “anūnādhikāviparītaggahaṇanidassana”nti. Atha vā “saddantarattāpohanavasena saddo atthaṃ vadatī”ti sutanti asutam na hotīti ayametassa atthoti vuttaṃ “assavanabhāvapaṭikkhepato”ti, iminā diṭṭhādivinivattanaṃ karoti. Idaṃ vuttaṃ hoti. Na idaṃ mayā diṭṭhaṃ, na sayambhuñāṇena sacchikataṃ, atha kho sutam, tañca kho sammadevāti. Tenevāha “anūnādhikāviparītaggahaṇanidassana”nti. Avadhāraṇatthe vā evaṃ-sadde ayam atthayojanā karīyatīti tadepekkhassa suta-saddassa ayamatto vutto “assavanabhāvapaṭikkhepato”ti. Teneva āha “anūnādhikāviparītaggahaṇanidassana”nti. Savanasaddo cettha kammatto veditabbo suyyatīti.

sabbapaññattīnañca vijjamānādivasena chasu paññattibhedeṣu antogadhattā tesu “eva”ntiādīnaṃ paññattīnaṃ sarūpaṃ niddhārento āha “evanti ca meti cā”tiādi. Tattha evanti ca meti ca vuccamānassa atthassa ākāradīno, dhammānañca asallakkhaṇabhāvato avijjamānapaññattibhāvoti āha “saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññattī”ti. Tattha saccikaṭṭhaparamatthavasenāti bhūtatthauttamatthavasena. Idaṃ vuttaṃ hotiyo māyāmarīciādayo viya abhūtattho, anussavādīhi gahetabbo viya anuttamattho ca na hoti, so rūpasaddādisabhāvo ruppanānubhavanādisabhāvo vā attho “saccikaṭṭho, paramattha cā”ti vuccati, na tathā evaṃ meti padānamatthoti, etamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ “kiñhettha ta”ntiādi vuttaṃ. Sutanti pana saddāyatanaṃ sandhāyāha “vijjamānapaññattī”ti. Teneva hi “yañhi tamettha sotena upaladdha”nti vuttaṃ, “sotadvārānusārena upaladdha”nti pana vutte atthabyañjanādisabbaṃ labbhati. Taṃ taṃ upādāya vattabbatoti sotapathaṃ āgate dhamme upādāya tesam upadhāritākāradīno paccāmasanavasena “eva”nti, sasantatipariyāpanne khandhe upādāya “me”ti vattabbattāti attho. Diṭṭhādisabhāvarahite saddāyatane pavattamānopi sutavohāro “dutiyaṃ tatiya”ntiādiko viya paṭhamādīni diṭṭhamutaviññāte apekkhitvā pavattoti āha “diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato”ti. Asutaṃ na hotīti hi “suta”nti pakāsito yamatthoti.

Attanā paṭividdhā suttassa pakāravisesā “eva”nti therena paccāmatṭhāti āha “asammohaṃ dīpetī”ti. “Nānappakārapaṭivedhasamattho hotī”ti etena vakkhamānassa suttassa nānappakārataṃ duppaṭivijjhatañca dasseti. “Sutassa asammosaṃ dīpetī”ti sutākārassa yāthāvato dassiyamānattā vuttaṃ. Asammohenāti sammohābhāvena, paññāya eva vā savanakālasambhūtāya taduttarakālapaññāsiddhi, evaṃ asammosenāti etthāpi vattabbaṃ. Byañjanānaṃ paṭivijjhitaṃ ākāro nātigambhīro, yathāsutadhāraṇameva tattha karaṇīyanti satiyā byāpāro adhiko, paññā tattha guṇibhūtāti vuttaṃ “paññāpubbaṅgamāyā”tiādi paññāya pubbaṅgamāti katvā. Pubbaṅgamatā cettha padhānabhāvo “manopubbaṅgamā”tiādīsu viya, pubbaṅgamatāya vā cakkhuviññānādīsu āvajjanādīnaṃ viya appadhānatte paññā pubbaṅgamā etissāti ayampi attho yujjati, evaṃ “satipubbaṅgamāyā”ti etthāpi vuttanayānusārena yathāsambhavamatto veditabbo. Atthabyañjanasampannassāti atthabyañjanaparipuṇṇassa, saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajanauttānikaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi, akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatassāti vā attho daṭṭhabbo.

Yonisomanasikāraṃ dīpetīti evaṃ-saddena vuccamānānaṃ ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṃ aviparītasaddhammavisayattāti adhippāyo. “Avikkhepaṃ dīpetī”ti “brahmajālaṃ kattha bhāsita”ntiādi pucchāvasena pakaraṇappattassa vakkhamānassa suttassa savanaṃ samādhānamantarena na sambhavatīti katvā vuttaṃ. “Vikkhittacittassā”tiādi tassevatthassa samatthanavasena vuttaṃ. Sabbasampattiyāti atthabyañjanadesakapayojanādisampattiyā. Aviparītasaddhammavisayehi viya ākāranidassanāvadhāraṇatthehi yonisomanasikārassa, saddhammassavanena viya ca avikkhepassa yathā yonisomanasikārena phalabhūtena attasammāpaṇidhipubbekatapuññatānaṃ siddhi vuttā tadavinābhāvato, evaṃ avikkhepena phalabhūtena kāraṇabhūtānaṃ saddhammassavanasappurisūpanissayānaṃ siddhi dassetabbā siyā assutavato, sappurisūpanissayarahitassa ca tadabhāvato.

“Na hi vikkhittacitto”tiādinā samatthanavacanena pana avikkhepena kāraṇabhūtena sappurisūpanissayena ca phalabhūtassa saddhammassavanassa siddhi dassitā. Ayaṃ panettha adhippāyo yutto siyāsaddhammassavanasappurisūpanissayā na ekantena avikkhepassa kāraṇaṃ bāhiraṅgattā, avikkhepo pana sappurisūpanissayo viya saddhammassavanassa ekantakāraṇanti. Evampi avikkhepena sappurisūpanissayasiddhijotanā na samatthitāva, no na samatthitā vikkhittacittānaṃ sappurisapayirupāsānābhāvassa atthasiddhattā. Ettha ca purimaṃ phalena kāraṇassa siddhidassanaṃ nadīpūrena viya upari vuṭṭhisabbhāvassa, dutiyaṃ kāraṇena phalassa siddhidassanaṃ daṭṭhabbaṃ ekantena vassinā viya meghavuṭṭhānena vuṭṭhippavattiyā.

Bhagavato vacanassa atthabyañjanapabhedaparicchedavasena sakalasāsanasampattiogāhanākāro niravasesaparahitapāripūrikāraṇanti vuttaṃ “evaṃ bhaddako ākāro”ti. Yasmā na hotīti sambandho. Pacchimacakkadvayasampattinti attasammāpaṇidhipubbekatapuniñātāsāṅkhātāṃ guṇadvayaṃ. Aparāparaṃ vuttiyā cettha cakkabhāvo, caranti etehi sattā sampattibhavesūti vā. Ye sandhāya vuttaṃ “cattārimāni bhikkhave cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī”tiādi. Purimapacchimabhāvo cettha desanākkamavasena daṭṭhabbo. Pacchimacakkadvayasiddhiyāti pacchimacakkadvayassa atthitāya. Sammāpaṇihitatto pubbe ca katapuñño suddhāsayo hoti tadasuddhihetūnaṃ kilesānaṃ dūribhāvatoti āha “āsayasuddhi siddhā hotī”ti. Tathā hi vuttaṃ “sammāpaṇihitaṃ cittaṃ, seyyaso naṃ tato kare”ti, “katapuññosi tvaṃ ānanda, padhānaṃ anuyuñja khippaṃ hohisi anāsavoti ca. Tenevāha “āsayasuddhiyā adhiḡamabyattisiddhī”ti. Payogasiddhiyāti yonisomanasikārapubbaṅgamassa dhammassavanapayogassa visadabhāvena. Tathā cāha “āgamabyattisiddhī”ti. Sabbassa vā kāyavacīpayogassa niddosabhāvena. Parisuddhakāyavacīpayogo hi vipphaṇisārābhāvato avikkhittacitto pariyattiyaṃ visārado hotīti.

“Nānappakārapaṭivedhadīpakenā”tiādinā atthabyañjanesu therassa evaṃ-sadda suta-saddānaṃ asammohāsammosadīpanato catupaṭisambhidāvasena atthayojanaṃ dasseti. Tattha “sotabbappabhedapaṭivedhadīpakenā”ti etena ayaṃ suta-saddo evaṃ-saddasannidhānato, vakkhamānāpekkhāya vā sāmāññeneva sotabbadhammavisesaṃ āmasatīti dasseti. Manoditṭhikaraṇāpariyattidhammānaṃ anupekkhanasuppaṭivedhā visesato manasikārapaṭibaddhāti te vuttanayena yonisomanasikāradīpakena evaṃ-saddena yojetvā, savanadhāraṇavacīparicayā pariyattidhammānaṃ visesena sotāvadhānapaṭibaddhāti te avikkhepadīpakena suta-saddena yojetvā dassento sāsanasampattiyaṃ dhammassavane ussāhaṃ janeti. Tattha dhammāti pariyattidhammā. Manasānupekkhitāti “idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhi, idha paññā, ettakā ettha anusandhiyo”tiādinā nayena manasā anupekkhitā. Diṭṭhiyā suppaṭividdhāti nijjhānakkhantibhūtāya, ñātapariññāsāṅkhātāya vā diṭṭhiyā tattha tattha vuttarūpārūpadhamme “iti rūpaṃ, ettakā rūpa”ntiādinā suṭṭhu vavatthapetvā paṭividdhā.

“Sakalena vacanenā”ti pubbe tīhi padehi visuṃ visuṃ yojitattā vuttaṃ. Asappurisabhūminti akataññutaṃ “idhekacco pāpabhikkhu tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā attano dahatī”ti evaṃ vuttaṃ anariyavohārāvattaṃ. Sā eva anariyavohārāvattā asaddhammo. Nanu ca ānandattherassa “mamedāṃ vacana”nti adhimānassa, mahākassapattherādīnañca

tadāsaṅkāya abhāvato asappurisabhūmisamatikkamādivacanam niratthakam ti? Nayidaṃ evaṃ “evaṃ me suta”nti vadantena ayampi attho vibhāvitoti dassanato. Keci pana “devatānaṃ parivitakkāpekkham tathāvacananti edisī codanā anavakāsā”ti vadanti. Tasmim kira khaṇe ekaccānaṃ devatānaṃ evaṃ cetaso parivitakko udapādi “tathāgato ca parinibbuto, ayaṅca āyasmā desanākusalo, idāni dhammaṃ deseti, sakyakulappasuto tathāgatassa bhātā cūlapituputto, kim nu kho sayam sacchikata dhammaṃ deseti, udāhu bhagavatoyeva vacanaṃ yathāsuta”nti. Evaṃ tadāsaṅkitappakārato asappurisabhūmisamokkamādito atikkamādi vibhāvantī. Attano adahantoti “mameta”nti attani aṭṭhapento. Appetīti nidasseti. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthesu yathārahaṃ satte netīti netti, dhammoyeva netti dhammanetti.

Daḷhataraniviṭṭhā vicikicchā kaṅkhā. Nātisaṃsappanaṃ matibhedamattaṃ vimati. Assaddhiyaṃ vināseti bhagavato desitattā, sammukhā cassa paṭiggahitattā, khalitaduruttādiggahaṇadosābhāvato ca. Ettha ca paṭhamādayo tisso atthayojanā ākāradiatthesu aggahitavisesameva evaṃ-saddaṃ gahetvā dassitā, tato parā tisso ākāratthameva evaṃ-saddaṃ gahetvā vibhāvitā. Pacchimā pana tisso yathākkamaṃ ākāratthaṃ nidassanatthaṃ avadhāraṇatthaṃca evaṃ-saddaṃ gahetvā yojitāti daṭṭhabbaṃ.

Eka-saddo aññasetṭhāsahāyasaṅkhyadīsu dissati. Tathāhesa “sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamaññanti ittheke abhivadanti”tiādīsu aññatthe dissati, “cetaso ekodibhāva”ntiādīsu seṭṭhatthe, “eko vūpakaṭṭho”tiādīsu asaṅkhye, “ekova kho bhikkhave khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”tiādīsu saṅkhyayaṃ, idhāpi saṅkhyayanti dassento āha “ekanti gaṇanaparicchadaniddeso”ti. Kālaṅca samayaṅcāti yuttakālaṅca paccayasāmaggiṅca. Khaṇoti okāso. Tathāgatuppadādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayapaṭilābhahetuttā. Khaṇo eva ca samayo. Yo “khaṇo”ti ca “samayo”ti ca vuccati, so eko vāti hi attho. Mahāsamayoti mahāsamūho. Samayopi khoti sikkhāpadapūraṇassa hetupi. Samayappavādaleti diṭṭhippavādaleti. Tattha hi nisinnā titthiyā attano attano samayaṃ pavadantīti. Atthābhisamayāti hitapaṭilābhā. Abhisametabboti abhisamayo, abhisamayo atthoti abhisamayaṭṭhoti pīḷana ādīni abhisametabbabhāvena ekibhāvaṃ upanetvā vuttāni. Abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūtabhāvo abhisamayaṭṭhoti tāneva tathā ekattena vuttāni. Tattha pīḷanaṃ dukkhasaccassa taṃ samaṅgīno hiṃsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ. Santāpodukkhadukkhatadivasena santāpanaṃ paridahaṇaṃ.

Tattha sahaṅkāraṇaṃ sannijjha sameti samavetīti samayo, samavāyo. Sameti samāgacchati maggabrahmacariyametta tadādhārapuggalehīti samayo, khaṇo. Sameti ettha, etenava saṃgacchati satto, sabhāvadhammo vā sahaṅkāradīhi, uppādādīhi vāti samayo, kālo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ, karaṇaṃ viya ca kappanāmattasiddhena rūpena voharīyatīti. Samaṃ, saha vā avayavānaṃ ayaṇaṃ pavatti avatṭhānanti samayo, samūho, yathā “samudāyo”ti. Avayavasahāvavattṭhānameva hi samūhoti. Avasesapaccayānaṃ samāgame eti phalaṃ etasmā uppajjati pavattati cāti samayo, hetu yathā “samudāyo”ti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, daḷhaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṃ etenāti samayo, diṭṭhi. Diṭṭhisamyojanena hi sattā ativiya bajjhantīti. Sameti saṅgati samodhānanti samayo, paṭilābho. Samassa yānaṃ, sammā vā yānaṃ apagamoti samayo, pahānaṃ. Abhimukhaṃ ñāṇena etabbo abhisametabboti

abhisamayo, dhammānaṃ aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjhatīti abhisamayo, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvāvabodho. Evaṃ tasmīṃ tasmīṃ atthe samaya-saddassa pavatti veditabbā. Samaya-saddassa atthuddhāre abhisamaya-saddassa udāharaṇaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Assāti samaya-saddassa. Kālo attho samavāyādīnaṃ atthānaṃ idha asambhavato desadesakaparisānaṃ viya suttassa nidānabhāvena kālassa apadisitabbato ca.

Kasmā panettha aniyāmitavaseneva kālo niddiṭṭho, na utusaṃvaccharādivasena niyametvāti āha “tattha kiñcāpi”tiādi. Utusaṃvaccharādivasena niyamaṃ akatvā samaya-saddassa vacane ayampi guṇo laddho hotīti dassento “ye vā ime”tiādimāha. Sāmaññajotanaṃ hi visese avatiṭṭhatīti. Tattha diṭṭhadhammasukhavihārasamayo devasikaṃ jhānasamāpattīhi vītināmanakālo, visesato sattasattāhāni. Pakāsāti dasasahasilokadhātuyā pakampanaobhāsapātubhāvādīhi pākāṭā. Yathāvuttappabhedesuyeva samayesu ekadesaṃ pakārantarehi saṅgahetvā dassetuṃ “yo cāya”ntiādimāha. Tathā hi ñāṇakiccasamayo attahitapaṭipattisamayo ca abhisambodhisamayo. Ariyatunñibhāvasamayo diṭṭhadhammasukhavihārasamayo. Karuṇākiccaparahitapaṭipattidhammikathāsamayo desanāsamaye va.

Karaṇavacanena niddeso kato yathāti sambandho. Tatthāti abhidhammavinayesu. Tathāti bhummakaraṇehi. Adhikaraṇattha ādhārattho. Bhāvo nāma kiriyā, kiriyāya kiriyantaralakkhaṇaṃ bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ. Tattha yathā kālo sabhāvadhammaparicchinno sayamaṃ paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññāto taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe parato ca abhāvato “pubbaṇhe jāto, sāyanhe gacchatī”ti, ca ādīsu, samūho ca avayavavinimutto avijjamānopi kappanāmattasiddho avayavānaṃ ādhārabhāvena paññāpiyati “rukkhe sākā, yavarāsiyaṃ sambhūto”tiādīsu, evaṃ idhāpīti dassento āha “adhikaraṇaṇhi...pe... dhammāna”nti. Yasmiṃ kāle, dhammapuñje vā kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmīṃyeva kāle, dhammapuñje ca phassādayopi hontīti ayañhi tattha attho. Yathā ca gāvīsu dūyamānāsu gato, duddhāsu āgatoti dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhiyati, evaṃ idhāpi “yasmiṃ samaye, tasmīṃ samaye”ti ca vutte satīti ayamattho viññāyamāno eva hoti padatthassa sattāvirahābhavatoti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā, phassādīnaṃ bhavanakiriyā ca lakkhiyati. Yasmiṃ samayeti yasmiṃ navame khaṇe, yonisomanasikārādi hetumhi, paccayasamavāye vā sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmīṃyeva khaṇe, hetumhi, paccayasamavāye ca sati phassādayopi hontīti ubhayattha samaya-sadde bhummaniddeso kato lakkhaṇabhūtabhāvayuttoti dassento āha “khaṇa...pe... lakkhiyati”ti.

Hetuattho karaṇattho ca sambhavati “annena vasati, ajjhenena vasati, pharasunā chindati, kudālena khaṇatī”tiādīsu viya. Vītikkamañhi sutvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā otiṇṇavatthukaṃ puggalaṃ paṭipucchitvā, vigarahitvā ca taṃ taṃ vatthum otiṇṇakālaṃ anatikkamitvā teneva kālena sikkhāpadāni paññapento bhagavā viharati sikkhāpadapaññattihetuṃ ca apekkhamāno tatiyapārājikādīsu viyāti.

Accantameva ārambhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṃ parahitapaṭipattisaṅkhātena karuṇāvihārena. Tadatthajotanaatthanti accantasamyogattajotanaatthaṃ. Upayogavacananiddeso kato yathā “māsaṃ ajjhetī”ti.

Porāṇāti aṭṭhakathācariyā. Abhilāpamattabhedoti vacanamattena viseso. Tena
suttavinayesu vibhattibyatayo katoti dasseti.

Seṭṭhanti seṭṭhavācakaṃ vacanaṃ seṭṭhanti vuttaṃ seṭṭhaguṇasahacaraṇato. Tathā
uttamanti etthāpi. Gāravayuttoti garubhāvayutto garuguṇayogato,
garukaraṇārahatāya vā gāravayutto.

Vuttoyeva na pana idha vattabbo visuddhimaggassa imissā aṭṭhakathāya
ekadesabhāvatoti adhippāyo.

Apica bhage vani, vāmīti vā bhagavā, bhage sīlādiguṇe vani bhaji sevi, te vā
vineyyasantānesu “kathaṃ nu kho uppajjeyyu”nti vani yāci patthayīti bhagavā,
bhagaṃ vā sirim, issariyaṃ, yasañca vami khelapiṇḍaṃ viya chaḍḍayīti bhagavā.
Tathā hi bhagavā hatthagataṃ sirim, catuddīpissariyaṃ,
cakkavattisampattisannissayañca sattaratanasamujjalaṃ yasaṃ anapekkho
pariccajīti. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti
bhagā, sineruyugandharādīgatā bhājanalokasobhā. Te bhagavā vami
tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahatīti evampi bhage vāmīti bhagavā.

“Dhammasarīraṃ paccakkhaṃ karotī”ti “yo vo ānanda mayā dhammo ca vinayo ca
desito paññatto, so vo mamaccayena satthā”ti vacanato dhammassa
satthubhāvapariyāyo vijjatīti katvā vuttaṃ.

Vajirasāṅghātasamānakāyo parehi abhejjasarīrattā. Na hi bhagavato rūpakāye kenaci
antarāyo sakkā kātunti. Desanāsampattiṃ niddisati vakkhamānassa sakalasuttassa
“eva”nti niddisanato. Sāvakasampattiṃ niddisati paṭisambhidāppattena pañcasu
ṭhānesu bhagavatā etadagge ṭhapitena mayā mahāsāvakena suttaṃ, tañca kho
mayāva suttaṃ, na anussavitaṃ, na paramparābhatanti imassatthassa dīpanato.
Kālasampattiṃ niddisati “bhagavā”ti padassa sannidhāne payuttassa samaya-
saddassa kālassa buddhuppādapaṭimaṇḍitabhāvadīpanato. Buddhuppādaparamā hi
kālasampadā. Tenetaṃ vuccati -

“Kappakasāye kaliyuge, buddhuppādo aho mahacchariyaṃ;
Hutāvahamajjhe jātaṃ, samuditamakaraṇamavinda”nti.

Bhagavāti desakasampattiṃ niddisati guṇavasiṭṭhasattuttamagāravādhivacanato.

Vijjantarikāyāti vijjuniccharaṇakkhaṇe. Antaratoti hadaye. Antarāti ārabha
nīphattīnaṃ vemajjhe. Antarikāyāti antarāle. Ettha ca “tadantaraṃ ko jāneyya,
etesam antarā kappā, gaṇanāto asaṅkhiyā, antaranarā kathaṃ opātetī”ti ca ādisu
viya kāraṇavemajjhesu vattamānā antarā-saddā eva udāharitabbā siyuma, na pana
cittakhaṇavivaresu vattamānā antaranarika-saddā. Antarā-saddassa hi ayaṃ
atthuddhāroti. Ayaṃ panettha adhippāyo siyā - yesu atthesu antarā-saddo vattati,
tesu antarasaddopi vattatīti samānatthattā antarā-saddatthe vattamāno antara-
saddo udāhaṭo, antarā-saddo eva vā “yassantarato”ti ettha gāthāsukhatthaṃ rassaṃ
katvā vuttoti daṭṭhabbaṃ. Antarā-saddo eva pana ika-saddena padaṃ vaḍḍhetvā
“antarikā”ti vuttoti evamettha udāharaṇodāharitabbānaṃ virodhābhāvo daṭṭhabbo.
Ayojyamāne upayogavacanāṃ na pāpuṇāti sāmivacanassa pasaṅge antarā-
saddayogena upayogavacanassa icchitattā. Tenevāha “antarāsaddena yuttattā
upayogavacanāṃ kata”nti.

“Niyato sambodhiparāyaṇo, aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ

diṭṭhisampanno puggalo sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropeyya, “netam ṭhānaṃ vijjatī”
tiādivacanato diṭṭhisīlānaṃ niyatasabhāvattā sotāpannāpi aññaṃaññaṃ
diṭṭhisīlasāmaññaṃ saṃhatā, pageva sakadāgāmiādayo. “Tathārūpāya diṭṭhiyā
diṭṭhisāmaññaṃgato viharati, tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññaṃgato viharati”ti vacanato
puthujjanānampi diṭṭhisīlasāmaññaṃ saṃhatabhāvo labbhatieva.

Suppiyopi khoti ettha kho-saddo avadhāraṇattho “assosi kho”tiādīsu viya. Tena
addhānamaggapaṭipanno ahoṣieva, nāssa maggapaṭipattiyā koci antarāyo ahoṣīti
ayamattho dīpito hoti. Tatrāti vā kālassa paṭiniddeso. Sopi hi “ekam samaya”nti
pubbe adhikato. Yañhi samayaṃ bhagavā antarā rājagahañca nāḷandañca
addhānamaggapaṭipanno, tasmimyeva samaye suppiyopi tam maggaṃ paṭipanno
avaṇṇaṃ bhāsati, brahmadatto ca vaṇṇaṃ bhāsati. Pariyāyati parivattatīti pariyāyo,
vāro. Pariyāyati desetabbamattham paṭipādetīti pariyāyo, desanā. Pariyāyati attano
phalaṃ pariggahetvā pavattatīti pariyāyo, kāraṇanti evaṃ pariyāya-saddassa
vārādīsu pavatti veditabbā. Kāraṇenāti kāraṇapatirūpakena. Tathā hi vakkhati
“akāraṇameva kāraṇanti vatvā”ti. Kasmā panettha “avaṇṇaṃ bhāsati”ti, “vaṇṇaṃ
bhāsati”ti ca vattamānakālaniddeso kato, nanu saṅgītikālato so avaṇṇavaṇṇānaṃ
bhāsitaḥkālato atītoti? Saccametaṃ, “addhānamaggapaṭipanno hoti”ti ettha hoti-saddo
viya atītakālattho bhāsati-saddo ca dattabbo. Atha vā yasmim kāle tehi avaṇṇo
vaṇṇo ca bhāsīyati, tam apekkhitvā evaṃ vuttaṃ. Evañca katvā “tatrāti kālassa
paṭiniddeso”ti idaṃca vacanaṃ samatthitaṃ hoti.

Akāraṇanti ayuttim, anupapattinti attho. Na hi arasarūpatādayo dosā bhagavati
saṃvijjanti, dhammasaṅghānañca durakkhātaduppaṭipannatādayoti. Akāraṇanti vā
yuttakāraṇarahitaṃ, paṭiññāmatanti adhippāyo. Imasmiñca atthe kāraṇanti vatvāti
kāraṇaṃ vāti vatvāti attho. Arasarūpādīnañcetta jātivuddhesu
abhivādanādisāmīcikkamākaraṇaṃ kāraṇaṃ, tathā
uttarimanussadhammālamariyaññadassanābhāvassa
sundarikāmaguṇādinavabodho, saṃsāraṃ ādikoṭiyā apaññāyanapaṭiññā,
abyākatavattabyākaraṇanti evamādayo, tathā asabbaññutādīnaṃ
kamāvabodhādayo yathārahaṃ niddhāretabbā. Tathā tathāti jātivuddhānaṃ
anabhivādanādiākārena.

Avaṇṇaṃ bhāsamānoti avaṇṇaṃbhāsanahetu. Hetuattho hi ayaṃ māna-saddo.
Anayabyasanaṃ pāpuṇissati ekantamahāsāvajjattā ratanattayopavādassa. Tenevāha

-

“Yo nindiyam pasamsati,
Tam vā nindati yo pasamsiyo;
Vicināti mukhena so kaliṃ,
Kalinā tena sukham na vindati”ti.

“Amhākaṃ ācariyo”tiādinā brahmadattassa saṃveguppattim, attano ācariye
kāruṇṇappavattiñca dassetvā kiñcāpi antevāsinā ācariyassa anukūlena bhavitabbaṃ,
ayaṃ pana paṇḍitajātikkattā na edisesu tam anuvattatīti, idāni tassa
kammassakataññāppavattim dassento “ācariye kho panā”tiādimāha. Vaṇṇaṃ
bhāsitaṃ āradhā “apināmāyaṃ ettakenāpi ratanattayāvaṇṇato orameyyā”ti.
Vaṇṇīyatīti vaṇṇo, guṇo. Vaṇṇanaṃ guṇasaṅkittananti vaṇṇo, pasamsā. Saṃññūḷhāti
ganthitā, nibandhitāti attho. Atitthena pakkhando dhammakathikoti na vattabbo
aparimāṇaguṇattā buddhādīnaṃ, niravasesānañca tesam idha pakāsaṃ

pāḷisaṃvaṇṇanāyeva sampajjatīti. Anussavādīti ettha ādi-saddena
ākāraparivitakkadiṭṭhijjhānakkhantiyo saṅgaṇhāti. Attano thāmena vaṇṇaṃ abhāsi,
na pana buddhādīnaṃ guṇānurūpanti adhippāyo. Asaṅkhyayyāparimitappabhedā hi
buddhādīnaṃ guṇā. Vuttañhetuṃ -

“Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññaṃabhāsamāno;
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā”ti.

Idhāpi vakkhati “appamattakaṃ kho paneta”ntiādi.

Iti ha teti ettha itīti vuttappakāraparāmasanaṃ. Ha-kāro nipātamattanti āha “evaṃ
te”ti.

Iriyāpathānubandhanena anubandhā honti, na pana sammāpaṭipattianubandhanenāti
adhippāyo. Tasmim kāleti yasmim saṃvacchare utumhi māse pakkhe vā bhagavā
taṃ addhānamaggaṃ paṭipanno, tasmim kāle. Teneva hi
kiriyaṃvicchedadassanavasena “rājagahe piṇḍāya caratī”ti vattamānakālaniddeso
kato. Soti evaṃ rājagahe vasamāno bhagavā. Taṃ divasanti yaṃ divasaṃ
addhānamaggapaṭipanno, taṃ divasaṃ. Taṃ addhānaṃ paṭipanno nālandāyaṃ
veneyyānaṃ vividha hitasukhanipphattiṃ ākaṅkhamāno imissā ca aṭṭhuppattiyā
tividhasīlālaṅkataṃ nānāvidhakuhanalapanādīmichchājīvaviddhaṃsaṃsaṃ
dvāsaṭṭhidiṭṭhijālaviniveṭhanaṃ dasasahassilokadhātupakampanaṃ
brahmajālasuttantaṃ desessāmīti. Ettāvatā “kasmā pana bhagavā taṃ addhānaṃ
paṭipanno”ti codanā visodhitā hoti. “Kasmā ca suppiyo anubandho”ti ayaṃ pana
codanā “bhagavato taṃ maggaṃ paṭipannabhāvaṃ ajānanto”ti etena visodhitā hoti.
Na hi so bhagavantaṃ daṭṭhumeva icchatīti. Tenevāha “sace pana jāneyya,
nānubandheyyā”ti.

Nīlapītalohitodātamañjīṭṭhapabhassaravasena “chabbaṇṇarasmiyo. “Samantā
asītihatthappamāṇe”ti tāsāṃ rasmīnaṃ pakatiyā pavattiṭṭhānavasena vuttaṃ.
“Tasmim kira samaye”ti ca tasmim addhānagamanaṃsamaye buddhasiriyā
anigūhitabhāvadassanattamaṃ vuttaṃ. Na hi tadā tassā nigūhane
pakkusātiabhogamanādīsu viya kiñcīpi kāraṇaṃ atthīti. Ratanāveḷaṃ
ratanavaṭṭaṃsakam. Cīnapitṭhacūṇṇaṃ sindhanacūṇṇaṃ.

Byāmapabbhāparikkhepavilāsini ca assa bhagavato lakkhaṇamālāti
mahāpurisalakkhaṇāni aññaṃaññaṃpaṭibaddhattā evamāha. Dvattiṃsāya
candamaṇḍalānaṃ mālā kenaci ganthetvā ṭhapitā yadi siyāti parikappanavasena
“ganthetvā ṭhapitadvattiṃsacandamālāyā”ti. Sirim abhibhavantī ivāti sambandho.
Esa nayo sūriyamālāyātiādīsupi. Mahātherāti mahāsāvake sandhāyāha. Evaṃ
gacchantaṃ bhagavantaṃ bhikkhū ca disvā atha attano paraṃ avalokesīti
sambandho. “Yasmā panesā”tiādīnā “kasmā ca so ratanattayassa avaṇṇaṃ
bhāsati”ti codanaṃ visodheti. Itīti evaṃ, vuttappakārenāti attho. Imehi dvīhīti
lābhaparivārahāniṃ nigamanavasena dasseti. Bhagavato
virodhānunaṃyābhāvavīmaṃsanattamaṃ ete avaṇṇaṃ vaṇṇaṃca bhāsantīti apare.
“Mārena anvāviṭṭhā evaṃ karontī”ti ca vadanti.

2. Ambalaṭṭhikāya avidūre bhavattā uyyānaṃ ambalaṭṭhikā yathā “varuṇānagaram, godāgāmo”ti. Keci pana “ambalaṭṭhikāti yathāvuttanayeneva ekagāmo”ti vadanti. Tesam mate ambalaṭṭhikāyanti samīpatthe bhumma vacanaṃ. Rājāgāraṃ vessavaṇamaḥārājadevāyatananti eke. Bahuparissayoti bahupaddavo. “Saddhiṃ antevāsinaṃ brahmadattena māṇavenā”ti vuttaṃ sīhaḷaṭṭhakathāyaṃ. Tañca kho pāli āruḷhavaseneva, na pana tadā suppiyassa parisāya abhāvato. Kasmā panettha brahmadattoyeva pāli āruḷho, na suppiyassa parisāti? Payo janābhāvato. Yathā cetam, evaṃ aññampi edisaṃ payo janābhāvato saṅgītikārehi na saṅgahitanti daṭṭhabbam. Keci pana “vuttanti pāliyaṃ vutta”nti vadanti, taṃ na yujjati pāliāruḷhavasena pāliyaṃ vuttanti āpajjanato. Tasmā yathāvuttanayenevettha attho gaḥetabbo. Parivāretvā nisinno hotīti sambandho.

3. Kathā dhammoti kathā sabhāvo, kathā dhammo upaparikkhāvidhīti keci. Nīyatīti nayo, attho. Saddasatthaṃ anugato nayo saddanayo. Tattha hi anabhiṇhavuttike acchariya-saddo icchito. Tenevāha “andhassa pabbatārohaṇaṃ viyā”ti. Accharāyogganti acchariyanti niruttinayo, so pana yasmā porāṇaṭṭhakathāyaṃ āgato, tasmā āha “aṭṭhakathānayoti. Yāvañcidaṃ suppaṭivīditāti sambandho, tassa yattakaṃ suṭṭhu paṭivīditā, taṃ ettakanti na sakkā amhehi paṭivijjhitaṃ, akkhātaṃ vāti attho. Tenevāha “tena suppaṭivīditatāya appameyyataṃ dasseti”ti.

Pakatatthapaṭiniddeso taṃ-saddoti tassa “bhagavatā”tiādīhi padehi samānādhikaraṇabhāvena vuttassa yena abhisambuddhabhāvena bhagavā pakato supākaṭo ca hoti, taṃ abhisambuddhabhāvaṃ saddhiṃ āgamanapaṭipadāya atthabhāvena dassento “yo so...pe... abhisambuddho”ti āha. Satipi ñāṇadassana-saddānaṃ idha paññāvevacanabhāve tena tena visesena nesaṃ savisaṃyavisesappavattidassanattaṃ asādhāraṇaṇāṇavisesavasena vijjattayavasena vijjābhiññānāvaraṇavasena sabbaññutaññāṇamaṃsacakkhuvasena paṭivedhadesanāññāvasena ca tadatthaṃ yojetvā dassento “tesaṃ tesa”ntiādimāha. Tattha āsayānusayaṃ jānatā āsayānusayaññāṇena. Sabbaññeyyadhammaṃ passatā sabbaññutānāvaraṇaṇāṇehi.

Pubbenivāsādīhīti pubbenivāsāsavakkhayaññāṇehi. Paṭivedhapaññāyāti ariyamaggapaññāya. Arīnanti kilesārīnaṃ, pañcavidhamārānaṃ vā, sāsanaṃ paccatthikānaṃ vā aññatitthiyaṃ, tesaṃ hananaṃ pāṭihāriyehi abhibhavanaṃ, appaṭibhānatākaraṇaṃ, ajjhupekkhanañca. Kesivinayasuttañcettha nidassanaṃ.

Tathā ṭhānāṭhānādīni jānatā, yathā kammūpage satte passatā, savāsanānaṃ āsavānaṃ khīṇattā arahatā, abhiññeyyādibhede dhamme abhiññeyyādito aviparītāvabodhato sammāsambuddhena. Atha vā tīsu kālesu appaṭihataññāṇatāya jānatā, tiṇṇampi kammānaṃ ñāṇanuparivattito nisammakāritāya passatā, dāvādīnampi abhāvasādhikāya pahānasampadāya arahatā, chandādīnaṃ ahānihetubhūtāya aparikkhayapaṭibhānasādhikāya sabbaññutāya sammāsambuddhenāti evaṃ dasabalaṭṭhārasāveṇikabuddhadhammehipi yojanā veditaḥḥ.

Yadipi hīnakalyāṇabhedena duvidhāva adhimutti pāliyaṃ vuttā, pavattiākāravasena pana anekabhedabhinnāti āha “nānādhimuttikatā”ti. Sā pana adhimutti ajjhāsayadhātu, tadapi tathā tathā dassanaṃ khamanaṃ rocanañcāti āha “nānājjhāsayatā...pe... rucitā”ti. Nānādhimuttikataññāṇenāti cettha sabbaññutaññāṇaṃ

adhippetam, na dasabalaññanti āha “sabbaññutaññenā”ti. Iti ha meti ettha evaṃ-saddattho iti-saddo, ha-kāro nipātamattam saralopo ca katoti dassetum vuttam “evaṃ ime”ti.

4. Arahattamaggena samugghātam katam, yato “natthi abyāvaṭamano”ti buddhadhammesu vuccatī. Vītināmetvā phalasamāpattīhi. Nivāsetvā vihāranivāsanaparivattanavasena. “Kadāci ekako”tiādi tesam tesam vineyyānam vinayanānukūlam bhagavato upasaṅkamadassanam. Pādanikkhepasamaye bhūmiyā samabhāvāpatti suppatitthitapādatāya nissandaphalam, na iddhinimmānam. “Ṭhapitamatte dakkhiṇapāde”ti buddhānam sabbadakkhiṇatāya vuttam. Arahatte patitthahantīti sambandho.

Dullabhā sampattīti satipi manussattapaṭilābhe patirūpadesavāsaindriyāvekkasaddhāpaṭilābhādayo guṇā dullabhāti attho. Cātumahārājikabhavananti cātumahārājikadevaloke suññavimānāni gacchantīti attho. Esa nayo tāvatimsabhavanādīsūpi. Kālayuttanti imissā velāya imassa evaṃ vattabbanti tamtamkālānurūpaṃ. Samayayuttanti tasveva vevacanam, aṭṭhuppattianurūpaṃ vā. Atha vā samayayuttanti hetūdāharaṇasahitam. Kālena sāpadesaṇhi bhagavā dhammam deseti. Utum gaṇhapeti, na pana malam pakkhāletīti adhippāyo. Na hi bhagavato kāye rajojallam upalimpati.

Kilāsubhāvo kilamatho. Sīhaseyyam kappeti sarīrassa kilāsubhāvamocanattanti yojetabbam. “Buddhacakkhunā lokam voloketi”ti idam pacchimayāme bhagavato bahulaāciṇṇavasena vuttam. Appekadā avasiṭṭhabalaññehi sabbaññutaññena ca bhagavā tamattham sādhetīti. “Ime diṭṭhiṭṭhānā”tiādidesanā sīhanādo. Tesam “vedanāpaccayā taṇhā” tiādinā paccayākāram samodhānetvā. “Sinerum ukkhipanto viya nabham paharanto viya cā”ti idam brahmajāladesanāya anaññasādhāraṇattā sudukkaratādasanattam vuttam. Etanti “yena, tenā”ti etam padadvayam. Yenāti vā hetumhi karaṇavacanam, yena kāraṇena so maṇḍalamālo upasaṅkamitabbo, tena kāraṇena upasaṅkamīti attho, kāraṇam pana “ime bhikkhū”tiādinā aṭṭhakathāyam vuttaṃeva. Kaṭṭhanti nisīdanayogyam dārukkhandham.

Purimoti “katamāya nu bhavathā”ti evaṃ vutto attho. Kā ca pana voti ettha ca-saddo byatireke. Tena yathāpucchitāya kathāya vakkhamānam vippakatabhāvam joteti. Pana-saddo vacanālaṅkāro. Yāya hi kathāya te bhikkhū sannisinnā, sā eva antarākathābhūtā vippakatā visesena puna pucchīyatīti. Aññāti antarāsaddassa atthamāha. Aññatthe hi ayam antarā-saddo “bhūmantaram samayantara”ntiādīsu viya. Antarāti vā vemajjhetī attho. Nanu ca tehi bhikkhūhi sā kathā yathādhippāyam “iti ha me”tiādinā niṭṭhapitā yevāti? Na niṭṭhāpitā bhagavato upasaṅkamanena upacchinnattā. Yadi hi bhagavā tasmim khaṇe na upasaṅkameyya bhiyyopi tappaṭibaddhāyeva kathā pavattheyyū, bhagavato upasaṅkamanena pana na pavattesū. Tenevāha ayam kho...pe... anupatto”ti. Kasmā panettha dhammavinayasaṅgahe kariyamāne nidānavacanam, nanu bhagavato vacanameva saṅgahetabbanti? Vuccatedesanāya ṭhītiyasammosasaddheyyabhāvasampādanattam.

Kāladesadesakavatthudhammapaṭiggaḥakapaṭibaddhā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti, asammosadhammā saddheyyā ca. Desakālakattusotunimittehi upanibandho viya vohāravinicchayo, teneva cāyasmātā mahākassapena “brahmajālam āvuso ānanda kattha bhāsita”ntiādinā desādipucchāsu katāsu tāsam vissajjanam karontena dhammabhaṇḍāgārikena nidānam bhāsītanti tayidamāha “kāla...pe... nidānam

bhāsita”nti.

Apica satthusiddhiyā nidānavacanam. Tathāgatassa hi bhagavato pubbaracanānumānāgamatakkābhāvato sammāsambuddhattasiddhi. Sammāsambuddhabhāvena hissa pubbaracanādīnam abhāvo sabbattha appaṭihataññacāratāya, ekappamāṇattā ca ñeyyadhammesu. Tathā ācariyamutṭhidhammamacchariyasatthusāvakānurodhābhāvato khīṇāsavattasiddhi. Khīṇā savatāya hissa ācariyamutṭhiādīnam abhāvo, visuddhā ca parānuggahappavatti. Iti desakadosabhūtānam diṭṭhicārittasampattidūsakānam avijjātaṇhānam abhāvasūcakehi, ñāṇappahānasampadābhi byañjanakehi ca sambuddhavisuddhabhāvehi purimavesārajjadvayasiddhi, tato eva ca antarāyikaniyyānikadhammesu sammohābhāvasiddhito pacchimavesārajjadvayasiddhīti bhagavato catuvesārajjasamannāgamo, attahitaparahitappaṭipatti ca pakāsītā hoti nidānavacanena sampattaparīsāya ajjhāsayaṇurūpaṃ tṭhānupattikappaṭibhānena dhammadesanādīpanato, “jānatā passatā”tiādi vacanato ca. Tena vuttaṃ “satthusiddhiyā nidānavacana”nti.

Tathā satthusiddhiyā nidānavacanam. Ñāṇakarūṇāpariggahitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthikā pavatti, attahitatthā vā, tasmā paresamyeva atthāya pavattasabbakiriyassa sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ satthubhūtaṃ, na kabyaracanādisāsanabhūtaṃ. Tena vuttaṃ “satthusiddhiyā nidānavacana”nti. Apica satthuno pamāṇabhūtātāvibhāvanena sāsanaṃ pamāṇabhāvasiddhiyā nidānavacanam. “Bhagavatā”ti hi iminā tathāgatassa guṇavisiṭṭhasattuttamādibhāvadīpanena, “jānatā”tiādinā āsayānusayaññāḍipayogadīpanena ca ayamatto sādhitō hoti. Idamettha nidānavacanapayojanassa mukhamattadassanaṃ. Ko hi samatto buddhānubuddhena dhammabhaṇḍāgārikena bhāsitaṃ nidānaṃ payojanāni niravasesato vibhāvetunti.

Nidānavañṇanā niṭṭhitā.

5. Nikkhittassāti desitassa. Desanāpi hi desetabbassa sīladiatthassa vineyyasantānesu nikkhipanato “nikkhepo”ti vuccati. Tattha yathā anekasataanekasahassabhedānīpi suttantāni saṃkilesabhāgiyādisāsanappaṭṭhānanayena soḷasavidhataṃ nātivattanti, evaṃ attajjhāsayaḍisuttanikkhepavasena catubbidhabhāvanti āha “cattāro suttanikkhepā”ti. Kāmañcettha attajjhāsayaṃ, aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsayaṃpucchāhi saddhiṃ saṃsaggabhedo sambhavati ajjhāsayaṃpucchānusandhisabbhāvato, attajjhāsayaṃaṭṭhuppattīnaṃ pana aññamaññaṃ saṃsaggo natthīti nayidha niravaseso vitthāranayo sambhavati, tasmā “cattāro suttanikkhepā”ti vuttaṃ. Atha vā yadipi aṭṭhuppattiyā ajjhāsayaṃ siyā saṃsaggabhedo, tadantogadhattā pana sesanikkhepānaṃ mūlanikkhepavasena cattārova dassitāti daṭṭhabbaṃ. So panāyaṃ suttanikkhepo sāmāññabhāvato paṭhamam vicāretabbo, tasmim vicārite yassā aṭṭhuppattiyā idaṃ suttaṃ nikkhattaṃ, tassā vibhāgavasena “mamaṃ vā bhikkhave”tiādinā, “appamattakaṃ kho paneta”ntiādinā, “atthi bhikkhave”tiādinā ca pavattānaṃ suttānaṃ suttapadesānaṃ vaṇṇanā vuccamānā taṃtaṃanusandhidassanasukhatāya suviññeyyā hotīti āha “suttanikkhepaṃ vicāretvā vuccamānā pākaṭā hotī”ti.

“Suttanikkhepā”tiādīsu nikkhipanam nikkhepo, suttassa nikkhepo suttassa kathanam suttanikkhepo, suttadesanāti attho. Nikkhipīyatīti vā nikkhepo, suttaṃyeva nikkhepo suttanikkhepo. Attano ajjhāsayo attajjhāsayo, so assa atthi suttadesanākāraṇabhūtoti attajjhāsayo. Attano ajjhāsayo etassāti vā attajjhāsayo. Parajjhāsayoti etthāpi eseva nayo. Pucchāya vaso pucchāvaso, so etassa atthīti pucchavasiko. Araṇīyato attho, suttadesanāya vatthu. Atthassa uppatti atthuppatti, atthuppattiyeva atthuppatti, sā etassa atthīti atthuppattiko. Atha vā nikkhipīyati suttaṃ etenāti suttanikkhepo, attajjhāsayaḍi eva. Etasmim pana atthavikappe attano ajjhāsayo attajjhāsayo, paresam ajjhāsayo parajjhāsayo, pucchīyatīti pucchā, pucchitabbo attho. Sotabbavasappavattaṃ dhammappaṭiggāhakānam vacanam pucchāvasikā, tadeva nikkhepasaddāpekkhāya pulliṅgavasena vuttaṃ “pucchāvasiko”ti. Tathā atthuppattiyeva “atthuppattiko”ti evampettha attho veditabbo.

Ettha ca paresam indriyaparipākādikāraṇanirapekkhatā attajjhāsayaṣṣa viṣuṃ nikkhepabhāvo yutto. Tenevāha “kevalam attano ajjhāsayaṣṣeva kathetī”ti. Parajjhāsayaṣṣapucchāvasikānam pana paresam ajjhāsayaṣṣapucchānam desanānimittabhūtānam uppattiyam pavattitānam katham atthuppattiyam anavarodho, pucchāvasikaatthuppattikānam vā parajjhāsayaṣṣanurodhena pavattitadesanattā katham parajjhāsayaṣṣe anavarodhoti na codetabbametam. Paresaṇhi abhinīhāraparipucchādivinimuttasseva suttadesanākāraṇuppādassa atthuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayaṣṣapucchāvasikānam viṣuṃ gahaṇam. Tathā hi dhammadāyādasuttādīnam āmisuppādādidesanānimittam “atthuppattī”ti vuccati. Paresam puccham vinā ajjhāsayaṣṣameva nimittam katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena desito pucchāvasikoti pākāṭo yamatthoti. Attano ajjhāsayaṣṣeva kathesi dhammatantiṭṭhapanatthanti daṭṭhabbam. Sammappadhānasuttantahārakoti anupubbena niddiṭṭhānam saṃyuttake sammappadhānapaṭisaṃyuttānam suttānam āvaḷi, tathā iddhipādahārakādi. Vimuttiṭṭhānaṃ dhammā saddhindriyādayo. Abhinīhāraṇti paṇidhānam.

Vaṇṇāvaṇṇeti ettha “acchariyam āvuso”tiādīnā bhikkhusaṅghena vutto vaṇṇopi saṅgahito, tam pana atthuppattiṃ katvā “atthi bhikkhave aṇṇe ca dhammā”tiādīnā upari desanam ārabhissatīti. “Mamam vā bhikkhave pare vaṇṇam bhāseyyu”nti imissā desanāya brahmadattena vuttavaṇṇo atthuppattīti katvā vuttaṃ “antevāsī vaṇṇam. Iti imam vaṇṇāvaṇṇam atthuppattiṃ katvā”ti. Vā-saddo upamānasamuccayasamṣayavavassaggapadapūraṇavikappādīsu bahūsu atthesu dissati. Tathā hesa “paṇḍito vāpi tena so”tiādīsu upamāne dissati, sadisabhāveti attho. “Tam vāpi dhīrā muni vedayantī”tiādīsu samuccaye, “ke vā ime, kassa vā”tiādīsu samṣaye, “ayam vā imesam samaṇabrāhmaṇānam sabbabālo sabbamūḷho”tiādīsu vavassagge, “na vāyam kumārako mattamaṇṇāsī”tiādīsu padapūraṇe, “ye hi keci bhikkhave samaṇā vā brāhmaṇā vā”tiādīsu vikappe, idhāyam vikappeyevāti dassento āha “vā-saddo vikappanattho”ti. Para-saddo attheva aṇṇatthe “ahaṇceva kho pana dhammam deseyyam, pare ca me na ājāneyyu”ntiādīsu atthi adhike “indriyaparopariyattaṇṇa”ntiādīsu atthi pacchābhāge “parato āgamissatī”tiādīsu. Atthi paccaṇīkabhāve “uppannam parappavādam saha dhammena suniggahitam niggahetvā”tiādīsu. Idhāpi paccaṇīkabhāveti dassento āha “pareti paṭiviruddhā”ti.

Īdisesupīti ettha pi-saddo sambhāvane, tena ratanattayanimitampi akusalacittappavatti na kātabbā, pageva vaṭṭāmisalokāmisanimittanti dasseti. Sabhāvadhammato aññassa kattuabhāvajotanatthaṃ āhanatīti kattuatthe āghātasaddaṃ dasseti, tattha āhanatīti hiṃsati vibādhati, upatāpeti cāti attho. Āhanati etena, āhananamattaṃ vā āghātoti karaṇabhāvatthāpi sambhavantiyeva. Evaṃ avayavabhedanena āghāta-saddassa atthaṃ vatvā idāni tattha pariyāyenapi atthaṃ dassento “kopassetam adhivacana”nti āha. Ayañca nayo “appaccayo anabhiraddhī”tiādīsupi yathāsambhavaṃ vattabbo. Appatītā honti tenāti pākaṭapariyāyena appaccaya-saddassa atthadassanaṃ, taṃmukhena pana na paccehi tenāti appaccayoti daṭṭhabbaṃ. Abhirādhaṃyati sādhaṃyati. Dvīhīti āghātanabhiraddhipadehi. Ekenāti appaccayapadena. Sesānanti saññāviññāṇakkhandhānaṃ, saññāviññāṇaavasiṭṭhasaṅkhārakkhandhasaṅkhātānaṃ vā. Karaṇanti uppādanaṃ. Āghātādīnaṃhi pavattiyā paccayasamavāyanaṃ idha “karaṇa”nti vuttaṃ, taṃ pana atthato uppādanameva. Anuppādanaṃhi sandhāya bhagavatā “na karaṇīyā”ti vuttanti. Paṭikkhittameva ekuppādekavatthukekārammaṇekanirodhabhāvato.

Tatthāti tasmīṃ manopadose. Tumhanti “tumhāka”nti iminā samānattho eko saddo “yathā amhāka”nti iminā samānattho “amha”nti ayaṃ saddo. Yathāha, “tasmā hi amhaṃ daharā na miyyare”ti. “Antarāyo”ti idaṃ manopadosassa akaraṇīyatāya kāraṇavacanaṃ. Yasmā tumhākaṃyeva ca bhavēyya tena kopādīnā paṭhamajjhānādīnaṃ antarāyo, tasmā te kopādipariyāyena vuttā āghātādayo na karaṇīyāti attho. Tena nāhaṃ “sabbaññū”ti issarabhāvena tumhe tato nivāremi, atha kho iminā nāma kāraṇenāti dasseti. Taṃ pana kāraṇavacanaṃ yasmā ādīnavavibhāvanaṃ hoti, tasmā āha “ādīnavaṃ dassento”ti. “Api nu tumhe”tiādīnā manopadoso na kālantarabhāvinoyeva hitasukhassa antarāyakaro, atha kho taṅkhaṇappavattirahassapi hitasukhassa antarāyakaroti manopadose ādīnavaṃ daḷhataraṃ katvā dasseti. Yesaṃ kesañci “pare”tiādīsu viya na paṭiviruddhānaṃyevāti attho. Tenevāha “kupito”tiādi.

Andhatamanti andhabhāvakarataṃ. Yanti yattha. Bhummatthe hi etaṃ paccattavacanaṃ. Yasmīṃ kāle kodho sahate naraṃ, andhatamaṃ tadā hotīti sambandho. Yanti vā kāraṇavacanaṃ, yasmā kodho uppajjamāno naraṃ abhibhavati, tasmā andhatamaṃ tadā hoti, yadā kodhoti attho yaṃtaṃsaddānaṃ ekantasambandhibhāvato. Atha vā yanti kiriyāya parāmasanaṃ. Kodho sahateti yadetaṃ kodhassa sahanaṃ abhibhavanaṃ, etaṃ andhakāratamabhavananti attho. Atha vā yaṃ naraṃ kodho sahate abhibhavati, tassa andhatamaṃ tadā hoti, tato ca kuddho atthaṃ na jānāti, kuddho dhammaṃ na passatīti. Antaratoti abbhantarato, cittato vā.

“Idaṇcīdaṇca kāraṇa”nti iminā sabbaññū eva amhākaṃ satthā aviparītadhammadesanattā, svākkhāto dhammo ekantaniyyānikattā, suppaṭipanno saṅgho saṃkilesarahitattāti imamatthaṃ dasseti. “Idaṇcīdaṇca kāraṇa”nti etena ca “na sabbaññū”tiādivacanaṃ abhūtaṃ atacchanti nibbeṭhitaṃ hoti. Dutiyam padanti “ataccha”nti padaṃ. Paṭhamassāti “abhūta”nti padassa. Catutthañcāti “na ca panetaṃ amhesu saṃvijjati”ti padaṃ. Tatiyassāti “natthi cetam amhesū”ti padassa. Avaṇṇeyevāti kāraṇapatirūpakaṃ vatvā dosapatiṭṭhāpanavasena nindane eva. Na sabbatthāti kevalaṃ akkosanakhūsanavambhanādīsu na ekantena nibbeṭhanaṃ kātabbanti attho. Vuttamevatthaṃ “yadi hī”tiādīnā pākaṭaṃ katvā dasseti.

6. Ānandanti pamodanti etena dhammena taṃsamaṅgino sattāti ānanda-saddassa karaṇatthataṃ dasseti. Sobhanaṃ mano assāti sumano, sobhanaṃ vā mano sumano, tassa bhāvo somanassanti tadaññadhammānampi sampayuttānaṃ somanassabhāvo āpajjatīti? Nāpajjati ruḥhīsaddattā yathā “paṇkaja”nti dassento “cetasikasukhassetaṃ adhivacana”nti āha. Ubbilayatīti ubbilāṃ, bhindati purimāvatthāya visesaṃ āpajjatīti attho. Ubbilameva ubbilāvitāṃ, tassa bhāvo ubbilāvitattaṃ. Yāya uppannāya kāyacittaṃ vātapūritabhastā viya uddhumāyanākārappattaṃ hoti, tassā gehassitāya odaggiyapītiyā etaṃ adhivacanaṃ. Tenevāha “uddhaccāvahāyā”tiādi. Idhāpi “kiñcāpi tesāṃ bhikkhūnaṃ ubbilāvitameva natthi, atha kho āyatiṃ kulaputtānaṃ edisesupi tṥānesu akusaluppatthiṃ paṭisedhento dhammanettiṃ tṥapeti”ti, “dvīhi padehi saṅkhārakkhandho, ekena vedanākkhandho vutto”ti ettha “tesāṃ vasena sesānampi sampayuttadhammānaṃ karaṇaṃ paṭikkhittamevā”ti ca aṭṭhakathāyaṃ, “pi-saddo sambhāvane”tiādinā idha ca vuttanayena attho yathāsambhavaṃ veditabbo. “Tumhaṃyevassa tena antarāyo”ti etthāpi “antarāyoti ida”ntiādinā heṭṭhā avaṇṇapakkhe vuttanayena attho veditabbo.

Kasmā panetanti ca vakkhamānaṃyeva atthaṃ manasi katvā codeti. Ācariyo “saccaṃ vaṇṇita”nti tamatthaṃ paṭijānitvā “taṃ pana nekkhammanissita”ntiādinā pariharati. Tattha etanti ānandādīnaṃ akaraṇīyatāvacanaṃ. Nanu bhagavatā vaṇṇitanti sambandho. Kasiṇenāti kasiṇatāya sakalabhāvena. Keci pana “jambudīpassāti karaṇe sāmivacana”nti vadanti, tesāṃ matena kasiṇajambudīpa-saddānaṃ samānādhikaraṇabhāvo daṭṭhabbo. Tasmāti yasmā gehassitapītisomanassaṃ jhānādīnaṃ antarāyakaraṃ, tasmā. Vuttañhettaṃ bhagavatā “somanassaṃ pāhaṃ devānaṃ inda duvidhena vadāmi sevittabbampi asevitabbampī”ti. “Ayañhi”tiādi yena sampayuttā pīti antarāyakaṃ, taṃ dassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha “idañhi lobhasahagataṃ pītisomanassa”nti vattabbaṃ siyā, pītiggaḥṇena pana somanassampi gahitameva hoti somanassarahitāya pītiyā abhāvatoti pītiyeva gahitāti daṭṭhabbaṃ. Atha vā sevittabbāsevittabbavibhāgavacanato somanassassa pākaṭo antarāyakarabhāvo, na tathā pītiyāti pītiyeva lobhasahagatattena visesetvā vuttā. “Luddho attha”ntiādigāthānaṃ “kuddho attha”ntiādi gāthāsu viya attho daṭṭhabbo.

“Mamaṃ vā bhikkhave pare vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, dhammassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, saṅghassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, tatra ce tumhe assatha ānandino sumanā ubbilāvitā, api nu tumhe paresaṃ subhāsidadubbhāsitaṃ ājāneyyāthāti. No hettaṃ bhante”ti ayaṃ tatiyavāro, so desanākāle nīharitvā desetabbapuggalābhāvato desanāya anāgatopi tadatthasambhavato atthato āgatoyevāti daṭṭhabbo yathā taṃ kathāvatthupakaraṇaṃ vitthāravasenāti adhippāyo. “Atthato āgato yevā”ti etena saṃvaṇṇanākāle tathā bujjanakasattānaṃ vasena so vāro ānetvā vattabboti dasseti. “Yatheva hī”tiādinā tamevatthasambhavaṃ vibhāveti. Vuttanayenāti “tatra tumhehīti tasmīṃ vaṇṇe tumhehī”tiādinā, “dutiyaṃ padaṃ paṭhamassa padassa, catutthañca tatiyassa vevacana”ntiādinā ca vuttanayena.

Cūlasīlavaṇṇanā

7. Nivatto amūlakattā vissajjetabbatābhāvato. Anuvattatiyeva vissajjetabbatāya adhikatabhāvato. Anusandhiṃ dassessati “atthi bhikkhave”tiādinā. Oranti vā aparabhāgo “orato bhogaṃ, oraṃ pāra”ntiādīsu viya. Atha vā heṭṭhāattho ora-saddo “oraṃ āgamanāya ye paccayā, te orambhāgiyāni saṃyojanāni”tiādīsu viya. Sīlañhi samādhipaññāyo apekkhitvā aparabhāgo, heṭṭhābhūtañca hotīti. Sīlamattakanti ettha

matta-saddo appakattho vā “bhesajjamattā”tiādīsu viya. Visesanivattiattho vā “avitakkavicāramattā dhammā, manomattā dhātu manodhātū”ti ca ādīsu viya. “Appamattakaṃ, oramattaka”nti padadvayena sāmāññato vuttoyeva hi attho sīlamattakanti visesavasena vutto. Atha vā sīlenapi tadekadesasseva saṅghaṇatthaṃ appakatthavācako, visesanivattiattho eva vā “sīlamattaka”nti ettha matta-saddo vutto. Tathā hi indriyasamvarapaccayasannissitasīlāni idha desanaṃ anāruḷhāni. Na hi tāni pātimokkhaājīvapārisuddhisīlāni viya sabbaputhujjanesu pākaṭānīti. “Ussāhaṃ katvā”ti etena “vadamāno”ti ettha sattiatthaṃ māna-saddaṃ dasseti.

Alaṅkaraṇaṃ vibhūsaṇaṃ alaṅkāro, kuṇḍalādīpasādhanaṃ vā. Ūnaṭṭhānapūraṇaṃ maṇḍanaṃ. Maṇḍaneti maṇḍanahetu. Atha vā maṇḍatīti maṇḍano, maṇḍanaajātiko puriso. Bahuvacanatthe ca idaṃ ekavacanaṃ, maṇḍanasīlesūti attho. Paripūrākārīti ettha iti-saddo ādiattho, pakārattho vā, tena sakalampi sīlathomana suttaṃ dasseti. Candananti candanasahacaraṇato candanagandho, tathā tagarādīsūpi. Satañca gandhoti ettha gandho viyāti gandhoti vutto sīlanibandhano thutighoso. Sīlañhi kittiyā nimittaṃ. Yathāha “sīlavato sīlasampannassa kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchatī”ti. Pavāyatīti pakāsati. Gandhāva gandhajātā.

“Appakaṃ bahuka”nti idaṃ pārāpāraṃ viya aññamaññaṃ upanidhāya vuccatīti āha “upariguṇe upanidhāyā”ti. Sīlañhīti ettha hi-saddo hetuattho, tena idaṃ dasseti “yasmā sīlaṃ kiñcāpi patiṭṭhābhāvena samādhissa bahukāraṃ, pabhāvādiguṇavisese panassa upanidhāya kalampi na upeti, tathā samādhi ca paññāyā”ti. Tenevāha “tasmā”tiādi. Idāni “katha”nti pucchitvā samādhissa ānubhāvaṃ vitthārato vibhāveti. “Abhi...pe... mūle”ti idaṃ yamakapāṭihāriyassa supākaṭabhāvadassanattthaṃ, aññehi bodhimūlañāṭisamāgamādīsu katapāṭihāriyehi visesanattthañca vuttaṃ. Yamakapāṭihāriyakaraṇattthāya hi bhagavato citte uppanne tadanucchavikaṃ ṭhānaṃ icchitabbanti ratanamaṇḍapādi sakkassa devarañño āṇāya vissakammunā nimmitanti vadanti, bhagavatāva nimmitanti apare. “Yo koci evarūpaṃ pāṭihāriyaṃ kātuṃ samattho atthi ce, āgacchatū”ti codanāsadisattā vuttaṃ “attādānaparidīpana”nti. Tattha attādānaṃ anuyogo, titthiyānaṃ tathā kātuṃ asamatthattā, “karissāmā”ti pubbe utṭhitattā titthiyaparimaddanaṃ.

Uparimakāyatotiādi paṭisambhidāmagge.

Tatthāyaṃ pāliseso -

“Heṭṭhimakāyato aggikkhandho pavattati, uparimakāyato udakadhārā pavattati. Puratthimakāyato aggi, pacchimakāyato udakaṃ. Pacchimakāyato aggi, puratthimakāyato udakaṃ. Dakkhiṇaakkhito aggi, vāmaakkhito udakaṃ. Vāmaakkhito aggi, dakkhiṇaakkhito udakaṃ. Dakkhiṇakaṇṇasotato aggi, vāmakaṇṇasotato udakaṃ. Vāmakaṇṇasotato aggi, dakkhiṇakaṇṇasotato udakaṃ. Dakkhiṇanāsikāsotato aggi, vāmanāsikāsotato udakaṃ. Vāmanāsikāsotato aggi, dakkhiṇanāsikāsotato udakaṃ. Dakkhiṇaamsakūṭato aggi, vāmaamsakūṭato udakaṃ. Vāmaamsakūṭato aggi, dakkhiṇaamsakūṭato udakaṃ. Dakkhiṇahatthato aggi, vāmahatthato udakaṃ. Vāmahatthato aggi, dakkhiṇahatthato udakaṃ. Dakkhiṇapassato aggi, vāmapassato udakaṃ. Vāmapassato aggi, dakkhiṇapassato udakaṃ. Dakkhiṇapādato aggi, vāmapādato udakaṃ. Vāmapādato aggi, dakkhiṇapādato udakaṃ. Aṅgulaṅgulehi aggi, aṅgulantarikāhi udakaṃ. Aṅgulantarikāhi aggi,

aṅgulaṅgulehi udakaṃ. Ekekalomato aggi, ekekalomato udakaṃ. Lomakūpato lomakūpato aggikkhandho pavattati, lomakūpato lomakūpato udakadhārā pavattatī”ti.

Aṭṭhakathāyaṃ pana “ekekalomakūpato”ti āgataṃ.

“Channaṃ vaṇṇānanti ādinayappavatta”nti etthāpi nīlānaṃ pītakānaṃ lohitakānaṃ odātānaṃ mañjitṭhānaṃ pabhassarānanti ayaṃ pāliseso. “Suvaṇṇavaṇṇā rasmiyo”ti idaṃ tāsāṃ yebhuyyatāya vuttaṃ. Vitthāretabbanti etthāpi “satthā tiṭṭhati, nimmito caṅkamati vā nisīdati vā seyyaṃ vā kappetī”tiādinā catūsu iriyāpathesu ekekaṃulakā satthuvaseṇa cattāro, nimmitavaseṇa cattāroti sabbeva aṭṭha vāre vitthāretabbaṃ.

Madhupāyāsanti madhusittaṃ pāyāsaṃ. Attā mitto majjhatto verīti catūsu sīmasambhedavaseṇa caturaṅgasamannāgataṃ mettākammaṭṭhānaṃ. “Caturaṅgasamannāgata”nti idaṃ pana “vīriyādhiṭṭhāna”nti etenāpi yojetabbaṃ. Tattha “kāmaṃ taco ca nhāru cā”tiādi pāḷi vaseṇa caturaṅgasamannāgatatā veditabbā. “Kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno”tiādinā jarāmaraṇamukhena paccayākāre ñāṇaṃ otāretvā. Ānāpānacatutthajjhānanti etthāpi “sabbabuddhānaṃ āciṇṇa”nti padaṃ vibhattivipariṇāmaṃ katvā yojetabbaṃ. Tampi hi sabbabuddhānaṃ āciṇṇamevāti vadanti. Chattiṃsakoṭṭisatasahassamukhena mahāvajirañāṇagabbhaṃ gaṇhāpento vipassanaṃ vaḍḍhetvā. Dvattiṃsadoṇagaṇhanappamaṇaṃ kuṇḍaṃ kolambo. Daribhāgo kandaro. Cakkavāḷapādesu mahāsamuddo cakkavāḷamahāsamuddo.

“Duve puthujjanā”tiādi puthujjane labbhamānavibhāgadassanattamaṃ vuttaṃ, na mūlapariyāyavaṇṇanādīsu viya puthujjanavisesaniddhāraṇattamaṃ. Sabbopi hi puthujjano bhagavato upari guṇe vibhāvetuṃ na sakkoti, tiṭṭhatu puthujjano, sāvaka paccekabuddhānampi avisayā buddhaguṇā. Tathā hi vakkhati “sotāpannā”tiādi. Vācuggata karaṇaṃ uggaho. Atthaparipucchanāṃ paripucchā. Aṭṭhakathāvasena atthassa savanaṃ savanaṃ. Byañjanattamaṃ sunikkhepasudassanena dhammassa pariharaṇaṃ dhāraṇaṃ. Evaṃ sutadhātaparicitānaṃ manasānupekkhanaṃ paccavekkhanaṃ. Bahūnaṃ nānappakārānaṃ kilesānaṃ sakkāyaditṭhiyā ca avihatattā tā janenti, tāhi vā janitāti puthujjanā. Avighātameva vā jana-saddo vadati. Puthu satthārānaṃ mukhullokikāti ettha puthū janā satthupaṭiñṇā etesanti puthujjanāti vacanattho. Puthu...pe... avuṭṭhitāti ettha janetabbā, jāyanti vā etthāti janā, gatiyo. Puthū janā etesanti puthujjanā. Ito pare jāyanti etehīti janā, abhisāṅkhārādayo. Te etesaṃ puthū vijjantīti puthujjanā. Abhisāṅkharaṇādi attho eva vā jana-saddo daṭṭhabbo. Kāmarāgabhavarāgadiṭṭhiavijjā oghā. Rāgaggiādayo santāpā. Teyeva, sabbepi vā kilesā pariḷāhā. Puthu pañcasu kāmaguṇesu rattāti ettha jāyatīti jano, rāgo gedhoti evaṃ ādiko. Puthu jano etesanti puthujjanā, puthūsu vā janā jātā rattāti evaṃ rāgādiattho eva vā jana-saddo daṭṭhabbo. Palibuddhāti sambuddhā, upaddutā vā. “Puthūnaṃ gaṇanapathamātītāna”ntiādinā puthū janā puthujjanāti dasseti.

Yehi guṇavisesehi nimittabhūtehi bhagavati tathāgata-saddo pavatto, taṃdassanattamaṃ “aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato”tiādimāha. Guṇanemittakāneva hi bhagavato sabbāni nāmāni. Yathāha -

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saṅgheṇa mahesino;
Guṇeṇa nāmamuddheyyaṃ, api nāmasahassato”ti.

Tathā āgatoti ettha ākāraniyamanavasena opammasampañipādanattho tathā-saddo. Sāmaññajotanāya visesāvaṭṭhānato paṭipadāgamanattho āgata-saddo, na ñāṇagamanattho “tathalakkhaṇaṃ āgato”tiādīsu viya, nāpi kāyagamanādiattho “āgato kho mahāsamaṇo, māgadhānaṃ giribbaja”ntiādīsu viya. Tattha yadākāraniyamanavasena opammasampañipādanattho tathā-saddo, taṃ karuṇāpadhānattā mahākaruṇāmukhena purimabuddhānaṃ āgamanapaṭipadaṃ udāharaṇavasena sāmaññato dassento yaṃtaṃsaddānaṃ ekantasambandhabhāvato “yathā sabbaloka...pe... āgatā”ti āha. Taṃ pana paṭipadaṃ mahāpadānasuttādīsu sambahulaniddesena supākaṭānaṃ āsannānañca vipassīdīnaṃ channaṃ sammāsambuddhānaṃ vasena nidassento “yathā vipassī bhagavā”tiādimāha. Tattha yena abhinīhārenāti manussattaliṅgasampattihetusatthāradassanapabbajjāabhiññādiguṇasampattiadhikār achandānaṃ vasena aṭṭhaṅgasamannāgatena kāyappaṇidhānamahāpaṇidhānena. Sabbesañhi buddhānaṃ kāyappaṇidhānaṃ imināva abhinīhārena samijjhatīti. Evaṃ mahābhinihāravasena “tathāgato”ti padassa atthaṃ dassetvā idāni pāramīpūraṇavasena dassetuṃ “yathā vipassī bhagavā...pe... kassapo bhagavā dānapāramiṃ pūretvā”tiādimāha.

Ettha ca suttantikānaṃ mahābodhiyānapaṭipadāya kosallajananatthaṃ pāramīsu ayaṃ vitthārakathā - kā panetā pāramiyo? Kenaṭṭhena pāramiyo? Katividhā cetā? Ko tāsāṃ kamo? Kāni lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni? Ko paccayo? Ko saṃkilesa? Kiṃ vodānaṃ? Ko paṭipakkho? Kā paṭipatti? Ko vibhāgo? Ko saṅgaho? Ko sampādanūpāyo? Kittakena kālena sampādanaṃ? Ko ānisaṃso? Kiṃ cetāsāṃ phalanti?

Tatridaṃ vissajjanaṃ - kā panetā pāramiyoti. Taṇhāmānādīhi anupahatā karuṇūpāyakosallapariggahitā dānādayo guṇā pāramiyo.

Kenaṭṭhena pāramiyoti dānasīlādiguṇavisesayogena sattuttamatāya paramā mahāsattā bodhisattā, tesāṃ bhāvo, kammaṃ vā pāramī, dānādikiriya. Atha vā paratīti paramo, dānādiguṇānaṃ pūrafo pālako ca bodhisatto. Paramassa ayaṃ, paramassa vā bhāvo, kammaṃ vā pāramī, dānādikiriya. Atha vā paraṃ sattaṃ attani mavati bandhati guṇavisesayogena, paraṃ vā adhiataraṃ majjati sujhati saṃkilesamalato, paraṃ vā seṭṭhaṃ nibbānaṃ visesena mayati gacchati, paraṃ vā lokaṃ pamāṇabhūtena ñāṇavisesena idhalokaṃ viya munāti paricchindati, paraṃ vā ativiya sīlādiguṇagaṇaṃ attano santāne minoti pakkhipati, paraṃ vā attabhūtato dhammakāyato aññaṃ, paṭipakkaṃ vā tadanatthakaraṃ kilesacoragaṇaṃ mināti hiṃsatīti paramo, mahāsatto. “Paramassa aya”ntiādi vuttanayeneva yojetabbaṃ. Pāre vā nibbāne majjati sujhati satte ca sodheti, tattha vā satte mavati bandhati yojeti, taṃ vā mayati gacchati gameti ca, munāti vā taṃ yāthāvato, tattha vā satte minoti pakkhipati, kilesāriṃ vā sattānaṃ tattha mināti hiṃsatīti pāramī, mahāpuriso. Tassa bhāvo, kammaṃ vā pāramitā, dānādikiriya. Iminā nayena pāramīnaṃ saddattho veditabbo.

Katividhāti saṅkhepato dasavidhā, tā pana pālīyaṃ sarūpato āgatāyeva. Yathāha -

“Vicinanto tadā dakkhiṃ, paṭhamāṃ dānapārami”ntiādi.

Yathā cāha -

“Kati nu kho bhante buddhakāraḃ dhammā? Dasa kho sārīputta

buddhakārakā dhammā. Katame dasa? Dānaṃ kho sārīputta buddhakāraḷo dhammo, sīlaṃ nekkhammaṃ paññā vīriyaṃ khanti saccamadhiṭṭhānaṃ mettā upekkhā buddhakāraḷo dhammo, ime kho sārīputta dasa buddhakārakā dhammāti. Idamavoca bhagavā, idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā -

‘Dānaṃ sīlañca nekkhammaṃ, paññā vīriyena pañcamāṃ;
Khanti saccaṃ adhiṭṭhānaṃ, mettūpekkhāti te dasā’ti’.

Keci pana ‘‘chabbidhā’’ti vadanti, taṃ etāsaṃ saṅgahavasena vuttaṃ. So pana saṅgaho parato āvibhavissati.

Ko tāsāṃ kamoti ettha kamo nāma desanākkamo, so ca paṭhamasamādāna hetuko, samādānaṃ pavicaya hetukaṃ, iti yathā ādimhi pavicitā samādinna ca, tathā desitā. Tattha ca dānaṃ sīlassa bahūpakāraṃ sukarañcāti taṃ ādimhi vuttaṃ. Dānaṃ sīlapariggahitaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsanti dānānantaraṃ sīlaṃ vuttaṃ. Sīlaṃ nekkhammapariggahitaṃ, nekkhammaṃ paññāpariggahitaṃ, paññā vīriyapariggahitā, vīriyaṃ khantipariggahitaṃ, khanti saccapariggahitā, saccaṃ adhiṭṭhānapariggahitaṃ, adhiṭṭhānaṃ mettāpariggahitaṃ, mettā upekkhāpariggahitā mahapphalā hoti mahānisaṃsati mettānantaraṃ upekkhā vuttā. Upekkhā pana karuṇāpariggahitā, karuṇā ca upekkhāpariggahitāti veditabbā. Kathaṃ pana mahākāruṇikā bodhisattā sattesu upekkhakā hontīti? Upekkhitabbayuttesu kañci kālaṃ upekkhakā honti, na pana sabbattha, sabbadā cāti keci. Apare pana na sattesu upekkhakā, sattakatesu pana vippakāresu upekkhakā hontīti.

Aparo nayo - pacurajanesupi pavattiyā sabbasattasādhāraṇattā, appaphalattā, sukarattā ca ādimhi dānaṃ vuttaṃ. Sīlenadāyaka paṭiggāhaka suddhito, parānuggahaṃ vatvā parapīlānivattivacanato, kiriyadhammaṃ vatvā akiriyadhammavacanato, bhogasampatti hetuṃ vatvā bhavasampatti hetuvacanato ca dānassa anantaraṃ sīlaṃ vuttaṃ. Nekkhammena sīlasampattisiddhito, kāyavacīsucaritaṃ vatvā manosucaritavacanato, visuddhasīlassa sukheneva jhānasamijjhanato, kammāparādhappahānena payogasuddhiṃ vatvā kilesāparādhappahānena āsayasuddhivacanato, vītikkamappahānena cittassa pariyuṭṭhānappahānavacanato ca sīlassa anantaraṃ nekkhammaṃ vuttaṃ. Paññāya nekkhammassa siddhiparisuddhito, jhānābhāve paññābhāvavacanato. Samādhipadaṭṭhānā hi paññā, paññāpaccupaṭṭhāno ca samādhi. Samathanimittaṃ vatvā upekkhānimittavacanato, parahitajjhānena parahitakaraṇūpāyakosallavacanato ca nekkhammassa anantaraṃ paññā vuttā. Vīriyārambhena paññākkiccasiddhito, satta suññatā dhammanijjhānakkhantiṃ vatvā sattahitāya ārambhassa acchariyatāvacanato, upekkhānimittaṃ vatvā paggahanimittavacanato, nisammakāritaṃ vatvā uṭṭhānavacanato ca. Nisammakārino hi uṭṭhānaṃ phalavisesamāvahatīti paññāya anantaraṃ vīriyaṃ vuttaṃ.

Vīriyena titikkhāsiddhito. Vīriyavā hi āraddhavīriyattā satta saṅkhārehi upanītaṃ dukkhaṃ abhibhuyya viharati vīriyassa titikkhālaṅkārabhāvato. Vīriyavato hi titikkhā sobhati. Paggahanimittaṃ vatvā samathanimittavacanato, accārambhena uddhaccadosappahānavacanato. Dhammanijjhānakkhantiyā hi uddhaccadoso pahīyati. Vīriyavato sātaccakaraṇavacanato. Khantibahulo hi anuddhato sātaccakārī hoti. Appamādavato parahitakiriyārambhe paccupakārataṇhābhāvavacanato. Yāthāvato dhammanijjhāne hi sati taṇhā na hoti. Parahitārambhe paramēpi

parakatadukkhasahanabhāvavacanato ca vīriyassa anantaram khanti vuttā. Saccena khantiyā cirādhiṭṭhānato, apakārino apakārakhantiṃ vatvā tadupakārakaraṇe avisamvādavacanato, khantiyā apavādavācāvikampanena bhūtavāditāya avijahanavacanato, sattasuññatādhammanijjhānakkhantiṃ vatvā tadupabrūhitaññasaccavacanato ca khantiyā anantaram saccam vuttaṃ. Adhiṭṭhānena saccasiddhito. Acalādhiṭṭhānassa hi virati sijjhati. Avisamvāditam vatvā tattha acalabhāvavacanato. Saccasandho hi dānādīsu paṭiññānurūpaṃ niccalova pavattati. Ñāṇasaccam vatvā sambhāresu pavattiniṭṭhāpanavacanato. Yathābhūtaññavā hi bodhisambhāresu adhiṭṭhāti, te ca niṭṭhāpeti paṭipakkhehi akampiyabhāvatoti saccassa anantaram adhiṭṭhānam vuttaṃ. Mettāya parahitakaraṇasamādānādhiṭṭhānasiddhito, adhiṭṭhānam vatvā hitūpasamhāravacanato. Bodhisambhāre hi adhiṭṭhamāno mettāvihārī hoti. Acalādhiṭṭhānassa samādānāvikopano, samādānasambhavato ca adhiṭṭhānassa anantaram mettā vuttā. Upekkhāya mettāvisuddhito, sattesu hitūpasamhāram vatvā tadaparādhesu udāsīnatāvacanato, mettābhāvanam vatvā tannissandabhāvanāvacanato, “hitakāmasattepi upekkhako”ti acchariyaguṇabhāvavacanato ca mettāya anantaram upekkhā vuttāti evametāsam kamo veditabbo.

Kāni lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni? Ettha avisesena tāva sabbāpi pāramiyo parānuggahalakkhaṇā, paresam upakārakaraṇarasā, avikampanarasā vā, hitesitāpaccupaṭṭhānā, buddhattapaccupaṭṭhānā vā, mahākaruṇāpadaṭṭhānā, karuṇūpāyakosallapadaṭṭhānā vā.

Visesena pana yasmā karuṇūpāyakosallapariggahitā attupakaraṇapariccāgacetanā dānapāramitā. Karuṇūpāyakosallapariggahitam kāyavacīsucaritam atthato akattabbavirati, kattabbakaraṇacetanādayo ca sīlapāramitā.

Karuṇūpāyakosallapariggahito ādīnavadassanapubbaṅgamo kāmabhavehi nikkhamanacittuppādo nekkhammapāramitā. Karuṇūpāyakosallapariggahito dhammānam sāmāññavisesalakkhaṇāvabodho paññāpāramitā.

Karuṇūpāyakosallapariggahito kāyacittehi parahitārambho vīriyapāramitā.

Karuṇūpāyakosallapariggahitam sattasaṅkhārāparādhasahanaṃ adosappadhāno tadākārappavatto cittuppādo khanti pāramitā. Karuṇūpāyakosallapariggahitam viraticetanādibhedam avisamvādanam saccapāramitā.

Karuṇūpāyakosallapariggahitam acalasamādānādhiṭṭhānam tadākārappavatto cittuppādo adhiṭṭhānapāramitā. Karuṇūpāyakosallapariggahito lokassa hitūpasamhāro atthato abyāpādo mettāpāramitā. Karuṇūpāyakosallapariggahitā anunayapaṭighaviddhamsinī iṭṭhāniṭṭhesu sattasaṅkhāresu samappavatti upekkhāpāramitā.

Tasmā pariccāgalakkhaṇam dānam, deyyadhamme lobhavidhamsanarasam, anāsattipaccupaṭṭhānam, bhavavibhavasampattipaccupaṭṭhānam vā, pariccajittabbavattupadaṭṭhānam. Sīlanalakkhaṇam sīlam, samādhānalakkhaṇam, patiṭṭhānalakkhaṇaṅcāti vuttaṃ hoti. Dussīlyavidhamsanarasam, anavajjarasam vā, soceyyapaccupaṭṭhānam, hīrottappapadaṭṭhānam. Kāmato bhavato ca nikkhamanalakkhaṇam nekkhammam, tadādīnavavibhāvanarasam, tato eva vimukhabhāvapaccupaṭṭhānam, samvegapadaṭṭhānam.

Yathāsabhāvapaṭivedhalakkhaṇā paññā, akkhalitapaṭivedhalakkhaṇā vā kusaliṣāsakhittausupaṭivedho viya, visayobhāsanarasā paḍipo viya,

asammohapaccupaṭṭhānā araṇṇagatasudesako viya, samādhipadaṭṭhānā,
 catusaccapadaṭṭhānā vā. Ussāhalakkhaṇaṃ vīriyaṃ, upatthambhanarasam,
 asaṃsīdanapaccupaṭṭhānaṃ, vīriyārambhavatthu padaṭṭhānaṃ,
 saṃvegapadaṭṭhānaṃ vā. Khamanalakkhaṇā khanti, iṭṭhāniṭṭhasahanarasā,
 adhivāsanapaccupaṭṭhānā, avirodhapaccupaṭṭhānā vā,
 yathābhūtaḍḍassanapadaṭṭhānā. Avisamvādanalakkhaṇaṃ saccaṃ,
 yāthāvavibhāvanarasam, sādhutāpaccupaṭṭhānaṃ, soraccapadaṭṭhānaṃ.
 Bodhisambhāresu adhiṭṭhānalakkhaṇaṃ adhiṭṭhānaṃ, tesam
 paṭipakkhābhivahanarasam, tattha acalatāpaccupaṭṭhānaṃ,
 bodhisambhārapadaṭṭhānaṃ. Hitākārappavattilakkhaṇā mettā, hitūpasamhārarasā,
 āghātavinayanarasā vā, sammabhāvapaccupaṭṭhānā, sattānaṃ
 manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā. Majjhataṭṭhānalakkhaṇā upekkhā,
 samabhāvadassanarasā, paṭighānunayavūpasamapaccupaṭṭhānā,
 kammassakatāpaccavekkhaṇapadaṭṭhānā. Ettha ca karuṇūpāyakosallapariggahitatā
 dānādīnaṃ pariccāgādilakkhaṇassa visesanabhāvena vattabbā, yato tāni
 pāramīsāṅkhyam labhantīti.

Ko paccayoti abhinīhāro paccayo. Yo hi ayaṃ “manussattaṃ liṅgasampattī”tiādi
 aṭṭhadhammasamodhānasampādito “tiṇṇo tāreyyaṃ, mutto moceyyaṃ, buddho
 bodheyyaṃ, suddho sodheyyaṃ, danto dameyyaṃ, santo sameyyaṃ, assattho
 assāseyyaṃ, parinibbuto parinibbāpeyya”ntiādīnaṃ pavatto abhinīhāro, so avisesena
 sabbapāramīnaṃ paccayo. Tappavattiyā hi uddham pāramīnaṃ
 pavicayupaṭṭhānasamādānādhiṭṭhānanipphattiyo mahāpurisānaṃ sambhavanti.

Yathā ca abhinīhāro, evaṃ mahākaruṇā, upāyakosallaṅca. Tattha upāyakosallaṃ
 nāma dānādīnaṃ bodhisambhārabhāvassa nimittabhūtaṃ paññā, yāhi
 karuṇūpāyakosallatāhi mahāpurisānaṃ attasukhanirapekkhatā, nirantaram
 parahitakaraṇapasutatā, sudukkarehipi mahābodhisattacaritehi visādābhāvo,
 pasādasambuddhidassanasavanānussaraṇāvattāsūpi sattānaṃ
 hitasukhapaṭilābhahetubhāvo ca sampajjati. Tathā hi paññāya buddhabhāvasiddhi,
 karuṇāya buddhakammasiddhi. Paññāya sayam tarati, karuṇāya pare tāreti. Paññāya
 paradukkham parijānāti, karuṇāya paradukkhopaṭikāraṃ ārabhati. Paññāya ca
 dukkhe nibbindati, karuṇāya dukkham sampaṭicchati. Tathā paññāya
 parinibbānābhimukho hoti, karuṇāya taṃ na pāpuṇāti. Tathā karuṇāya
 saṃsārābhimukho hoti, paññāya tatra nābhramati. Paññāya ca sabbattha virajjati,
 karuṇānugatattā na ca na sabbesaṃ anuggahāya pavatto, karuṇāya sabbepi
 anukampati, paññānugatattā na ca na sabbattha virattacitto. Paññāya ca
 ahaṃkāramamaṃkārabhāvo, karuṇāya ālasiyadīnatābhāvo. Tathā paññākaruṇāhi
 yathākkamaṃ attaparanāthatā, dhīravīrabhāvo, anattantapaaparantapatā,
 attahitaparahitanipphatti, nibbhayābhiṃsanakabhāvo, dhammādhipatilokādhipatitā,
 kataññupubbakāribhāvo, mohataṇhāvigamo, vijjācaraṇasiddhi,
 balavesārajjanipphattīti sabbassāpi pāramitāphalassa visesena upāyabhāvato
 paññākaruṇā pāramīnaṃ paccayo. Idaṅca dvayaṃ pāramīnaṃ viya paṇidhānassāpi
 paccayo.

Tathā ussāhaummaṅgaavatthānahitacariyā ca pāramīnaṃ paccayoti veditabbā, yā
 buddhabhāvassa uppattiṭṭhānatāya “buddhabhūmiyo”ti pavuccanti. Yathāha -

“Kati pana bhante buddhabhūmiyo? Catasso kho sārīputta buddhabhūmiyo.
 Katamā catasso? Ussāho ca hoti vīriyaṃ, umaṅgo ca hoti paññābhāvanā,

avatthānañca hoti adhiṭṭhānaṃ, mettābhāvanā ca hoti hitacariyā. Imā kho sārīputta catasso buddhabhūmiyo”ti.

Tathā nekkhammapavivekaalobhādosāmohanissaraṇappabhedā cha ajjhāsayā.
Vuttañhetam -

“Nekkhammajjhāsayā ca bodhisattā kāme dosadassāvino, paviveka...pe...
saṅgaṇikāya, alobha...pe... lobhe, adosa...pe... dose, amoha...pe... mohe,
nissaraṇajjhāsayā ca bodhisattā sabbabhavesu dosadassāvino”ti.

Tasmā ete bodhisattānaṃ cha ajjhāsayā dānādīnaṃ paccayāti veditabbā. Na hi lobhādīsu ādīnavadassanena, alobhādiadhikabhāvena ca vinā dānādīpāramiyo sambhavanti. Alobhādīnañhi adhikabhāvena pariccāgādininnacittatā alobhajjhāsayāditāti. Yathā cete, evaṃ dānajjhāsayatādayopi. Yathāha -

“Kati pana bhante bodhāya carantānaṃ bodhisattānaṃ ajjhāsayā? Dasa kho sārīputta bodhāya carantānaṃ bodhisattānaṃ ajjhāsayā. Katame dasa? Dānajjhāsayā sārīputta bodhisattā macchere dosadassāvino, sīla...pe...
upekkhajjhāsayā sārīputta bodhisattā sukhadukkhesu dosadassāvino”ti.

Etesu hi

maccheraasaṃvarakāmaavicikicchākosaṃjjaakkhantivisaṃvādaanadhiṭṭhānabyāpāda-
sukhadukkhasaṅkhātesu ādīnavadassanapubbaṅgamā dānādininnacittatāsaṅkhātā
dānajjhāsayatādayo dānādīpāramīnaṃ nibbattiyā kāraṇanti. Tathā
apariccāgapariccāgādīsu yathākkamaṃ ādīnavānisamsapaccavekkhaṇā
dānādīpāramīnaṃ paccayo.

Tatthāyaṃ paccavekkhaṇāvidhi -

khettavatthuhiraññasuvaṇṇagomahiṃsadāsaputtadārādīpariggahabyāsattacittānaṃ
sattānaṃ khettādīnaṃ vatthukāmaabhāvena bahupatthanīyabhāvato,
rājacorādisādhāraṇabhāvato, vivādādhiṭṭhānato, sapattakaraṇato, nissārato,
paṭilābhaparipālanesu paraviheṭṭhanahetuto, vināsanimittañca
sokādianekavihitabyasanāvahato, tadāsattinidānañca
maccheramalapariyutṭhitacittānaṃ apāyūpapattisambhavatoti evaṃ
vividhavipulānatthāvahā ete atthā nāma, tesam pariccāgoyeveko sotthibhāvoti
pariccāge appamādo karaṇīyo.

Apica “yācako yācamāno attano guyhassa ācikkhanato mayhaṃ vissāsiko”ti ca
“pahāya gamanīyaṃ attano santakaṃ gahetvā paralokaṃ yāhīti mayhaṃ
upadesako”ti ca “āditte viya agāre maraṇagginā āditte loke tato mayhaṃ santakassa
apavāhakasahāyo”ti ca “apavāhitassa cassa nijjhāyanikkhepaṭṭhānabhūto”ti ca
“dānasāṅkhāte kalyāṇakammasmim saḥāyabhāvato, sabbasampattīnaṃ
aggabhūtāya paramadullabhāya buddhabhūmiyā sampattihetubhāvato ca paramo
kalyāṇamitto”ti ca paccavekkhitabbaṃ.

Tathā “uḷāre kammani anenāhaṃ sambhāvito, tasmā sā sambhāvanā avitathā
kātabbā”ti ca “ekantabheditāya jīvitassa ayācitenapi mayā dātabbaṃ, pageva
yācitenā”ti ca “uḷārajjhāsayehi gavesitvāpi dātabbo, sayamevāgato mama
puññenā”ti ca “yācakassa dānāpadesena mayhamevāyamanuggaho”ti ca “ahaṃ
viya ayaṃ sabbopi loko mayā anuggahetabbo”ti ca “asati yācake kathaṃ mayhaṃ
dānapāramī pūreyyā”ti ca “yācakānamevatthāya mayā sabbo pariggahetabbo”ti ca

“ayācitvā mama santakaṃ yācakā sayameva kadā gaṇheyyu”nti ca “kathamahaṃ yācakānaṃ piyo cassaṃ manāpo”ti ca “kathaṃ vā te mayhaṃ piyā cassu manāpā”ti ca “kathaṃ vāhaṃ dadamāno, datvāpi ca attamano assaṃ pamudito pītisomanassajāto”ti ca “kathaṃ vā me yācakā bhavēyyuṃ, uḷāro ca dānaññhāsaya”ti ca “kathaṃ vāhamayācitoyeva yācakānaṃ hadayamaññāya dadeyya”nti ca “sati dhane yācake ca apariccāgo mahatī mayhaṃ vañcanā”ti ca “kathaṃ vāhaṃ attano aṅgāni jīvitaṃ vāpi yācakānaṃ pariccajeyya”nti ca paccavekkhitabbaṃ.

Apica “attho nāmāyaṃ nirapekkhaṃ dāyakaṃ anugacchati yathā taṃ nirapekkhaṃ khepakaṃ kiṭako”ti atthe nirapekkhatāya cittaṃ uppādetabbaṃ. Yācamāno pana yadi piyapuggalo hoti, “piyo maṃ yācatī”ti somanassaṃ uppādetabbaṃ. Atha udāsīnapuggalo hoti, “ayaṃ maṃ yācamāno addhā iminā pariccāgena mitto hotī”ti somanassaṃ uppādetabbaṃ. Dadantopi hi yācakānaṃ piyo hotīti. Atha pana verīpuggalo yācati, “paccatthiko maṃ yācati, ayaṃ maṃ yācamāno addhā iminā pariccāgena verīpi piyo mitto hotī”ti visesato somanassaṃ uppādetabbaṃ. Evaṃ piyapuggale viya majjhattaverīpuggalesupi mettāpubbaṅgamaṃ karuṇaṃ upaṭṭhapetvāva dātabbaṃ.

Sace panassa cirakālaparibhāvitattā lobhassa deyyadhammavisayā lobhadhammā uppajjeyyūṃ, tena bodhisattapaṭiñṇena iti paṭisañcikkhitabbaṃ “nanu tayā sappurisa sambodhāya abhinīhāraṃ karontena sabbasattānaṃ upakāratthāya ayaṃ kāyo nissatṭho, tappariccāgamayaṇca puññaṃ, tattha nāma te bāhirepi vatthusmiṃ atisaṅgappavatti hatthisinānasadisī hoti, tasmā tayā na katthaci saṅgo uppādetabbo. Seyyathāpi nāma mahato bhesajjarukkhaṃsa tiṭṭhato mūlaṃ mūlatthikā haranti, papaṭikaṃ, tacaṃ, khandhaṃ, viṭapaṃ, sāraṃ, sākhaṃ, palāsaṃ, pupphaṃ, phalaṃ phalatthikā haranti, na tassa rukkhassa ‘mayhaṃ santakaṃ ete harantī’ti vitakkasamudācāro hoti, evameva sabbalokahitāya ussukkamāpajjantena mayā mahādukkhe akataññuke niccāsucimhi kāye paresaṃ upakārāya viniyujjamāne aṇumattopi micchāvitakko na uppādetabbo, ko vā ettha viseso ajjhattikabāhiresu mahābhūtesu ekantabhedanavikiraṇaviddhaṃsanadhammesu, kevalaṃ pana sammohavijambhitametaṃ, yadidaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti abhiniveso. Tasmā bāhiresu viya ajjhattikesupi karacaraṇanayanādīsū, maṃsādīsū ca anapekkhena hutvā ‘taṃtadatthikā harantū’ti nissatṭhacittena bhavitabba’nti. Evaṃ paṭisañcikkhato cassa bodhāya pahitattassa kāyajīvitesu nirapekkhaṃsa appakasireneva kāyavacīmanokammāni suvisuddhāni honti. So visuddhakāyavacīmanokammanto visuddhājīvo ñāyapaṭipattiyaṃ ṭhito, āyāpāyupāyakosallasamannāgamena bhiyyoso mattāya deyyadhammapariccāgena, abhayadānasaddhammadānehi ca sabbasatte anuggaṇhituṃ samattho hotīti. Ayaṃ tāva dānapāramiyaṃ paccavekkhaṇānayo.

Sīlapāramiyaṃ pana evaṃ paccavekkhitabbaṃ -idañhi sīlaṃ nāma gaṇgodakādīhi visodhetuṃ asakkuṇeyyassa dosamalassa vikkhālanajalaṃ, haricandanādīhi vinetuṃ asakkuṇeyyārāgādiparīlāhavinayanaṃ, hāramakuṭakuṇḍalādīhi pacurajanālaṅkārehi asādhāraṇo sādhuṇaṃ alaṅkāraviseso, sabbadisāvāyanato akittimo, sabbakālānurūpo ca surabhiḡandho, khattiyamahāsālādīhi devatāhi ca vandanīyādibhāvāvahanato paramo vasīkaraṇamanto, cātumahārājikādi devalokārohanasopānapanti, jhānābhīññaṃ adhigamupāyo, nibbānamahānagarassa sampāpakamaggo, sāvakabodhipaccekaḡbodhisammāsambodhīnaṃ paṭiṭṭhānabhūmi, yaṃ yaṃ vā panicchitaṃ patthitaṃ, tassa tassa samijjhanūpāyabhāvato

cintāmaṇikapparukkhādi ke ca atiseti. Vuttañhetam bhagavatā “ijjhati bhikkhave sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā”ti. Aparampi vuttam “ākaṅkheyya ce bhikkhave bhikkhu sabrahmacārīnam piyo ca assam manāpo ca garu ca bhāvanīyo cāti, sīlesvevassa paripūrakārī”tiādi, tathā “avippaṭisāratthāni kho ānanda kusālāni sīlāni”ti, “pañcime gahapatayo ānisaṃsā sīlavato sīlasampadāyā”ti suttānañca vasena sīlassa guṇā paccavekkhitabbā, tathā aggikkhandhopamasuttādīnam vasena sīlavirahe ādīnavā.

Pītisomanassanimittato, attānuvādaparānuvādadaṇḍaduggatibhayābhāvato, viññūhi pāsamsabhāvato, avippaṭisārahetuto, sotthiṭṭhānato, abhijanasāpateyyādhipateyyāyurūpaṭṭhānabandhumittasampattīnam atisayanato ca sīlam paccavekkhitabbam. Sīlavato hi attano sīlasampadāhetu mahantaṃ pītisomanassam uppajjati “kataṃ vata mayā kusalam, kataṃ kalyāṇam, kataṃ bhīruttāṇa”nti. Tathā sīlavato attā na upavadati, na pare viññū, daṇḍaduggatibhayānam sambhavoyeva natthi, “sīlavā purisapuggalo kalyāṇadhammo”ti viññūnam pāsamsa hoti. Tathā sīlavato yvāyam “kataṃ vata mayā pāpam, kataṃ luddam, kataṃ kibbisa”nti dussīlassa vipphaṭisāro uppajjati, so na hoti. Sīlañca nāmetam appamādādhiṭṭhānato, bhogabyasanādiparihāramukhena mahato atthassa sādhanato, maṅgalabhāvato ca paramam sotthiṭṭhānam, nihīnajaccopi sīlavā khattiyamahāsālādīnam pūjanīyo hotīti kulasampattiṃ atiseti sīlasampadā, “tam kiṃ maññasi mahārāja, idha te assa puriso dāso kammakaro”tiādi vacanañcettha sādhamam. Corādīhi asādhāraṇato, paralokānugamanato, mahapphalabhāvato, samathādiguṇādhiṭṭhānato ca bāhiradhanam atiseti sīlam, paramassa cittissariyassa adhiṭṭhānabhāvato khattiyādīnam issariyam atiseti sīlam. Sīlanimittañhi tamtaṃsattānikāyesu sattānam issariyam vassasatadīghappamāṇato jīvitato ekāhampi sīlavato jīvitassa viṣiṭṭhatāvacaṇato, sati ca jīvite sikkhānikkhepassa maraṇatāvacaṇato sīlam jīvitato viṣiṭṭhataram. Verīnampi manuññabhāvāvahanato, jarārogavipattīhi anabhibhavanīyato ca rūpasampattiṃ atiseti sīlam. Pāsādahammiyādhiṭṭhānavisese, rājayuvarājasenāpatiādhiṭṭhānavisese ca atiseti sīlam sukhavisesādhiṭṭhānabhāvato. Sabhāvasiniddhe santikāvacarepi bandhujane mittajane ca atiseti ekantahitasampādanato, paralokānugamanato ca. “Na tam mātā pitā kayirā”tiādi vacanañcettha sādhamam. Tathā hatthiassarathādibhedehi, mantāgadasotthānappayogehi ca durārakkham attānam ārakkhabhāvena sīlameva viṣiṭṭhataram attādhīnato, aparādhīnato, mahāvisayato ca. Tenevāha “dhammo have rakkhati dhammacārī”ntiādi. Evamanekaguṇasamannāgataṃ sīlanti paccavekkhantassa aparipuṇṇā ceva sīlasampadā pāripūriṃ gacchati aparisuddhā ca pārisuddhiṃ.

Sace panassa dīgharattaṃ paricayena sīlapaṭipakkhā dhammā dosādayo antaranārā uppajjeyyūṃ, tena bodhisattapaṭiñṇena evaṃ paṭisañcikkhitabbam “nanu tayā sambodhāya paṇidhānam kataṃ, sīlavikalena ca na sakkā lokiyāpi sampattiyo pāpuṇitum, pageva lokuttarā, sabbasampattīnam pana aggabhūtāya sammāsambodhiyā adhiṭṭhānabhūtena sīlena paramukkamsagatena bhavitabbam. Tasmā ‘kikīva aṇḍa’ntiādinā vuttanayena sammā sīlam parirakkhantena suṭṭhu tayā pesalena bhavitabbam. Api ca tayā dhammadesanāya yānattaye sattānam avatāraṇaparipācanāni kātabbāni, sīlavikalassa ca vacanam na paccetabbam hoti asappāyāhāravacārassa viya vejjassa tikicchanam, tasmā kathāham saddheyyo hutvā sattānam avatāraṇaparipācanāni kareyya”nti sabhāvaparisuddhasīlena bhavitabbam.

Kiñca “jhānādiguṇavisesayogena me sattānaṃ upakāraṇasamatthata, paññāpāramīādiparipūraṇaṇca, jhānādayo ca guṇā sīlapārisuddhiṃ vinā na sambhavanti”ti sammadeva sīlaṃ parisodhetabbaṃ.

Tathā “sambādho gharāvāso rajopatho”tiādinā gharāvāse “atthikaṅkalūpamā kāmā”tiādinā, “mātāpi puttena vivadatī”tiādinā ca kāmesu “seyyathāpi puriso iṇaṃ ādāya kammante payojeyyā”tiādinā kāmaccchandādisu ādīnavadassanapubbaṅgamā vuttavipariyāyena “abbhokāso pabbajjā”tiādinā pabbajjādīsu ānisaṃsapaṭisaṅkhāvasena nekkhammapāramiyaṃ paccavekkhaṇā veditabbā. Ayamettha saṅkhepattho, vitthāro pana dukkhakkhandha vīmaṃsasuttādi vasena dukkhakkhandhaāsisivisopamasuttādivasena veditabbo.

Tathā “paññāya vinā dānādayo dhammā na visujjhanti, yathāsakaṃ byāpārasamatthā ca na honti”ti paññāguṇā manasi kātabbā. Yatheva hi jīvitena vinā sarīrayantaṃ na sobhati, na ca attano kiriyāsu paṭipattisamatthaṃ hoti, yathā ca cakkhādīni indriyāni viññāṇena vinā yathāsakaṃ visayesu kiccaṃ kātuṃ nappahonti, evaṃ saddhādīni indriyāni paññāya vinā sakiccapaṭipattiyaṃ asamatthānīti pariccāgādipaṭipattiyaṃ paññā padhānakāraṇaṃ. Ummīlitapaññācakkhukā hi mahāsattā attano aṅgapaccaṅgānīpi datvā anattukkaṃsakā, aparavambhakā ca honti, bhesajjarukkā viya vikapparahitā kālattayepi somanassajātā. Paññāvasena upāyakosallayogato pariccāgo parahitappavattiyā dānapāramibhāvaṃ upeti. Attatthañhi dānaṃ vuḍḍhisadisam hoti.

Tathā paññāya abhāvena taṇhādīsaṃkilesāviyogato sīlassa visuddhiyeve na sambhavati, kuto sabbaññūguṇādhiṭṭhānabhāvo. Paññavā eva ca gharāvāse kāmaguṇesu saṃsāre ca ādīnavaṃ, pabbajjāya jhānasamāpattiyaṃ nibbāne ca ānisaṃsaṃ suṭṭhu sallakkhento pabbajitvā jhānasamāpattiyo nibbattetvā nibbānaninno, pare ca tattha paṭiṭṭhapetīti.

Vīriyaṇca paññārahitaṃ yadicchitamattaṃ na sādheti durārambhabhāvato. Vameva hi anārambho durārambhato, paññāsahitena pana vīriyena na kiñci duradhigamaṃ upāyapaṭipattito. Tathā paññavā eva parāpakārādiadhivāsakajātiyo hoti, na duppañño. Paññāvirahitassa ca parehi upanītā apakārā khantiyā paṭipakkhameva anubrūhenti, paññavato pana te khantisampattiyaṃ paribrūhanavasena assā thirabhāvāya saṃvattanti. Paññavā eva tīṇi saccāni tesam kāraṇāni paṭipakkhe ca yathābhūtaṃ jānitvā paresaṃ avisaṃvādako hoti. Tathā paññābalena attānaṃ upatthambhetvā dhitisampadāya sabbapāramīsu acalasamādānādhiṭṭhāno hoti, paññavā eva ca piyamajjhattaverīvibhāgaṃ akatvā sabbattha hitūpasamhāraṇasalo hoti. Tathā paññāvasena lābhādīlokaḍḍhammasannipāte nibbikāratāya majjhatto hoti. Evaṃ sabbāsaṃ pāramīnaṃ paññāva pārisuddhihetūti paññāguṇā paccavekkhitabbā.

Apica paññāya vinā na dassanasampatti, antarena ca diṭṭhisampadaṃ na sīlasampadā, sīladiṭṭhisampadārahitassa na samādhisampadā, asamāhitena ca na sakkā attahitamattampi sādhetuṃ, pageva ukkaṃsagataṃ parahitanti parahitāya paṭipannena “nanu tayā sakkaccaṃ paññāpārisuddhiyaṃ āyogo karaṇīyo”ti bodhisattena attā ovaditabbo. Paññānubhāvena hi mahāsatto caturadhiṭṭhānādhiṭṭhito catūhi saṅgahavatthūhi lokaṃ anuggaṇhanto satte niyyānikamagge avatāreti, indriyāni ca nesaṃ paripāceti. Tathā paññābalena khandhāyatanādīsu pavicayabahulo pavattinivattiyo yāthāvato parijānanto dānādayo

guṇe viṣesaṇibbedhabhāgiyabhāvaṃ nayanto bodhisattasikkhāya paripūrakārī hotīti
evamādinā anekākāravokāre paññāguṇe vavatthapetvā paññāpāramī
anubrūhetabbā.

Tathā dissamānapārānīpi lokiyāni kammāni nihīnavīriyena pāpuṇiṭuṃ asakkuṇeyyāni,
agaṇitakhedena pana āradhaviīriyena duradhigamaṃ nāma natthi. Nihīnavīriyo hi
“saṃsāramahoghato sabbasatte santāressāmī”ti ārabhitumeva na sakkuṇoti.
Majjhimo ārabhitvā antarāvosānamāpajjati. Ukkatṭhavīriyo pana attasukhanirapekkho
ārambhapaṃ adhigacchatīti vīriyasampatti paccavekkhitabbā. Apica “yassa
attanoyeva saṃsārapaṇkato samuddharaṇatthamārambho, tassāpi vīriyassa
sithilabhāvena manorathānaṃ matthakappatti na sakkā sambhāvetuṃ, pageva
sadevakassa lokassa samuddharaṇatthamā katābhinihārenā”ti ca “rāgādīnaṃ
dosagaṇānaṃ mattamahāgaṇānaṃ viya dunnivārayabhāvato, tannidānānaṃ
kammamādaṇānaṃ ukkhittāsikavadhakasadisabhāvato, tannimittānaṃ
duggatīnaṃ sabbadā vivaṭamukhabhāvato, tattha niyojakānaṃ pāpamittānaṃ sadā
sannihitabhāvato, tadovādakāritāya ca bālassa puthujjanabhāvassa sati sambhave
yuttaṃ sayameva saṃsāradukkhato nissaritu”nti ca “micchāvitakkā vīriyānubhāvena
dūrī bhavanti”ti ca “yadi pana sambodhi attādhīnena vīriyena sakkā samadhigantuṃ,
kimettha dukkara”nti ca evamādinā nayena vīriyassa guṇāpaccavekkhitabbā.

Tathā “khanti nāmāyaṃ niravasesaguṇapaṭipakkhassa kodhassa vidhamanato
guṇasampādane sādhuṇamappaṭihatamāyudhaṃ, parābhibhavane samatthānaṃ
alaṅkāro, samaṇabrāhmaṇānaṃ balasampadā, kodhaggivinayanī udakadhārā,
kalyāṇassa kittisaddassa sañjātideso, pāpapuggalānaṃ vacīvisavūpasamakaro
mantāgado, saṃvare ṭhitānaṃ paramā dhīrapakati, gambhīrāsayaṭāya sāgaro,
dosamahāsāgarassa velā, apāyadvārassa pidhānakavāṭaṃ, devabrahmalokānaṃ
ārohaṇasopānaṃ, sabbaguṇānaṃ adhiṇvāsanabhūmi, uttamā
kāyavacīmanovisuddhī”ti manasi kātabbaṃ. Api ca “ete sattā khantisampattiya
abhāvato idha ceva tapanti, paraloke ca tapanīyadhammānuyogato”ti ca “yadi
parāpakāranimittaṃ dukkhaṃ uppajjati, tassa pana dukkhassa khettabhūto
attabhāvo, bījabhūtaṃ kammaṃ mayāva abhisāṅkhata”nti ca “tassa dukkhassa
āṇaṇyakāraṇameta”nti ca “apakārake asati kathaṃ mayhaṃ khantisampadā
sambhavatī”ti ca “yadiyāyaṃ etarahi apakārako, ayaṃ nāma pubbe anena mayhaṃ
upakāro kato”ti ca “apakāro eva vā khantinimittatāya upakāro”ti ca “sabbepime
sattā mayhaṃ puttasadisā, puttakatāparādhesu ca ko kujjhissatī”ti ca “yena
kodhabhūtāvesena ayaṃ mayhaṃ aparajjhati, so kodhabhūtāveso mayā vinetabbo”ti
ca “yena apakārena idaṃ mayhaṃ dukkhaṃ uppannaṃ, tassa ahampi nimitta”nti ca
“yehi dhammehi aparādho kato, yattha ca kato, sabbepi te tasmīyeva khaṇe
niruddhā, kassidāni kena kodho kātabbo”ti ca “anattatāya sabbadhammānaṃ ko
kassa aparajjhatī”ti ca paccavekkhantena khantisampadā brūhetabbā.

Yadi panassa dīgharattaṃ paricayena parāpakāranimittako kodho cittaṃ pariyādāya
tiṭṭheyya, iti paṭisaṅcikkhitabbaṃ “khanti nāmesā parāpakārassa
paṭipakkhapaṭipattīnaṃ paccupakārakāraṇa”nti ca “apakāro ca mayhaṃ
dukkhuppādanena dukkhupanisāya saddhāya, sabbaloke anabhiratisaṅgāya ca
paccayo”ti ca “indriyapakatiresā, yadidaṃ itthāniṭṭhavisayasamāyogo, tattha
aniṭṭhavisayasamāyogo mayhaṃ na siyāti taṃ kutettha labbhā”ti ca “kodhavasiko
satto kodhena ummatto vikkhittacitto, tattha kiṃ paccapakārenā”ti ca “sabbe pime
sattā sammāsambuddhena orasaputtā viya paripālītā, tasmā na tattha mayā

cittakopopi kātabbo”ti ca “aparādhake ca sati guṇe guṇavati mayā na kopo kātabbo”ti ca “asati guṇe visesena karuṇāyitabbo”ti ca “kopena ca mayhaṃ guṇayasā nihīyanti”ti ca “kujjhanena mayhaṃ dubbaṇṇadukkhaseyyādayo sapattakantā āgacchanti”ti ca “kodho ca nāmāyaṃ sabbāhitakārako sabbahitavināsako balavā paccatthiko”ti ca “sati ca khantiyā na koci paccatthiko”ti ca “aparādhakena aparādhanimittaṃ yaṃ āyatiṃ laddhabbaṃ dukkhaṃ, sati ca khantiyā mayhaṃ tadabhāvo”ti ca “cintanena kujjhantena ca mayā paccatthikoyeva anuvattito hoti”ti ca “kodhe ca mayā khantiyā abhibhūte tassa dāsabhūto paccatthiko sammadeva abhibhūto hoti”ti ca “kodhanimittaṃ khantiguṇapariccāgo mayhaṃ na yutto”ti ca “sati ca kodhe guṇavirodhini kiṃ me sīlādidhammā pāripūriṃ gaccheyyūṃ, asati ca tesu kathāhaṃ sattānaṃ upakārabahulo paṭiññānurūpaṃ uttamaṃ sampattiṃ pāpuṇissāmī”ti ca “khantiyā ca sati bahiddhā vikkhepābhāvato samāhitassa sabbe saṅkhārā aniccato dukkhato sabbe dhammā anattato nibbānaṃ asaṅkhatāmatasantapaṇītādibhāvato nijjhānaṃ khamanti ‘buddhadhammā ca acinteyyāparimeyyapabhāvā’ti”, tato ca “anulomiyaṃ khantiyaṃ tīto ‘kevalā ime ca attattaniyabhāvarahitā dhammamattā yathāsakaṃ paccayehi uppajjanti vayanti, na kutoci āgacchanti, na kuhiñci gacchanti, na ca katthaci paṭiṭṭhitā, na cettha koci kassaci byāpāro’ti ahaṃkāramamaṃkāranadhiṭṭhānatā nijjhānaṃ khamati, yena bodhisatto bodhiyā niyato anāvattidhammo hoti”ti evamādinā khantiṭṭhānaṃ paccavekkhāṇā veditabbā.

Tathā “saccena vinā sīlādīnaṃ asambhavato, paṭiññānurūpaṃ paṭipattiyaṃ abhāvato ca saccadhammātikkaṃ ca sabbapāpadhammānaṃ samosaraṇato, asaccasandhassa appaccayikabhāvato, āyatiṃca anādeyyavacanatāvahanato, sampannasaccassa ca sabbaguṇādhiṭṭhānabhāvato, saccādhiṭṭhānena sabbabodhisambhārānaṃ pārisuddhipāripūrisamanvāyato, sabhāvadhammāvisaṃvādanena sabbabodhisambhārakiccakaraṇato, bodhisattapaṭipattiyaṃ ca parinipphattito”tiādinā saccapāramiyā sampattiyo paccavekkhitabbā.

Tathā “dānādīsu daḥhasamādānaṃ, tampaṭipakkhasannipāte ca nesam acaḷāvatthānaṃ, tattha ca thirabhāvaṃ vinā na dānādisambhārā sambodhinimittā sambhavanti”tiādinā adhiṭṭhāne guṇā paccavekkhitabbā.

Tathā “attahitamatte avatiṭṭhantenāpi sattesu hitacittataṃ vinā na sakkā idhalokaparalokasampattiyo pāpuṇitum, pageva sabbasatte nibbānasampattiyaṃ paṭiṭṭhāpetukāmenā”ti ca “pacchā sabbasattānaṃ lokuttarasampattiṃ ākaṅkhaṇena idāni lokiyaṃ sampattiṃ ākaṅkhā yuttarūpā”ti ca “idāni āsayamattena paresaṃ hitasukhūpasamhāraṃ kātum asakkonto kadā payogena taṃ sādheyyāmi”ti ca “idāni mayā hitasukhūpasamhārena saṃvaddhitā pacchā dhammasaṃvibhāgasahāyā mayhaṃ bhavissanti”ti ca “eteḥ vinā na mayhaṃ bodhisambhārā sambhavanti, tasmā sabbabuddhaguṇavibhūtinipphattikāraṇattā mayhaṃ ete paramaṃ puññakkhettaṃ anuttaraṃ kusalāyatanaṃ uttamaṃ gāraṇatthāna”nti ca “savisesaṃ sattesu sabbesu hitajjhāsayatā paccupaṭṭhapetabbā, kiṃca karuṇādhiṭṭhānatopi sabbasattesu mettā anubrūhetabbā. Vimariyādīkatena hi cetasaṃ sattesu hitasukhūpasamhāraniratassa tesam ahitadukkhāpanayanakāmatā balavatī uppajjati daḥhamulā, karuṇā ca sabbesaṃ buddhakāradhammānamādi caraṇaṃ paṭiṭṭhā mūlaṃ mukhaṃ pamukha”nti evamādinā mettāya guṇā paccavekkhitabbā.

Tathā “upekkhāya abhāve sattehi katā vipakārā cittassa vikāraṃ uppādeyyūṃ, sati

ca cittavikāre dānādisambhārānaṃ sambhavoyeva natthī”ti ca “mettāsinehena sinehite citte upekkhāya vinā sambhārānaṃ pārisuddhi na hotī”ti ca “anupekkhako sambhāresu puññasambhāraṃ tabbipākañca sattahitatthaṃ pariṇāmetuṃ na sakkotī”ti ca “upekkhāya abhāve deyyapaṭiggāhakesu vibhāgaṃ akatvā pariccajituṃ na sakkotī”ti ca “upekkhārahitena jīvitaparikkhārānaṃ jīvitassa ca antarāyaṃ amanasikarivā saṃvaravisodhanaṃ kātuṃ na sakkā”ti ca “upekkhāvasena aratiratisahasveva nekkhammabalasiddhito, upapattito ikkhanavaseneva sabbasambhārakiccanipphattito, accāraddhassa vīriyassa anupekkhane padhānakiccākaraṇato, upekkhatoyeva titikkhānījjhānasambhavato, upekkhāvasena sattasaṅkhārānaṃ avisaṃvādanato, lokadhammānaṃ ajjupekkhanena samādinnaḍhammesu acalādhiṭṭhānasiddhito, parāpakārādīsu anābhogavaseneva mettāvihāranipphattitoti sabbabodhisambhārānaṃ samādānādhiṭṭhānapāripūrinipphattiyo upekkhānubhāvena sampajjantī”ti evaṃ ādinā nayena upekkhāpāramī paccavekkhitabbā. Evaṃ apariccāgapariccāgādīsu yathākkamaṃ ādinavānisaṃsapaccavekkhaṇā dānādīpāramīnaṃ paccayoti veditabbā.

Tathā sapaṛikkhārā pañcadasa caraṇadhammā pañca ca abhiññāyo. Tattha caraṇadhammā nāma sīlasaṃvaro, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, jāgariyānuyogo, satta saddhammā, cattāri jhānāni ca. Tesu sīlādīnaṃ catunnaṃ terasapi dhutadhammā, appicchatādayo ca paṛikkhāro. Saddhammesu saddhāya buddhadhammasaṅghasīlacāgadevatūpasamānussati-lūkhapuggalaparivajjanasiniddhapuggalasevanapasādanīya-dhammapaccavekkhaṇatadadhimuttatā paṛikkhāro, hirottappānaṃ akusalādīnavapaccavekkhaṇaapāyādīnavapaccavekkhaṇakusaladhammupatthambha na- bhāvapaccavekkhaṇahirottappa rahitapuggalaparivajjanahirottappasampannapuggalasevanatadadhimuttatā, bāhusaccassa pubbayogaparipucchakabhāvasaddhammābhiyogaanavajjavijjāṭṭhānādi-paricayaparipakkindriyatākilesadūrībhāvaappassutaparivajjanabahussutasevanatada dhimuttatā, vīriyassa apāyabhayaṃpaccavekkhaṇagamanavīthipaccavekkhaṇadhammamahattapaccavekkha ṇa- thinamiddhavinodanakusītapuggalaparivajjanaāraddhavīriyapuggala-sevanasammappadhānapaccavekkhaṇatadadhimuttatā, satiyā satisampajaññaṃuttassatipuggalaparivajjanaupaṭṭhitassatipuggalasevanatadadhim uttatā, paññāya paripucchakabhāvavattuvisadakiriyāindriyasamattapaṭipādanaduppañña-puggalaparivajjanapaññavantapuggalasevanagambhīraññācariyapacca-vekkhaṇatadadhimuttatā, catunnaṃ jhānānaṃ sīlādicatukkaṃ aṭṭhatimsāya ārammaṇesu pubbabhāgabhāvanā, āvajjanādivasībhāvakaraṇaṃ paṛikkhāro. Tattha sīlādīhi payogasuddhiyā sattānaṃ abhayadāne, āsayasuddhiyā āmisadāne, ubhayasuddhiyā ca dhammadāne samatto hotītiādinā caraṇādīnaṃ dānādisambhārānaṃ paccayabhāvo yathārahaṃ niddhāretabbo, ativitthārabhayena na niddhārayimha. Evaṃ sampatticakkādayopi dānādīnaṃ paccayoti veditabbā.

Ko saṃkilesoti avisesena taṇhādīhi parāmaṭṭhabhāvo pāramīnaṃ saṃkilesa, visesena deyyapaṭiggāhakavikappā dānapāramiyā saṃkilesa, sattakālavikappā sīlapāramiyā, kāmabhavatadupasamesu abhiratīnaṃ abhirativikappā nekkhammapāramiyā, “ahaṃ mamā”ti vikappā paññāpāramiyā, līnuddhaccavikappā vīriyapāramiyā,

attaparavikappā khantipāramiyā, adit̤ṭhādīsū dīt̤ṭhādivikappā saccapāramiyā, bodhisambhāratabbipakkhesu dosaguṇavikappā adhiṭṭhānapāramiyā, hitāhitavikappā mettāpāramiyā, iṭṭhāniṭṭhavikappā upekkhāpāramiyā saṃkilesoti veditabbo.

Kim̄ vodānanti taṇhādīhi anupaghāto, yathāvuttavikappaviraho ca etāsaṃ vodānanti veditabbaṃ. Anupahatā hi taṇhāmānadiṭṭhikodhūpanāhamakkhapalāsaissāmacchariyamāyāsāṭṭheyyathambhasā rambha- madapamādādīhi kilesehi deyyapaṭiggāhakavikappādirahitā ca dānādipāramiyo parisuddhā pabhassarā bhavantīti.

Ko paṭipakkhoti avisesena sabbepi kilesā sabbepi akusalā dhammā etāsaṃ paṭipakkho, visesena pana pubbe vuttā maccherādayoti veditabbā. Apica deyyapaṭiggāhakadānaphalesu alobhādosāmohaguṇayogato lobhadosamohapaṭipakkhaṃ dānaṃ, kāyādidosavaṅkāpagamanato lobhādipaṭipakkhaṃ sīlaṃ, kāmasukhaparūpaghātaattakilamathaparivajjanato dosattayaṭipakkhaṃ nekkhammaṃ, lobhādīnaṃ andhīkaraṇato, ñāṇassa ca anandhīkaraṇato lobhādipaṭipakkhā paññā, alīnānuddhataññāyārambhavasena lobhādipaṭipakkhaṃ vīriyaṃ, iṭṭhāniṭṭhasuññatānaṃ khamanato lobhādipaṭipakkhā khanti, satipi paresaṃ upakāre apakāre ca yathābhūtapavattiyā lobhādipaṭipakkhaṃ saccaṃ, lokadhamme abhibhuyya yathāsamādinnesu sambhāresu acalanato lobhādipaṭipakkhaṃ adhiṭṭhānaṃ, nīvaraṇavivekato lobhādipaṭipakkhā mettā, iṭṭhāniṭṭhesu anunayaṭiḡhavidhamaṇsanato, samappavattito ca lobhādipaṭipakkhā upekkhāti daṭṭhabbaṃ.

Kā paṭipattīti sukhūpakaraṇasaṃrājīvitapariccāgena bhayāpanūdanena dhammopadesena ca bahudhā sattānaṃ anuggahakaraṇaṃ dāne paṭipatti. Tatthāyaṃ vitthāranayo - “imināhaṃ dānena sattānaṃ āyuvāṇasukhabalapaṭibhānādisampattiṃ ramaṇīyaṃ aggaphalasampattiṃ nipphādeyya”nti annadānaṃ deti, tathā sattānaṃ kammakilesapipāsavūpasamāya pānaṃ deti, tathā suvaṇṇavaṇṇatāya, hirottappālāṅkārassa ca nipphattiyā vatthāni deti, tathā iddhividhassa ceva nibbānasukhassa ca nipphattiyā yānaṃ deti, tathā sīlagandhanipphattiyā gandhaṃ, buddhaguṇasobhānipphattiyā mālāvilēpanaṃ, bodhimaṇḍāsanānipphattiyā āsanaṃ, tathāgataseyyānipphattiyā seyyaṃ, saraṇabhāvanipphattiyā āvasathaṃ, pañcacakkhupaṭilābhāya padīpeyyaṃ deti. Byāmapabbhānipphattiyā rūpadānaṃ, brahmassarānipphattiyā saddadānaṃ, sabbalokassa piyabhāvāya rasadānaṃ, buddhasukhumālabhāvāya phoṭṭhabbadānaṃ, ajarāmarāṇabhāvāya bhesajjadānaṃ, kilesadāsabyavimocanatthaṃ dāsānaṃ bhujissatādānaṃ, saddhammābhīratiyā anavajjakhiḍḍaratihetudānaṃ, sabbepi satte ariyāya jātīyā attano puttabhāvūpanayanāya puttadānaṃ, sakalassa lokassa patibhāvūpagamanāya dāradānaṃ, subhalakkhaṇasampattiyā suvaṇṇamaṇimuttāpavāḷādidānaṃ, anubyañjanasampattiyā nānāvidhaviḷhūsanadānaṃ, saddhammakosādhigamāya vittakosadānaṃ, dhammarājabhāvāya rajjadānaṃ, jhānādisampattiyā ārāmuyyānādivanadānaṃ, cakkāṅkītehi pādehi bodhimaṇḍūpasāṅkamanāya caraṇadānaṃ, caturōghanittharaṇāya sattānaṃ saddhammahatthadānatthaṃ hatthadānaṃ, saddhindriyādipaṭilābhāya kaṇṇanāsādidānaṃ, samantacakkhupaṭilābhāya cakkhudānaṃ, “dassanasavanānussaraṇapāricariyādīsū

sabbakālaṃ sabbasattānaṃ hitasukhāvaho, sabbalokena ca upajīvitabbo me kāyo bhaveyyā”ti maṃsalohitādidānaṃ, “sabbalokuttamo bhaveyya”nti uttamaṅgadānaṃ deti.

Evaṃ dadanto ca na anesanāya deti, na paropaghātena, na bhayena, na lajjāya, na dakkhiṇeyyaroṣanena, na paṇīte satī lūkhaṃ, na attukkaṃsanena, na paravambhanena, na phalābhikaṅkhāya, na yācakajigucchāya, na acittikārena deti, atha kho sakkaccaṃ deti, sahatthena deti, kālena deti, cittiṃ katvā deti, avibhāgena deti, tīsu kālesu somanassito deti. Tatoyeva datvā na pacchānutāpī hoti, na paṭiggāhakavasena mānāvamānaṃ karoti, paṭiggāhakānaṃ piyasamudācāro hoti vadaññū yācayogo sapaṇivāradāyī. Tañca dānasampattiṃ sakalalokahitasukhāya pariṇāmeti, attano ca akuppāya vimuttiyā, aparikkhayassa chandassa, aparikkhayassa vīriyassa, aparikkhayassa samādhānassa, aparikkhayassa ñāṇassa, aparikkhayāya sammāsambodhiyā pariṇāmeti. Imañca dānapāramiṃ paṭipajjantena mahāsattena jīvite, bhogesu ca aniccasaññā paccupaṭṭhapetabbā, sattesu ca mahākaruṇā. Evañhi bhoge gahetabbasāraṃ gaṇhanto ādittasmā viya agārasmā sabbam sāpateyyaṃ, attānañca bahi nīharanto na kiñci seseti, niravasesato nissajjatiyeva. Ayaṃ tāva dānapāramiyā paṭipattikkamo.

Sīlapāramiyā pana yasmā sabbaññūsīlālaṅkārehi satte alaṅkaritukāmena attanoyeva tāva sīlaṃ visodhetabbaṃ, tasmā sattesu tathā dayāpannacittena bhavitabbaṃ, yathā supinantenapi na āghāto uppajjeyya. Parūpakāraniratatāya parasantako alagaddo viya na parāmasitabbo. Abrahmacariyatopi ārācārī, sattavidhamethuna saṃyogavirato, pageva paradāragamanato. Saccaṃ hitaṃ piyaṃ parimitameva ca kālena dhammiṃ kathaṃ bhāsītā hoti, anabhijjhālu abyāpanno aviparītadassano sammāsambuddhe nivīṭṭhasaddho nivīṭṭhapemo. Iti caturāpāyavaṭṭadukkhapathehi akusalakammapathehi, akusaladhammehi ca oramitvā saggamokkhapatthesu kusalakammapatthesu paṭiṭṭhitassa suddhāsayaṇapayogatāya yathābhipaṭṭhitā sattānaṃ hitasukhūpasañhitā manorathā sīghaṃ abhinipphajjanti.

Tattha hiṃsānivattiyā sabbasattānaṃ abhayadānaṃ deti, appakasireneva mettābhāvanaṃ sampādeti, ekādasa mettānisamse adhigacchati, appābādho hoti appātaṅko dīghāyuko sukhabahulo, lakkhaṇavisese pāpuṇāti, dosavāsanañca samucchindati. Tathā adinnādānanivattiyā corādiasādhāraṇe ulāre bhoge adhigacchati, anāsaṅkanīyo piyo manāpo vissasaṅkāyo, vibhavasampattīsu alaggacitto pariccāgasīlo, lobhavāsanañca samucchindati. Abrahmacariyanivattiyā alobho hoti santakāyacitto, sattānaṃ piyo hoti manāpo aparisaṅkanīyo, kalyāṇo cassa kittisaddo abbhuggacchati, alaggacitto hoti mātugāmesu aluddhāsāyo, nekkhammahulo, lakkhaṇavisese adhigacchati, lobhavāsanañca samucchindati.

Musāvādanivattiyā sattānaṃ pamāṇabhūto hoti paccayiko theto ādeyyavacano devatānaṃ piyo manāpo surabhigandhamukho ārakkhiyakāyavacīsamācāro, lakkhaṇavisese ca adhigacchati, kilesavāsanañca samucchindati. Pesuññānivattiyā parūpakkamehi abhejjakāyo hoti abhejjapaṇivāro, saddhamme ca abhijjanakasaddho, daḷhamitto bhavantaraparicitānampi sattānaṃ ekantapiyo, asaṃkilesabahulo. Pharusavācānivattiyā sattānaṃ piyo hoti manāpo sukhasīlo madhuravacano sambhāvanīyo, aṭṭhaṅgasamannāgato cassa saro nibbattati. Samphappalāpanivattiyā ca sattānaṃ piyo hoti manāpo garubhāvanīyo ca ādeyyavacano ca parimitālāpo, mahesakkho ca hoti mahānubhāvo, ṭhānuppattikena paṭibhānena pañhānaṃ byākaraṇakusalo, buddhabhūmiyañca ekāya eva vācāya anekabhāsānaṃ sattānaṃ

anekesaṃ pañhānaṃ byākaraṇasamattho hoti.

Anabhijjhālūtāya icchitalābhī hoti, uḷāresu ca bhogesu ruciṃ paṭilabhati, khattiyamahāsālādīnaṃ sammato hoti, paccatthikehi anabhibhavanīyo, indriyavekallaṃ na pāpuṇāti, appaṭipuggalo ca hoti. Abyāpādena piyadassano hoti sattānaṃ sambhāvanīyo, parahitābhinanditāya ca satte appakasireneva pasādeti, alūkkhasabhāvo ca hoti mettāvihārī, mahesakkho ca hoti mahānubhāvo.

Micchādassanābhāvena kalyāṇe sahāye paṭilabhati, sīsacchedampi pāpuṇanto pāpakammaṃ na karoti, kammassakatādassanato akotūhalamaṅgaliko ca hoti, saddhamme cassa saddhā paṭiṭṭhitā hoti mūlajātā, saddahati ca tathāgatānaṃ bodhiṃ, samayantaresu nābhiramati ukkāraṭṭhāne viya rājamaṃso, lakkhaṇattayaparijānanakusalo hoti, ante ca anāvaraṇaññalābhī, yāva bodhiṃ na pāpuṇāti, tāva tasmaṃ tasmaṃ sattanikāye ukkaṭṭhukkaṭṭho ca hoti, uḷāruḷārasampattiyo pāpuṇāti.

“Iti hidaṃ sīlaṃ nāma sabbasampattīnaṃ adhiṭṭhānaṃ, sabbabuddhaguṇānaṃ pabhavabhūmi, sabbabuddhakaradhammānaṃ cāraṇaṃ mukhaṃ pamukha”nti bahumānaṃ uppādetvā kāyavacīsaṃyame, indriyadamane, ājīvasampadāya, paccayaparibhoge ca satisampajaññabalena appamattena lābhasakkārasilokaṃ mittamukhapaccatthikaṃ viya sallakkhetvā “kikīva aṇḍa”ntiādinā vuttanayena sakkaccaṃ sīlaṃ sampādetabbaṃ. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge vuttanayena veditabbo. Tañca panetaṃ sīlaṃ na attano duggatiparikilesavimuttiyā, sugatiyampi, na rajjasampattiya, nacakkavatti-nadeva-nasakka-namāra-nabrahmasampattiya, nāpi attano tevijjatādi hetu, na paccekabodhiyā, atha kho sabbaññubhāvena sabbasattānaṃ anuttarasīlālaṅkārasampādanatthamevāti pariṇāmetabbaṃ.

Tathā sakalasamkilesanivāsaṭṭhānatāya, puttadārādīhi mahāsambādhatāya, kasivaṇijjādinānāvidhakammantādhiṭṭhānabyākulatāya ca gharāvāsassa nekkhammasukhādīnaṃ anokāsataṃ, kāmānaṃ ca “satthadhārālaggamadhubindu viya ca avaleyhamānā parittassādā vipulānatthānubandhā”ti ca “vijjulatobhāseṇa gahetabbaṃ naccaṃ viya parittakālopalabbhā, ummattakālaṅkāro viya viparītasāññāya anubhavitabbā, karīsāvacchādanasukhaṃ viya paṭikārabhūtā, udakatemitaṅguliya ussāvakodakapānaṃ viya atittikarā, chātajjhattabhojanaṃ viya sābādā, balisāmiṣaṃ viya byasanasannipātākāraṇā, aggisantāpo viya kālattayepi dukkhuppattihetubhūtā, makkaṭālepo viya bandhanimittā ghātakāvacchādanakimilayo viya anattacchādanā, sapattagāmaṃso viya bhayaṭṭhānabhūtā, paccatthikaposako viya kilesamārādīnaṃ āmisabhūtā, chaṇasampattiyo viya vipariṇāmadukkhā, koṭaraggi viya antodāhakā, purāṇakūpāvalambabīraṇamadhupiṇḍaṃ viya anekādīnavā, loṇūdakapānaṃ viya pipāsahetubhūtā, surāmerayaṃ viya nīcajanasevitā, appassādatāya aṭṭhikaṅkalūpamā”tiādinā ca nayena ādīnavaṃ sallakkhetvā tabbipariyāyena nekkhamme ānisaṃsaṃ passantena nekkhammapavivekaupasamasukhādīsu ninnapoṇapabbhāracittena nekkhammapāramī pūretabbā.

Tathā yasmā paññā āloko viya andhakārena, mohena saha na vattati, tasmā mohakāraṇāni tāva bodhisattena parivajjitabbāni. Tatthimāni mohakāraṇāni - arati tandī vijambhitā ālasiyaṃ gaṇasaṅgaṇikārāmatā niddāsīlatā anicchayasīlatā ñāṇasmīṃ akutūhalatā micchādhimāno aparipucchakatā kāyassa na sammāparihāro asamāhitacittatā duppaññānaṃ puggalānaṃ sevanā paññavantānaṃ apayirupāsānā

attaparibhavo micchāvikappo viparītābhiniveso kāyadaḥhībahulatā asaṃvegasīlatā pañca nīvaraṇāni. Saṅkhepato ye vā pana dhamme āsevato anuppannā paññā na uppajjati, uppannā parihāyati, iti imāni sammohakāraṇāni parivajjantena bāhusacce jhānādīsu ca yogo karaṇīyo.

Tatthāyaṃ bāhusaccassa visayavibhāgo - pañca khandhā dvādasāyatanāni, atṭhārasa dhātuyo cattāri saccāni bāvisatindriyāni dvādasapadiko paṭiccasamuppādo, tathā satipaṭṭhānādayo kusalādidhammappakārabhedā ca. Yāni ca loke anavajjāni vijjaṭṭhānāni, ye ca sattānaṃ hitasukhavidhānayaḥ byākaraṇavisesā. Iti evaṃ pakāraṃ sakalameva sutavisayaṃ upāyakosallapubbaṅgamāya paññāya sativīriyupatthambhakāraṇāya sādhuḥkaṃ uggahaṇasavanadhāraṇaparicayaparipucchāhi ogāhetvā tattha ca paresaṃ patiṭṭhapanena sutamayā paññā nibbattetabbā, tathā khandhādīnaṃ sabhāvadhammānaṃ ākāraparivitakkanamukhena te nijjhānaṃ khamāpentena cintāmayā, khandhādīnaṃyeva pana salakkhaṇasāmaññalakkhaṇapariggahavasena lokiyaṃ pariññaṃ nibbattentena pubbabhāgabhāvanāpaññā sampādetabbā. Evañhi “nāmarūpamattamidaṃ yathārahaṃ paccayehi uppajjati ceva nirujjhati ca, na ettha koci kattā vā kāretā vā, hutvā abhāvaṭṭhena aniccaṃ, udayabbayapaṭipīḷanaṭṭhena dukkhaṃ, avasavattanaṭṭhena anattā”ti ajjhakkabāhire dhamme nibbisesaṃ pariṇanto tattha āsaṅgaṃ pajahitvā, pare ca tattha taṃ jahāpetvā kevalaṃ karuṇāvaseneva yāva na buddhaguṇā hatthatalaṃ āgacchanti, tāva yānattaye satte avatāraṇaparipācanehi patiṭṭhāpento, jhānavimokkhasamādhisamāpattiyo ca vasībhāvaṃ pāpento paññāya ativiya matthakaṃ pāpuṇātīti.

Tathā sammāsambodhiyā katābhinihārena mahāsattena “ko nu ajja puññañāṇasambhāro upacito, kiñca mayā kataṃ parahita”nti divase divase paccavekkhantena sattahitatthaṃ ussāho karaṇīyo, sabbesampi sattānaṃ upakārāya attano kāyaṃ jīvitañca ossajjitabbā, sabbepi sattā anodhiso mettāya karuṇāya ca pharitabbā, yā kāci sattānaṃ dukkhuppatti, sabbā sā attani pāṭikaṅkhitabbā, sabbesañca sattānaṃ puññaṃ abbhanumoditabbā, buddhamahantatā abhiñhaṃ paccavekkhitabbā, yañca kiñci kammaṃ karoti kāyena vācāya vā, taṃ sabbaṃ bodhininnacittapubbaṅgamaṃ kātabbā. Iminā hi upāyena bodhisattānaṃ aparimeyyo puññabhāgo upacīyati. Apica sattānaṃ paribhogatthaṃ paripālanatthañca attano sarīraṃ jīvitañca pariccajivā khuppiṇāpāsītupāhātāpādidukkhapaṭikāro pariyesitabbo. Yañca yathāvuttadukkhapaṭikāraṃ sukhaṃ attanā paṭilabhati, tathā ramaṇīyesu āramuyyānapāsādatalādīsu, araññāyatanesu ca kāyacittasantāpābhāvena abhinibbutattā sukhaṃ vindati, yañca suṇāti buddhānubuddhapaccekaḥbuddhabodhisattānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārabhūtaṃ jhānasamāpattisukhaṃ, taṃ sabbaṃ sattesu anodhiso upasaṃharati. Ayaṃ tāva asamāhitabhūmiyaṃ nayo.

Samāhito pana attanā yathānubhūtaṃ visesādhigamanibbattaṃ pītipassaddhisukhaṃ sabbasattesu adhimuccati, tathā mahati saṃsāradukkhe, tannimittabhūte ca kilesābhisaṅkhārādukkhe nimuggaṃ sattanikāyaṃ disvā tatthapi chedanabhedanaphālanapisanaggisantāpādījanitā dukkhā tikkā kharā kaṭukā vedanā nīrantaraṃ ciraḥkālaṃ vediyante nāraḥ, aññaṃaññaṃ kujjhanasantāpanaviheṭṭhanahiṃsanaparādhīnatādīhi dukkhaṃ anubhavante tiracchāne, jotimālā’kulasarīre uddhabāhuviravante ukkāṃmukhe khuppiṇāpāsādīhi

ḍayhamāne ca vantakheḷādiāhāre ca mahādukkhaṃ vedayamāne pete ca
 pariyetṭhimūlakaṃ mahantaṃ anayabyasanaṃ pāpuṇante
 hatthacchedādikāraṇayogena dubbaṇṇaduḍḍasikadaliddatādibhāvena
 khuppiṇādiyogena balavantehi abhibhavanīyato, paresaṃ vahanato, parādhīnato
 ca nārake pete tiracchāne ca atisaṃyante apāyadukkhānibbisesaṃ dukkhaṃ
 anubhavante manusse ca tathā viṣayaviṣayaparibhogavikkhattacittatāya
 rāgādiṇipariyuṭṭhānena ḍayhamāne
 vāyuvegasamuṭṭhitajālāsamiddhasukkhakatṭhasannipāte aggikkhandhe viya
 anupasantapariḷāhavuttike anihataparādhīne kāmāvacaradeve ca mahatā vāyāmena
 vidūramākāsaṃ vigāhitasakuntā viya, balavantehi khittasārā viya ca “satipi
 cirappavattiyaṃ anaccantikātāya pātapariyosānā anatikkantajātijarāmaraṇā evā”ti
 rūpāvacarārūpāvacaradeve ca passantena mettāya karuṇāya ca anodhiso sattā
 pharitaḍḍā. Evaṃ kāyena vācāya manasā ca bodhisambhāre niraṇṭaraṃ
 upacinaṇṭena ussāho pavattetabbo.

Apica

“acinteyyāparimitavipuloḷāravimalanirupamanirupakkilesaguṇanicayanidānabhūtaṃ
 buddhabhāvassa ussakkivā sampahaṃsanayogyaṃ vīriyaṃ nāma
 acinteyyānubhāvameva. Yaṃ na pacurajanā sotumpi sakkuṇanti, pageva
 paṭipajjitum. Tathā hi tividhā abhinīhāracittupatti, catasso buddhabhūmiyo, cattāri
 saṅghavattāni, karuṇokāsatā, buddhadhammesu nijjhānakkhanti, sabbadhammesu
 nirupalepo, sabbasattesu puttasaññā, saṃsāradukkhehi aparikkhedo,
 sabbadeyyadhammapariccāgo, tena ca niraṭimānatā, adhisīlasikkhādiadhiṭṭhānaṃ,
 tattha ca acalātā, kusalakiriyāsu pītipāmojjaṃ, vivekaninnacittatā, jhānānuyogo,
 anavajjasutena atitti, yathāsutassa dhammassa paresaṃ hitajjhāsayena desanā,
 sattānaṃ ñāye nivesanaṃ, ārambhadaḷhatā, dhīravīrabhāvo,
 parāpavādaparāpakāresu vikārābhāvo, saccādiṭṭhānaṃ, samāpattīsu vasībhāvo,
 abhiññāsu balappatti, lakkhaṇattayāvabodho, satipaṭṭhānādīsu abhiyogena
 lokuttaramaggasambhārasambharaṇaṃ, navālokkuttarāvakkantī”ti evamādikā sabbā
 bodhisambhārapaṭipatti vīriyānubhāveneva samijjhatīti abhinīhārato yāva mahābodhi
 anossajjantaṃ sakkaccaṃ niraṇṭaraṃ vīriyaṃ sampādetabbaṃ. Sampajjamāne ca
 vīriye khantiādayo dānādayo ca sabbepi bodhisambhārā tadadhīnavuttitāya
 sampannā eva hontīti. Khantiādīsupi iminā nayena paṭipatti veditabbā.

Iti sattānaṃ sukhūpakaraṇapariccāgena bahudhā anuggahakaraṇaṃ dānena
 paṭipatti, sīlena tesāṃ
 jīvitasaṃpateyyadārarakkhaabhedapiyahitavacanāvihimsādikaraṇāni, nekkhammena
 nesaṃ āmisapaṭiggahaṇadhammānādinā anekadhā hitacariyā, paññāya tesāṃ
 hitakaraṇūpāyakosallaṃ, vīriyena tattha ussāhārambhaasaṃhīrāni, khantiyā
 tadaparādhasaṇaṃ, saccena tesāṃ
 avañcanatadupakāraṇakiriyāsamādhānāvisamvādanādi, adhiṭṭhānena tadupakāraṇaṃ
 anatthasampātepi acalanaṃ, mettāya tesāṃ hitasukhānucintanaṃ, upekkhāya
 tesāṃ upakārapakāresu vikārānāpattīti evaṃ aparimāṇe satte ārabha
 anukampitasabbasattassa bodhisattassa puthujjanehi asādhāraṇo aparimāṇo
 puññañāṇasambhārūpacayo ettha paṭipattīti veditabbaṃ. Yo cetāsaṃ paccayo vutto,
 tassa ca sakkaccaṃ sampādanaṃ.

Ko vibhāgoti dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyoti samattiṃsa pāramiyo. Tattha katābhinihārassa bodhisattassa parahitakaraṇābhiniṇṇaāsayappayogassa kaṇhadhammavokiṇṇā sukkadhammā pāramiyo, tehi avokiṇṇā sukkā dhammā upapāramiyo, akaṇhā asukkā paramatthapāramiyoti keci. Samudāgamanakālesu pūriyamānā pāramiyo, bodhisattabhūmiyaṃ puṇṇā upapāramiyo, buddhabhūmiyaṃ sabbākāraparipuṇṇā paramatthapāramiyo. Bodhisattabhūmiyaṃ vā parahitakaraṇato pāramiyo, attahitakaraṇato upapāramiyo, buddhabhūmiyaṃ balavesārajjasamadhigamena ubhayahitaparipūraṇato paramatthapāramiyoti evaṃ ādimajjhapariyosānesu paṇidhānārambhapariniṭṭhānesu tesāṃ vibhāgoti apare. Dosupasamakaruṇāpakatikānaṃ bhavasukhavimuttisukhaparamasukhappattānaṃ puññūpacayabhedato tabbivibhāgoti aññe.

Lajjāsatiṃānāpassayānaṃ lokuttaradhammādhipatīnaṃ sīlasamādhipaṇṇāgarukānaṃ tārītataritātārayitūnaṃ anubuddhapaccekabuddhasammāsambuddhānaṃ pāramī, upapāramī, paramatthapāramīti bodhittayappattito yathāvuttavibhāgoti keci. Cittapaṇidhito yāva vacīpaṇidhi, tāva pavattā sambhārā pāramiyo, vacīpaṇidhito yāva kāyapaṇidhi, tāva pavattā upapāramiyo, kāyapaṇidhito pabhuti paramatthapāramiyoti apare. Aññe pana “parapuññānumodanavasena pavattā sambhārā pāramiyo, paresaṃ kārāpanavasena pavattā upapāramiyo, sayāṃ karaṇavasena pavattā paramatthapāramiyo”ti vadanti. Tathā bhavasukhāvaho puññañāṇasambhāro pāramī, attano nibbānasukhāvaho upapāramī, paresaṃ tadubhayasukhāvaho paramatthapāramīti eke.

Puttadārādhanaṇdiupakaraṇapariccāgo pana dānapāramī, attano aṅgapariccāgo dānaupapāramī, attano jīvitapariccāgo dānaparamatthapāramī. Tathā puttadārādikassa tividhassapi hetu avītikkamanavasena tisso sīlapāramiyo, tesu eva tividhesu vatthūsu ālayaṃ upacchinditvā nikkhamanavasena tisso nekkhammapāramiyo, upakaraṇaṅgajīvitataṇhaṃ samūhanitvā sattānaṃ hitāhitavinicchayakaraṇavasena tisso paññāpāramiyo, yathāvuttābhedaṇaṃ pariccāgādīnaṃ vāyamanavasena tisso vīriyapāramiyo, upakaraṇaṅgajīvitantarāyakarānaṃ khamanavasena tisso khantipāramiyo, upakaraṇaṅgajīvitahetu saccāpariccāgavasena tisso saccapāramiyo, dānādīpāramiyo akuppādhītthānavaseneva samijjhantīti upakaraṇādivināsepi acalādhiṭṭhānavasena tisso adhiṭṭhānapāramiyo, upakaraṇādiupaghātakesupi sattesu mettāya avijahanavasena tisso mettāpāramiyo, yathāvuttavattahuttayassa upakārāpakāresu sattasaṅkhāresu majjhattatāpaṭilābhavasena tisso upekkhāpāramiyoti evamādinā etāsaṃ vibhāgo veditabbo.

Ko saṅgahoti ettha pana yathā etā vibhāgato tiṃsavidhāpi dānapāramīādibhāvato dasavidhā, evaṃ dānasīlakhantivīriyajhānapaññāsabhāvena chabbidhā. Etāsu hi nekkhammapāramī sīlapāramiyā saṅgahitā tassā pabbajjābhāve, nīvaraṇavivekabhāve pana jhānapāramiyā, kusaladhammabhāve chahiṃ saṅgahitā. Saccapāramī sīlapāramiyā ekadesoyeva vacīsaccaviratisaccapakke, ñāṇasaccapakke pana paññāpāramiyā saṅgahitā. Mettāpāramī jhānapāramiyā eva, upekkhāpāramī jhānapaññāpāramīhi, adhiṭṭhānapāramī sabbāhiṃ saṅgahitāti.

Etesaṅca dānādīnaṃ channaṃ guṇānaṃ aññamaññaṃ sambandhānaṃ pañcadasayugaḷādīni pañcadasayugaḷādisādhakāni honti - seyyathidaṃ?

Dānasīlayugaḷena parahitāhitānaṃ karaṇākaraṇayugaḷasiddhi, dānakhantiyugaḷena alobhādosayugaḷasiddhi, dānavīriyayugaḷena cāgasutayugaḷasiddhi, dānajhānayugaḷena kāmadosappahānayugaḷasiddhi, dānapaññāyugaḷena ariyayānadhurayugaḷasiddhi, sīlakhantidvayena payogāsayasuddhidvayasiddhi, sīlavīriyadvayena bhāvanādvayasiddhi, sīlajhānavayena dussīlyapariyutthānappahānavayasiddhi, sīlapaññādvayena dānavayasiddhi, khantivīriyayugaḷena khamātejadvayasiddhi, khantijhānayugaḷena virodhānurodhappahānayugaḷasiddhi, khantipaññāyugaḷena suññatākhantipaṭivedhadukasiddhi, vīriyajhānadukena paggāhāvikkhepadukasiddhi, vīriyapaññādukena saraṇadukasiddhi, jhānapaññādukena yānadukasiddhi. Dānasīlakhantittikena lobhadosamohappahānattikasiddhi, dānasīlavīriyattikena bhogajīvitakāyasārādānattikasiddhi, dānasīlajhānattikena puññakiriyavattuttikasiddhi, dānasīlapaññāttikena āmisābhayadhammādānattikasiddhīti evaṃ itarehipi tikehi catukkādīhi ca yathāsambhavaṃ tikāni catukkādīni ca yojetabbāni.

Evaṃ chabbidhānampi pana imāsaṃ pāramīnaṃ catūhi adhiṭṭhānehi saṅgaho veditabbo. Sabbapāramīnaṃ samūhasaṅgahato hi cattāri adhiṭṭhānāni. Seyyathidaṃ - saccādhīṭṭhānaṃ, cāgādhīṭṭhānaṃ, upasamādhīṭṭhānaṃ, paññādhīṭṭhānanti. Tattha adhiṭṭhāti etena, ettha vā adhiṭṭhāti, adhiṭṭhānamattameva vā tanti adhiṭṭhānaṃ. Saccaṇca taṃ adhiṭṭhānaṇca, saccassa vā adhiṭṭhānaṃ, saccaṃ adhiṭṭhānaṃ etassāti vā saccādhīṭṭhānaṃ. Evaṃ sesesupi. Tattha avisesato tāva lokuttaraguṇe katābhinihārassa anukampitasabbasattassa mahāsattassa pariññānurūpaṃ sabbapāramipariggahato saccādhīṭṭhānaṃ, tesam paṭipakkhapariccāgato cāgādhīṭṭhānaṃ, sabbapāramitāguṇehi upasamato upasamādhīṭṭhānaṃ, tehiyeva parahitopāyakosallato paññādhīṭṭhānaṃ. Visesato pana “atthikajanaṃ avisaṃvādetvā dassāmī”ti paṭijānato, paṭiññaṃ avisaṃvādetvā dānato, dānaṃ avisaṃvādetvā anumodanato, macchariyādipaṭipakkhapariccāgato, deyyapaṭiggāhakadānadeyyadhammakkhayesu lobhadosamohabhayavūpasamato, yathārahaṃ yathākālaṃ yathāvidhānaṇca dānato, paññuttarato ca kusaladhammānaṃ caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ dānaṃ. Tathā saṃvarasamādānassa avītikkamato, dussīlyapariccāgato, duccharitavūpasamato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ sīlaṃ. Yathāpaṭiññaṃ khamanato, parāparādhavikappapariccāgato, kodhahariyutthānavūpasamato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānā khanti. Paṭiññānurūpaṃ parahitakaraṇato, visādapariccāgato, akusaladhammānaṃ vūpasamato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ vīriyaṃ. Paṭiññānurūpaṃ lokahitānucintanato, nīvaraṇapariccāgato, cittavūpasamato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ jhānaṃ. Yathāpaṭiññaṃ parahitūpāyakosallato, anupāyakiriyāpariccāgato, mohajapariḷāhavūpasamato, sabbaññūtāpaṭilābhato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānā paññā.

Tattha ñeyyapaṭiññānuvidhānehi saccādhīṭṭhānaṃ, vatthukāmakilesakāmapariccāgehi cāgādhīṭṭhānaṃ, dosadukkhavūpasamehi upasamādhīṭṭhānaṃ, anubodhapaṭivedhehi paññādhīṭṭhānaṃ. Tividhasaccapariggahitaṃ dosattayavirodhi saccādhīṭṭhānaṃ, tividhacāgapariggahitaṃ dosattayavirodhi cāgādhīṭṭhānaṃ, tividhavūpasamapariggahitaṃ dosattayavirodhi upasamādhīṭṭhānaṃ, tividhañāṇapariggahitaṃ dosattayavirodhi paññādhīṭṭhānaṃ.

Saccādhīttānāpariggahitāni cāgūpasamapaññādhīttānāni avisamvādanato, paṭiññānuvidhānato ca. Cāgādhīttānāpariggahitāni saccūpasamapaññādhīttānāni paṭipakkhāpariccāgato, sabbāpariccāgaphalattā ca. Upasamādhīttānāpariggahitāni saccacāgapaññādhīttānāni kilesapaṭiḷāhūpasamato, kāmūpasamato, kāmāpaṭiḷāhūpasamato ca. Paññādhīttānāpariggahitāni saccacāgūpasamādhīttānāni ñāṇapubbaṅgamato, ñāṇānuparivattanato cāti evaṃ sabbāpi pāramiyo saccappabhāvitā cāgaparibyañjitā upasamopabrūhitā paññāparisuddhā. Saccañhi etāsaṃ janakahetu, cāgo pariggāhakahetu, upasamo parivuḍḍhihetu, paññā parisuddhihetu. Tathā ādimhi saccādhīttānaṃ saccapaṭiññattā, majjhe cāgādhīttānaṃ katapaṇidhānassa parahitāya attāpariccāgato, ante upasamādhīttānaṃ sabbūpasamāpariyosānattā, ādimajjhāpariyosānesu paññādhīttānaṃ tasmīṃ sati sambhavato, asati abhāvato, yathāpaṭiññāñca bhāvato.

Tattha mahāpurisā attahitaparāhitakarehi garupiyabhāvakarehi saccacāgādhīttānehi gihibhūtā āmisadānena pare anuggaṇhanti. Tathā attahitaparāhitakarehi garupiyabhāvakarehi upasamapaññādhīttānehi ca pabbajitabhūtā dhammadānena pare anuggaṇhanti.

Tattha antimabhāve bodhisattassa caturadhīttānāparipūraṇaṃ. Paripuṇṇacaturadhīttānassa hi carimakabhavūpapattīti eke. Tatra hi gabbhokkantiṭṭhiabhiniikkhamanesu paññādhīttānasamudāgamena sato sampajāno saccādhīttānāparipūriyā sampatijāto uttarābhimukho sattapadavītiḥārena gantvā sabbā disā oloketvā saccānuparivattinā vacasā “aggohamasmi lokassa, jeṭṭho...pe... seṭṭhohamasmi lokassā”ti tikkhattuṃ sīhanādaṃ nadi, upasamādhīttānasamudāgamena jīṇāturamatapabbajitadassāvino catudhammapadesakovidassa yobbanārogyajīvitāsampattimadānaṃ upasamo, cāgādhīttānasamudāgamena mahato ñātiparivaṭṭassa hatthagatassa ca cakkavattirajjassa anapekkhāpariccāgoti.

Dutiye tṭhāne abhisambodhiyaṃ caturadhīttānaṃ paripuṇṇanti keci. Tattha hi yathāpaṭiññāṃ saccādhīttānasamudāgamena catunnaṃ ariyasaccānaṃ abhisamāyo, tato hi saccādhīttānaṃ paripuṇṇaṃ. Cāgādhīttānasamudāgamena sabbakilesopakkilesāpariccāgo, tato hi cāgādhīttānaṃ paripuṇṇaṃ. Upasamādhīttānasamudāgamena paramūpasamasampatti, tato hi upasamādhīttānaṃ paripuṇṇaṃ. Paññādhīttānasamudāgamena anāvaraṇañāṇapaṭiḷābho, tato hi paññādhīttānaṃ paripuṇṇanti, taṃ asiddhaṃ abhisambodhiyāpi paramatthabhāvato.

Tatiye tṭhāne dhammacakkappavattane caturadhīttānaṃ paripuṇṇanti aññe. Tattha hi saccādhīttānasamudāgatassa dvādasahi ākārehi ariyasaccadesanāya saccādhīttānaṃ paripuṇṇaṃ, cāgādhīttānasamudāgatassa saddhammamahāyāgākaraṇena cāgādhīttānaṃ paripuṇṇaṃ. Upasamādhīttānasamudāgatassa sayāṃ upasantassa paresaṃ upasamanena upasamādhīttānaṃ paripuṇṇaṃ, paññādhīttānasamudāgatassa vineyyānaṃ āsayādiparijānanena paññādhīttānaṃ paripuṇṇanti, tadapi asiddhaṃ apariyositattā buddhakiccassa.

Catutthe tñhāne parinibbāne caturadhiṭṭhānaparipuṇṇanti apare. Tatra hi parinibbutattā paramatthasaccasampattiyaṃ saccādhīṭṭhānaparipūraṇaṃ, sabbūpadhipaṭinissaggena cāgādhīṭṭhānaparipūraṇaṃ, sabbasaṅkhārūpasamena upasamādhīṭṭhānaparipūraṇaṃ, paññāpayojanapariniṭṭhānena paññādhīṭṭhānaparipūraṇanti.

Tatra mahāpurisassa visesena mettākhetto abhiṇṇāsiyaṃ saccādhīṭṭhānasamudāgatassa saccādhīṭṭhānaparipūraṇamabhiyattaṃ, visesena karuṇākhetto abhisambodhiyaṃ paññādhīṭṭhānasamudāgatassa paññādhīṭṭhānaparipūraṇamabhiyattaṃ, visesena muditākhetto dhammacakkappavattane cāgādhīṭṭhānasamudāgatassa cāgādhīṭṭhānaparipūraṇamabhiyattaṃ, visesena upekkhākhetto parinibbāne upasamādhīṭṭhānasamudāgatassa upasamādhīṭṭhānaparipūraṇamabhiyattanti daṭṭhabbaṃ.

Tatrapī saccādhīṭṭhānasamudāgatassa saṃvāseṇa sīlaṃ veditabbaṃ, cāgādhīṭṭhānasamudāgatassa saṃvohāreṇa soceyyaṃ veditabbaṃ, upasamādhīṭṭhānasamudāgatassa āpadāsu thāmo veditabbo, paññādhīṭṭhānasamudāgatassa sākacchāya paññā veditabbā. Evaṃ sīlājīvacittadiṭṭhivisuddhiyo veditabbā.

Tathā saccādhīṭṭhānasamudāgamena dosā agatiṃ na gacchati avisaṃvādanato, cāgādhīṭṭhānasamudāgamena lobhā agatiṃ na gacchati anabhisaṅgato, upasamādhīṭṭhānasamudāgamena bhayā agatiṃ na gacchati anaparādhato, paññādhīṭṭhānasamudāgamena mohā agatiṃ na gacchati yathābhūtāvabodhato.

Tathā paṭhamena aduṭṭho adhivāseti, dutiyena aluddho paṭisevati, tatiyena abhīto parivajjeti, catutthena asammūlho vinodeti. Paṭhamena nekkhammasukhappatti, itarehi pavivekaupasamasambodhisukhappattiyō hontīti daṭṭhabbā. Tathā vivekajapītisukhasamādhijapītisukhaappītiyakāyasukhasatipārisuddhijaupekkhāsukha ppattiyō etehi catūhi yathākkamaṃ hontīti. Evamanekaguṇānubandhehi catūhi adhiṭṭhānehi sabbapāramisaṃsaṅgaho veditabbo. Yathā ca catūhi adhiṭṭhānehi sabbapāramisaṅgaho, evaṃ karuṇāpaññāhipīti daṭṭhabbaṃ. Sabbopi hi bodhisambhāro karuṇāpaññāhi saṅgahito. Karuṇāpaññāpariggahitā hi dānādiguṇā mahābodhisambhārā bhavanti buddhattasiddhipariyosānāti evametāsaṃ saṅgaho veditabbo.

Ko sampādanūpāyoti sakalassāpi puññādisambhārassa sammāsambodhiṃ, uddissa anavasesasambharaṇaṃ avekallakāritāyogena, tattha ca sakkaccakāritā ādarabahumānāyogena, sātaccakāritā nirantarapayogena, cirakālādiyogo ca antarā avosānāpajjanenāti caturaṅgayogo etāsaṃ sampādanūpāyo. Apica samāsato katābhinihārassa attani sinehassa pariyādānaṃ, paresu ca sinehassa parivaḍḍhanaṃ etāsaṃ sampādanūpāyo. Sammāsambodhisamadhiḡamāya hi katamahāpaṇidhānassa mahāsattassa yāthāvato parijānanena sabbesu dhammesu anupalittassa attani sineho parikkhayaṃ pariyādānaṃ gacchati, mahākaruṇāsamāyogavasena pana piye putte viya sabbasatte sampassamānassa tesu mettāsineho parivaḍḍhati. Tato ca taṃtadāvatthānurūpamattaparasantānesu lobhadosamohavigamena vidūrīkatamacchariyādibodhisambhārapaṭipakkho mahāpuriso dānapiyavacanaatthacariyāsamānattatāsaṅkhātehi catūhi saṅgahavatthūhi caturadhiṭṭhānānugatehi accantaṃ janassa saṅgahakaraṇavasena

upari yānattaye avatāraṇaṃ paripācanañca karoti. Mahāsattānañhi mahāpañña mahākāruṇā ca dānena alaṅkatā; dānaṃ piyavacanena; piyavacanaṃ atthacariyāya; atthacariyā samānattatāya alaṅkatā saṅgahitā ca. Sabbabhūtatthabhūta hi bodhisattassa sabbattha samānasukhadukkhātāya samānattatāsiddhi. Buddhabhūto pana teheva saṅgahavatthūhi caturadhiṭṭhānaparipūritābhibuddhehi janassa accantikasaṅgahakaraṇena abhivinayanaṃ karoti. Dānañhi sammāsambuddhānaṃ cāgādhiṭṭhānena paripūritābhibuddhaṃ; piyavacanaṃ saccādhiṭṭhānena; atthacariyā paññādhiṭṭhānena; samānattatā upasamādhiṭṭhānena paripūritābhibuddhā. Tathāgatānañhi sabbasāvakapaccekabuddhehi samānattatā parinibbāne. Tatra hi tesam avisesato ekibhāvo. Tenevāha “natthi vimuttiya nānatta”nti.

Honti cettha -

“Sacco cāgī upasanto, paññavā anukampako,
Sambhasabbasambhāro, kaṃ nāmatthaṃ na sādhave.

Mahākāruṇiko satthā, hitesī ca upekkhako,
Nirapekkho ca sabbattha, aho acchariyo jino.

Viratto sabbadhammesu, sattesu ca upekkhako,
Sadā sattahite yutto, aho acchariyo jino.

Sabbadā sabbasattānaṃ, hitāya ca sukhāya ca,
Uyyutto akilāsū ca, aho acchariyo jino”ti.

Kittakena kālena sampādananti heṭṭhimena tāva paricchena cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṇca, majjhimena aṭṭhāsaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṇca, ete ca bheda yathākkamaṃ paññādhikasaddhādhikavīriyādhikavasena nātābbā. Paññādhikānañhi saddhā mandā hoti, paññā tikkhā. Saddhādhikānaṃ paññā majjhimā hoti, vīriyādhikānaṃ paññā mandā. Paññānubhāvena ca sammāsambodhi abhigantabbāti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Avisesena pana vimuttiparipācānīyaṃ dhammānaṃ tikkhamajjhimamudubhāvena tayopete bheda yuttāti vadanti. Tividhā hi bodhisattā abhinīhārakkhaṇe bhavanti ugghaṭṭitaññūvipaṇcītaññūneyyabheda. Tesu ugghaṭṭitaññū sammāsambuddhasa sammukhā catuppadikaṃ gāthaṃ suṇanto tatiyapade aparīyositeyeva chaabhiññāhi saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pattuṃ samatthupanissayo hoti, dutiyo satthu sammukhā catuppadikaṃ gāthaṃ suṇanto aparīyositeyeva catutthapade chahi abhiññāhi arahattaṃ pattuṃ samatthupanissayo hoti, itaro bhagavato sammukhā catuppadikaṃ gāthaṃ sutvā pariyoṣitāya gāthāya chahi abhiññāhi arahattaṃ pattuṃ samatthupanissayo bhavati. Tayopete vinā kālabhedena katābhinihāraladdhabhāyākaraṇā pāramiyo pūrentā yathākkamaṃ yathāvuttābheda kālena sammāsambodhiṃ pāpuṇanti. Tesu tesu pana kālabhedeṣu aparipuṇṇesu te te mahāsattā divase divase vessantaradānasadisam dānaṃ dentāpi tadanurūpe sīlādisabbapāramidhamme ācīnantāpi antarā buddhā bhavissanti akāraṇametaṃ. Kasmā? Nāṇassa aparipaccanato. Paricchinnakālanipphāditam viya hi sassam paricchinnakāle parinipphāditā sammāsambodhi. Tadantarā pana sabbussāhena vāyamantenāpi na sakkā pāpuṇitunti pāramipāripūrī yathāvuttakālāvisesam vinā na sampajjātīti veditabbaṃ.

Ko ānisaṃsoti ye te katābhinihārānaṃ bodhisattānaṃ -

“Evam sabbaṅgasampannā, bodhiyā niyatā narā;
Saṃsaram dīghamaddhānaṃ, kappakoṭṭisatehipi;
Avīcimhi nuppajjanti, tathā lokantaresu cā”ti. ādinā -

Aṭṭhārasa abhabbatṭhānānupagamanappakārā ānisaṃsā saṃvaṇṇitā. Ye ca “sato sampajāno ānanda bodhisatto tusitākāyā cavitvā mātukucchiṃ okkamī”tiādinā soḷasa acchariyabbhutadhammappakārā, ye ca “sītaṃ byapagataṃ hoti, uṇhañca upasammatī”tiādinā, “jāyamāne kho sārīputta bodhisatte ayaṃ dasasahassilokadhātu saṅkampati sampakampati sampavedhatī”tiādinā ca dvattiṃsa pubbanimittappakārā, ye vā panaññepi “bodhisattānaṃ adhippāyasamijjhaṇaṃ kammādīsu vasībhaṃvo”ti evamādayo tattha tattha jātakabuddhavaṃsādīsu dassitappakārā ānisaṃsā, te sabbepi etāsaṃ ānisaṃsā, tathā yathānidassitabhedā alobhādosādiguṇayugaḷādayo cāti veditabbā.

Kiṃ phalanti samāsato tāva sammāsambuddhabhāvo etāsaṃ phalaṃ, vitthārato pana dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇa-
asīti anubyañjanabyāmappabhādi anekaguṇagaṇasamujjalarūpakāyasampatti adhiṭṭhānā dasabalacatuvesārajjachaasādhāraṇaṇāṇa aṭṭhārasāveṇīkabuddhadhamma- -
pabhutianekasatasahassaguṇasamudayopasobhinī dhammakāyasirī, yāvataṃ pana buddhaguṇā ye anekehipi kappehi sammāsambuddhenāpi vācāya pariyosāpetuṃ na sakkā, idaṃ etāsaṃ phalanti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana buddhavaṃsacariyāpiṭakajātakamahāpadānasuttādīnaṃ vasena veditabbo.

Yathāvuttāya paṭipadāya yathāvuttavibhāgānaṃ pāramīnaṃ pūritabhāvaṃ sandhāyāha “samattiṃsa pāramiyo pūretvā”ti. Satipi mahāpariccāgānaṃ dānapāramibhāve pariccāgavisesabhāvadassanattāñceva sudukkarabhāvadassanattāñca “pañca mahāpariccāge”ti visuṃ gahaṇaṃ, tatoyeva ca aṅgapariccāgato visuṃ nayanapariccāgaggahaṇaṃ, pariggahapariccāgabhāvasāmaññepi dhanarajjapariccāgato puttadārapariccāgaggahaṇaṇca kataṃ. Gatapaccāgatikavattasaṅkhātāya pubbhāgapaṭipadāya saddhiṃ abhiññāsamāpattinipphādanaṃ pubbayogo. Dānādīsuyeva sātisayapaṭipattinipphādanaṃ pubbacariyā, yā cariyāpiṭakasaṅgahitā. Abhinīhāro pubbayogo, dānādipaṭipatti, kāyavivekavasena ekacariyā vā pubbacariyāti keci. Dānādīnañceva appicchatādīnañca saṃsāranibbānesu ādīnavānisaṃsādīnañca vibhāvanavasena sattānaṃ bodhittaye paṭiṭṭhāpanaparipācanavasena pavattā kathā dhammakkhānaṃ. Nātīnaṃ atthacariyā ñātattacariyā, sāpi karuṇāyanavaseneva. Ādi-saddena lokattacariyādayo saṅgaṇhāti. Kammassakatāññāvasena, anavajjakammāyatanavijjāṭṭhānaparicayavasena, khandhāyatanādīparicayavasena, lakkhaṇattayatīraṇavasena ca ñāṇacāro buddhicariyā, sā pana atthato paññāpāramīyeva, ñāṇasambhāradassanattānaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Koṭinti pariyanto, ukkaṃsoti attho. Cattāro satipaṭṭhāne bhāvetvā brūhetvāti sambandho. Tattha bhāvetvāti uppādetvā. Brūhetvāti vaḍḍhetvā. Satipaṭṭhānādiggahaṇena āgamanapaṭipadaṃ matthakaṃ pāpetvā dasseti, vipassanāsahagatā eva vā satipaṭṭhānādayo daṭṭhabbā. Ettha ca “yena abhinīhārenā”tiādinā āgamanapaṭipadāya ādiṃ dasseti, “dānapāramī”tiādinā majjhaṃ, “cattāro satipaṭṭhāne”tiādinā pariyosānanti veditabbaṃ.

Sampatijātoti hatthato muccitvā muhuttajāto, na mātukucchito nikkhantamatto. Nikkhantamattañhi mahāsattaṃ paṭhamam brahmāno suvaṇṇajālena paṭiggaṇhiṃsu, tesam hatthato cattāro mahārājāno ajinappaveṇiyā, tesam hatthato manussā dukūlacumbaṭakena paṭiggaṇhiṃsu, manussānaṃ hatthato muñcitvā pathaviyaṃ patiṭṭhitoti yathāha bhagavā mahāpadānadesanāyaṃ. Setamhi chatteti dibbasetacchatte. Anuhīramāneti dhāriyamāne. Ettha ca chattaggahaṇeneva khaggādīni pañca kakudhabhaṇḍānipi vuttānevāti veditabbaṃ.

Khaggatālavaṇṭamoraḥatthakavāḷabījānīuṇhīsapaṭṭāpi hi chattena saha tadā upaṭṭhitā ahesuṃ. Chattādīniyeva ca tadā paññāyīṃsu, na chattādigāhakā. Sabbā ca disāti dasapi disā. Nayidaṃ sabbadisāvīlokanam sattapadavītiḥāruttarakālam daṭṭhabbaṃ. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato muccitvā puratthimadisam olokesi, tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā “mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro”ti āhaṃsu. Evaṃ catasso disā, catasso anudisā, heṭṭhā, uparīti sabbā disā anuvīloketvā sabbattha attanā sadisaṃ adisvā “ayaṃ uttarā disā”ti tattha sattapadavītiḥārena agamāsi. Āsabhinti uttamaṃ. Aggoti sabbapaṭhamo. Jeṭṭho seṭṭhoti ca tasseva vevacanaṃ. Ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavoti imasmiṃ attabhāve pattabbaṃ arahattaṃ byākāsi.

“Anekesaṃ visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvenā”ti saṅkhittena vuttamatthaṃ “yañhī”tiādīnā vitthārato dasseti. Tattha etthāti -

“Anekasākhañca saḥassamaṇḍalam,
Chattaṃ marū dhārayumantalikkhe;
Suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā,
Na dissare cāmarachattagāhakā”ti.

Imissā gāthāya. Sabbaññutaññāṇameva sabbattha appaṭihatacāratāya anāvaraṇaṇṇanti āha “sabbaññutānāvaraṇaṇṇapaṭilābhassā”ti. “Tathā ayaṃ bhagavāpi gato...pe... pubbanimittabhāvenā”ti etena abhijātiyaṃ dhammatāvasena uppajjanavisesā sabbabodhisattānaṃ sādharmaṇāti dasseti. Pāramitānissandā hi teti.

Vikkamīti agamāsi. Marūti devā. Samāti vilokanasamatāya samā sadisiyo. Mahāpuriso hi yathā ekaṃ disaṃ vilokesi, evaṃ sesā disāpi, na katthaci vilokane vibandho tassa ahoṣīti. Samāti vā viloketuṃ yuttāti attho. Na hi tadā bodhisattassa virūpabībhacchavisamarūpāni viloketuṃ ayuttāni disāsu upaṭṭhahantīti.

“Evaṃ tathāgato”ti kāyagamanaṭṭhena gata-saddena tathāgata-saddaṃ niddisitvā idāni ñāṇagamanaṭṭhena taṃ dassetuṃ “atha vā”tiādimāha. Tattha nekkhammenāti alobhappadhānena kusalacittuppādena. Kusalā hi dhammā idha nekkhammaṃ, na pabbajjādayo, “paṭhamajjhānenā”ti ca vadanti. Pahāyāti pajahitvā. Gato adhigato, paṭipanno uttarivisesanti attho. Pahāyāti vā pahānahetu, pahānalakkhaṇaṃ vā. Hetulakkhaṇattho hi ayaṃ pahāya-saddo. “Kāmacchandādippahānahetukaṃ gato”ti hettha vuttaṃ gamaṇaṃ avabodho, paṭipatti eva vā. Kāmacchandādippahānena ca taṃ lakkhīyati. Esa nayo “padāletvā”tiādīsupi. Abyāpādenāti mettāya. Ālokasaññāyāti vibhūtaṃ katvā manasikaraṇena upaṭṭhitaālokasañjānanena. Avikkhepenāti samādhinā. Dhammavavattahānenāti kusalādidhammānaṃ yāthāvavinicchayena, “sappaccayanāmarūpavavattahānenā”tipi vadanti.

Evam kāmaccchandādinīvaraṇappahānena “abhiijhaṃ loke pahāyā”tiādinā vuttāya paṭhamajjhānassa pubbhāgapaṭipadāya bhagavato tathāgatabhāvaṃ dassetvā idāni saha upāyena aṭṭhahi samāpattīhi, aṭṭhārasahi ca mahāvipassanāhi taṃ dassetuṃ “ñāṇenā”tiādimāha. Nāmarūpapariggahakaṅkhāvitaraṇānañhi vibandhabhūtaṃ mohassa dūrīkaraṇena ñātapariññāyaṃ tītaṃ aniccasaññādayo sījjhanti, tathā jhānasamāpattīsu abhīratinimittena pāmojjeṇa, tattha anabhīratīyā vinoditāya jhānādi samādhigamoti samāpattivipassanānaṃ aratīvinodanaavijjāpadālanādi upāyo, uppaṭipāṭiniddeso pana nīvaraṇasabhāvāya avijjāya heṭṭhā nīvaraṇesupi saṅghadassanattanti daṭṭhabbaṃ. Samāpattivihārappavesavibandhanena nīvaraṇāni kavāṭasadisānīti āha “nīvaraṇakavāṭaṃ ugghāṭetvā”ti. “Rattīṃ vitakketvā vicāretvā divā kammante payojetī”ti vuttaṭṭhāne viya vitakkavicārā dhūmāyanāti adhippetāti āha “vitakkavicārādhūma”nti. Kiñcāpi paṭhamajjhānūpacāreyeva ca dukkhaṃ, catutthajjhānūpacāreyeva sukhaṃ pahīyati, atisayappahānaṃ pana sandhāyāha “catutthajjhānena sukhadukkhaṃ pahāyā”ti.

Aniccassa, aniccanti anupassanā aniccānupassanā, tebhūmakadhammānaṃ aniccataṃ gahetvā pavattāya vipassanāyetaṃ nāmaṃ. Niccasaññanti saṅkhatadhamme “niccā, sassatā”ti evaṃ pavattamicchāsaññāṃ, saññāsīsena dīṭṭhicittānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Esa nayo ito paresupi. Nibbidānupassanāyāti saṅkhāresu nibbijjanākāreṇa pavattāya anupassanāya. Nandinti sappītikataṇhaṃ. Tathā virāgānupassanāyāti virajjanākāreṇa pavattāya anupassanāya. Nirodhānupassanāyāti saṅkhārānaṃ nirodhassa anupassanāya. “Te saṅkhārā nirujjhantiyeva, āyatiṃ samudayavasena na uppajjanti”ti evaṃ vā anupassanā nirodhānupassanā. Tenevāha “nirodhānupassanāya nirodheti, no samudetī”ti. Muñcitukamyatā hi ayaṃ balappattāti. Paṭinissajjanākāreṇa pavattā anupassanā paṭinissaggānupassanā. Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā hi ayaṃ. Ādānanti niccādivasena gahaṇaṃ. Santatisamūhakkārammaṇānaṃ vasena ekattaḡgahaṇaṃ ghanasaññā. Āyūhanaṃ abhisāṅkharāṇaṃ. Avatthāvisesāpatti vipariṇāmo. Dhuvasaññanti thirabhāvaggahaṇaṃ. Nimittanti samūhādighanavasena, sakiccaparicchedatāya ca saṅkhārānaṃ saviggahaggahaṇaṃ. Paṇidhanti rāgādipaṇidhiṃ, sā panatthato taṇhānaṃ vasena saṅkhāresu ninnatā.

Abhinivesanti attānudiṭṭhiṃ. Aniccadukkhādivasena sabbadhammatīraṇaṃ adhipaññādhammavipassanā. Sārādānābhīnivesanti asāre sārāggahaṇavipallāsaṃ. “Issarakuttādivasena loko samuppanno”ti abhiniveso sammohābhīniveso. Keci pana “ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhānantiādinā pavattasamsayāpatti sammohābhīniveso”ti vadanti. Saṅkhāresu leṇatāṇabhāvaggahaṇaṃ ālayābhīniveso. “Ālayaratā ālayasamuditā”ti vacanato ālayo taṇhā, sāyeva cakkhādīsu rūpādīsu ca abhinivisanavasena pavattiyā ālayābhīnivesoti keci. “Evaṃvidhā saṅkhārā paṭinissajjīyanti”ti pavattaṃ ñāṇaṃ paṭisaṅkhānupassanā. Vaṭṭato vigatattā vivaṭṭaṃ nibbānaṃ, tattha ārammaṇakaraṇasaṅkhātēna anupassanena pavattiyā vivaṭṭānupassanā gotrabhu. Saṃyogābhīnivesanti saṃyujjanavasena saṅkhāresu abhinivisaṇaṃ. Dīṭṭhekaṭṭheti dīṭṭhiyā sahajātekaṭṭhe, pahānekaṭṭhe ca. “Oḷārike”ti uparimaggavajjhe kilese apekkhitvā vuttaṃ, aññathā dassanapahātabbāpi dutiyamaggavajjhehi oḷārikāti. Aṇusahagateti aṇubhūte, idaṃ heṭṭhimamaggavajjhe apekkhitvā vuttaṃ. Sabbakileseti avasiṭṭhasabbakilese. Na hi paṭhamādimaggehi pahīnā kilesā puna pahīyanti.

Kakkhaḷattam kaṭhinabhāvo. Paggharaṇam dravabhāvo. Lokiyavāyunā bhastassa viya yena tamtamkalāpassa uddhumāyanam, thambhabhāvo vā, tam vitthambhanam. Vijjamānēpi kalāpantarabhūtānam kalāpantarabhūtehi asamphuṭṭhabhāve, tamtambhūtavittatā rūpapariyanto ākāsoṭi yesam yo paricchedo, tehi so asamphuṭṭhova, aññathā bhūtānam paricchedasabhāvo na siyā byāpībhāvāpattito. Abyāpitā hi asamphuṭṭhatāti. Yasmiṃ kalāpe bhūtānam paricchedo, tehi asamphuṭṭhabhāvo asamphuṭṭhalakkhaṇam. Tenāha bhagavā ākāsadhātuniddese “asamphuṭṭham catūhi mahābhūtehi”ti.

Virodhipaccayasannipāte visadisuppatti ruppanam. Cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānam cetanāvasenetaṃ vuttaṃ “saṅkhārānam abhisāṅkharaṇalakkhaṇa”nti. Tathā hi suttantabhājanīye saṅkhārakkhandhavibhaṅge “cakkhusamphassajā cetanā”tiādina cetanāva vibhattā, abhisāṅkharaṇalakkhaṇā ca cetanā. Yathāha “tattha katamo puññābhisaṅkhāro? Kusalā cetanā kāmāvacarā”tiādi. Pharaṇam savipphārikatā. Assaddhiyeti assaddhiyāhetu, nimittatthe bhummaṃ. Esa nayo “kosajje”tiādīsu. Vūpasamalakkhaṇanti kāyacittapariḷāhūpasamalakkhaṇam. Līnuddhaccarahite adhicitte pavattamāne pagghaniggahasampahaṃsanesu abyāvaṭatāya ajjupekkhanam paṭisaṅkhānam pakkhapātupacchedato.

Musāvādādīnam viṣamvādanādikicatāya lūkhānam apariggāhakānam paṭipakkhabhāvato pariggāhikā sammāvācā siniddhabhāvato sampayuttadhamme, sammāvācāpaccayasubhāsītānam sotāraṇca puggalaṃ pariggaṇhātīti sā pariggahalakkhaṇā sammāvācā. Kāyikakiriyā kiñci kattabbaṃ samuṭṭhāpeti. Sayaṇca samuṭṭhahanaṃ ghaṭanaṃ hotīti sammākammantasaṅkhātā virati samuṭṭhānalakkhaṇā daṭṭhabbā, sampayuttadhammānam vā ukkhipanaṃ samuṭṭhāpanaṃ kāyikakiriyāya bhārukkhipanaṃ viya. Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānam vā jīvitindriyavuttiyā, ājīvasseva vā suddhi vodānam. Sasampayuttadhammassa cittassa saṃkilesapakkhe patituṃ adatvā sammadeva paggaṇhanaṃ paggaḥo.

“Saṅkhārā”ti idha cetanā adhippetāti vuttaṃ “saṅkhārānam cetanālakkhaṇa”nti. Namanam ārammaṇābhimukhabhāvo. Āyatanam pavattanam. Āyatanānam vasena hi āyasaṅkhātānam cittacetāsikānam pavatti. Taṇhāya hetulakkhaṇanti vaṭṭassa janakahetubhāvo, maggassa pana nibbānasampāpakattanti ayameva tesam vireso.

Tathalakkhaṇam aviparītasabhāvo. Ekaraso aññamaññānativattanam anūnādhikabhāvo. Yuganaddhā samathavipassanāva, “saddhāpañña paggaḥāvikkhepā”tipi vadanti.

Khiṇoti kileseti khayō, maggo. Anuppādapariyosānatāya anuppādo, phalaṃ. Passaddhi kilesavūpasamo.

Chandassāti kattukamyatāchandassa. Mūlalakkhaṇam paṭiṭṭhābhāvo. Samuṭṭhāpanalakkhaṇam ārammaṇapaṭipādakatāya sampayuttadhammānam uppattihetutā. Samodhānam viyādisannipātena gahetabbākāro, yā “saṅgatī”ti vuccati. Samaṃ saha odahanti anena sampayuttadhammāti vā samodhānam, phasso. Samosaranti sannipatanti etthāti samosaraṇam. Vedanāya vinā appavattamānā sampayuttadhammā vedanānubhavananimittaṃ samosaṭā viya hontīti evaṃ vuttaṃ. Gopānasīnam kūṭam viya sampayuttānam pāmokkhabhāvo pamukhalakkhaṇam. Tato, tesam vā sampayuttadhammānam uttari padhānanti

taduttari. Paññuttarā hi kusalā dhammā. Vimuttiyāti phalassa. Tañhi sīlādiguṇasārassa paramukkaṃsabhāvena sāraṃ. Ayañca lakkhaṇavibhāgo chadhātupaññajhānaṅgādivasena taṃtaṃsuttapadānusārena, porāṇaṭṭhakathāya āgatanayena ca katoti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vuttopi koci dhammo pariyāyantarappakāsanatthaṃ puna dassito, tato eva ca “chandamūlakā kusalā dhammā manasikārasamuṭṭhānā, phassasamodhānā, vedanāsamosaṇā”ti, “paññuttarā kusalā dhammā”ti, “vimuttisāramidaṃ brahmacariya”nti, “nibbānogadhañhi āvuso brahmacariyaṃ nibbānapariyosāna”nti ca suttapadānaṃ vasena “chandassa mūlalakkhaṇa”ntiādi vuttaṃ.

Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni aviparītasabhāvattā. Tathāni taṃsabhāvattā. Avitathāni amusāsabhāvattā. Anaññathāni aññākārarahitattā.

Jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭhoti jātipaccayā sambhūtaṃ hutvā sahitassa attano paccayānurūpassa uddhaṃ uddhaṃ āgatabhāvo, anupavattatthoti attho. Atha vā sambhūtaṭṭho ca samudāgataṭṭho ca sambhūtasamudāgataṭṭho, na jātito jarāmaraṇaṃ na hoti, na ca jātiṃ vinā aññato hotīti jātipaccayasambhūtaṭṭho. Itthañca jātito samudāgacchatīti jātipaccayasamudāgataṭṭho. Yā yā jāti yathā yathā paccayo hoti, tadanurūpaṃ pātubhāvoti attho. Avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭhoti etthāpi na avijjā saṅkhārānaṃ paccayo na hoti, na ca avijjaṃ vinā saṅkhārā uppajjanti. Yā yā avijjā yesaṃ yesaṃ saṅkhārānaṃ yathā yathā paccayo hoti, ayaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho, paccayabhāvoti attho.

Bhagavā taṃ jānāti passatīti sambandho. Tenāti bhagavatā. Taṃ vibhajjamānanti yojetabbaṃ. Tanti rūpāyatanaṃ. Itthāniṭṭhādīti ādi-saddena majjhataṃ saṅgaṇhāti, tathā atītānāgatapaccuppannaparittaajjhatabhiddhātadubhayādibhedam. Labbhamānakapadavasenāti “rūpāyatanaṃ diṭṭhaṃ saddāyatanaṃ suttaṃ gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ mutaṃ, sabbaṃ rūpaṃ manasā viññāta”nti vacanato diṭṭhapadañca viññātapadañca rūpārammaṇe labbhati. “Rūpārammaṇaṃ itṭhaṃ aniṭṭhaṃ majjhataṃ parittaṃ atītaṃ anāgataṃ paccuppannaṃ ajjhataṃ bahiddhā diṭṭhaṃ viññātaṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ rūpadhātu vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappatighaṃ nīlaṃ pītaka”nti evamādīhi anekehi nāmehi. “Terasahi vārehī”ti rūpakaṇḍe āgate terasa niddesavāre sandhāyāha. Ekekaṃsīna vāre catunnaṃ catunnaṃ vavatthāpananayānaṃ vasena “dvipaññāsāya nayehī”ti āha. Tathameva aviparītadassitāya, appaṭivattiyadesanatāya ca. Jānāmi abbhaññāsinti vattamānātītakālesu ñāṇappavattidassanena anāgatepi ñāṇappavatti vuttāyevāti daṭṭhabbā. Vidita-saddo anāmaṭṭhakālaviseso veditabbo, “diṭṭhaṃ suttaṃ muta”ntiādīsu viya. Na upaṭṭhāsīti attattaniyavasena na upagacchi. Yathā rūpārammaṇādayo dhammā yaṃsabhāvā yaṃpakārā ca, tathā ne passati jānāti gacchatīti tathāgatoti evaṃ padasambhavo veditabbo. Keci pana “niruttinayena pisodarādipakkhepena vā dassī-saddassa lopaṃ, āgata-saddassa cāgamaṃ katvā tathāgato”ti vaṇṇenti.

Niddosatāya anupavajjaṃ. Pakkhipitabbābhāvena anūnaṃ. Apanetabbābhāvena anadhikaṃ. Atthabyañjanādisampattiyā sabbākāraparipuṇṇaṃ. No aññathāti “tathevā”ti vuttamevatthaṃ byatirekena sampādeti. Tena yadatthaṃ bhāsitaṃ, ekantena tadatthanipphādanato yathā bhāsitaṃ bhagavatā, tathevāti aviparītadesanataṃ dasseti. “Gadattho”ti etena tathaṃ gadatīti tathāgatoti da-kārassa ta-kāro kato niruttinayenāti dasseti.

Tathā gatamassāti tathāgato, gatanti ca kāyassa vācāya vā pavattīti attho. Tathāti ca vutte yaṃtaṃ-saddānaṃ abyabhicārisambandhitāya “yathā”ti ayamattho upaṭṭhitoyeva hoti. Kāyavacīkiriyaṇaṃ aṇṇamaṇṇānulomena vacanicchāyaṃ, kāyassa vācā, vācāya ca kāyo sambandhībhāvena upaṭiṭṭhatīti imamattamaṃ dassento āha “bhagavato hī”tiādi. Imasmiṃ pana atthe tathāvāditāya tathāgatoti ayampi attho siddho hoti. So pana pubbe pakārantarena dassitoti āha “evaṃ tathākāritāya tathāgato”ti.

“Tiriyaṃ aparimāṇasu lokadhātūsū”ti etena yadeke “tiriyaṃ viya upari adho ca santi lokadhātuyo”ti vadanti, taṃ paṭisedheti. Desanāvīlāsoyeva desanāvīlāsamayo yathā “puñṇamayam, dānamaya”ntiādīsu.

Upasagganipātānaṃ vācakasaddasannidhāne tadatthajotanabhāvena pavattanato gata-saddoyeva avagatatthaṃ atītatthaṃ vadaṭīti āha “gatoti avagato atīto”ti. Atha vā abhinīhārato paṭṭhāya yāva sambodhi, etthantare mahābodhiyānapaṭipattiyā hānaṭhānasamkilesanivattīnaṃ abhāvato yathā paṇidhānaṃ, tathā gato abhinīhārānurūpaṃ paṭipannoti tathāgato. Atha vā mahiddhikatāya, paṭisambhidānaṃ ukkaṃsādhigamena anāvaraṇatāya ca katthaci paṭighātābhāvato yathā ruci, tathā kāyavacīcittānaṃ gatāni gamanāni pavattiyo etassāti tathāgato. Yasmā ca loke vidhayuttagatapakāra-saddā samānatthā dissanti, tasmā yathā vidhā vipassīdayo bhagavanto, ayampi bhagavā tathā vidhoti tathāgato. Yathā yuttā ca te bhagavanto ayampi bhagavā tathā yuttoti tathāgato. Atha vā yasmā saccaṃ tacchaṃ tathanti ṇāṇassetam adhivacanaṃ, tasmā tathena ṇāṇena āgatoti tathāgatoti. Evampi tathāgata-saddassa attho veditabbo -

“Pahāya kāmādimale yathā gatā,
Samādhiṇāṇehi vipassīdayo;
Mahesino sakyamunī jutindharo,
Tathāgato tena tathāgato mato.

Tathaṃca dhātāyatanādilakkhaṇaṃ,
Sabhāvasāmaṇṇavibhāgabhedato;
Sayambhuṇṇāṇena jino samāgato,
Tathāgato vuccati sakyapuṇṇagavo.

Tathāni saccāni samantacakkhunā,
Tathā idappaccayatā ca sabbaso;
Anaṇṇaneyyena yato vibhāvitā,
Yāthāvato tena jino tathāgato.

Anekabhedāsupi lokadhātusu,
Jinassa rūpāyatanādigocare;
Vicittabhedam tathameva dassanaṃ,
Tathāgato tena samantalocano.

Yato ca dhammaṃ tathameva bhāsati,
Karoti vācāyanuloma mattano;
Guṇehi lokaṃ abhibhuyya iriyati,
Tathāgato tenapi lokanāyako.

Yathābhinihāramato yathārucci,
Pavattavācātanucittabhāvato;
Yathāvidhā yena purā mahesino,
Tathāvidho tena jino tathāgato”ti.

Saṅghagāthā mukhamattameva. Kasmā? Appamādapadaṃ viya
sakaladhammapaṭipattiyā sabbabuddhaguṇānaṃ saṅgāhakattā. Tenevāha
“sabbākārenā”tiādi.

“Taṃ katamanti pucchatī”ti etena “katamañca taṃ bhikkhave”tiādivacanassa
sāmaññato pucchābhāvo dassito avisesato hi tassa pucchāvisesabhāvañāpanatthaṃ
mahānidese āgatā sabbāva pucchā atthuddhāranayena dasseti “tatha pucchā
nāmā”tiādinā. Tattha tatthāti “taṃ katamanti pucchatī”ti ettha yadetaṃ sāmaññato
pucchāvacaṃ, tasmim.

Lakkhaṇanti ñātuṃ icchito yo koci sabhāvo. “Aññāta”nti yena kenaci ñāṇena
aññātabhāvamāha, “adiṭṭha”nti dassanabhūtena ñāṇena paccakkhaṃ viya
adiṭṭhataṃ. “Atulita”nti “ettakameta”nti tulanabhūtena atūlitataṃ, “atīrita”nti
tīraṇabhūtena akataññakiriyāsamāpanataṃ, “avibhūta”nti ñāṇassa
apākaṭabhāvaṃ, “avibhāvita”nti ñāṇena apākaṭikatabhāvaṃ. Adiṭṭhaṃ jotiyati
etāyāti adiṭṭhajotānā. Diṭṭhaṃ saṃsandīyati etāyāti diṭṭhasaṃsandānā,
sākacchāvasena vinicchayakaraṇaṃ. Vimati chijjati etāyāti vimaticchedanā.
Anumatiyā pucchā anumatiṃ pucchā. “Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave”tiādi pucchāya hi
“kā tumhākaṃ anumati”ti anumatiṃ pucchitā hoti. Kathetukamyatāti
kathetukamyatāya.

8. Saraseneva patanasabhāvassa antarā eva atīva pātanaṃ atipāto, saṅkaṃ patitūṃ
adatvā sīghaṃ pātananti attho. Atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pātanaṃ
atipāto. Sattoti khandhasantāno. Tattha hi sattapaññatti. Jīvitindriyanti
rūpārūpajīvitindriyaṃ. Rūpajīvitindriye hi vikopite itarampi taṃsambandhatāya
vinassati. Kasmā panettha “pāṇassa atipāto, pāṇoti cettha vohārato satto”ti ca
ekavacananiddeso kato, nanu niravasesānaṃ pāṇānaṃ atipātato virati idha
adhippetā. Tathā hi vakkhati “sabbapāṇabhūtahitānukampīti sabbe
pāṇabhūte”tiādinā bahuvacananiddesanti? Saccametaṃ, pāṇabhāvasāmaññavasena
panettha ekavacananiddeso kato, sabbasaddasannidhānena tattha puthuttaṃ
viññāyamānamevāti sāmaññaniddesaṃ akatvā bhedavacanicchāvasena
bahuvacananiddeso katoti. Kiñca bhiyyosāmaññato saṃvarasamādānaṃ, tabbisesato
saṃvarabhedo imassa visesassa ñāpanatthaṃ ayaṃ vacanabhedo katoti veditabbo.
Yāya cetanāya vattamānassa jīvitindriyassa nissayabhūtesu mahābhūtesu
upakkamakaraṇahetu taṃ mahābhūtappaccayā uppajjanakamahābhūtā
nuppajjissanti, sā tādisappayogasamuṭṭhāpikā cetanā pāṇatipāto. Laddhupakkamāni
hi bhūtāni itarabhūtāni viya na visadānīti samānā jātīyānaṃ kāraṇaṃ na hontīti.
“Kāyavacīdvārāna”nti etena manodvāre pavattāya vadhakacetanāya
pāṇatipātabhāvaṃ paṭikkhipati.

Payogavatthumahantatādīhi mahāsāvajjātā tehi paccayehi uppajjamānāya cetanāya
balavabhāvato veditabbā. Yathādhippetassa hi payogassa sahasā nipphādanavasena
kiccasādhikāya bahukkhattūṃ pavattajavanehi laddhāsevanāya ca
sanniṭṭhāpakacetanāya vasena payogassa mahantabhāvo. Satipi kadāci khuddake
ceva mahante ca pāṇe payogassa samabhāve mahantaṃ hanantassa cetanā

Sambhariyanti etehīti sambhārā, aṅgāni. Tesu pāṇasaññitāvadhakacittāni
pubbabhāgiyānipi honti. Upakkamo vadhakacetanāsamutṭhāpito. Pañcasambhāravati
pāṇātipātacetanāti sā pañcasambhāravinimuttā daṭṭhabbā. Vijjāmayo
mantaparijappanapayogo āthabbaṇikādīnaṃ viya. Iddhimayo
kammavipākajiddhimayo dāṭhākoṭakādīnaṃ viya. Ativiya papañcoti atimahāvitthāro.

Vuccate - yathāvuttavadhakacetanāsaṅkharānaṃ puñño sattasaṅkhāto hantā, tena pavattitavadhakapayoganimittaṃ apagatusmāvīññāṇajīvitindriyo matavohārapavattinibandho yathāvuttavadhappayogākaraṇe uppajjanāraho rūpārūpadhammasamūho haññati, kevalo vā cittacetasaṅkharānaṃ. Vadhappayogāvisayaabhāvepi tassa pañcavokārabhave rūpasantānādhīnavuttitāya rūpasantāne parena payojitajīvitindriyupacchedakapayogavasena tannibbattivibandhakavisadisarūpuppattiyā viḥate vicchedo hotīti na pāṇātipātassa asambhavo, nāpi ahetuko pāṇātipāto, na ca payogo nippayojano paccuppannesu saṅkhāresu katapayogavasena tadanantaraṃ uppajjanārahassa saṅkhārakalāpassa tathā anuppattito, khaṇikānaṃ saṅkhārānaṃ khaṇikamaraṇassa idha maraṇabhāvena anadhippetattā, santatimaraṇassa ca yathāvuttanayena sahetukabhāvato na ahetukaṃ maraṇaṃ, na ca katturahito pāṇātipātappayogo nirīhakesupi saṅkhāresu sannihitatāmattena upakāraṇesu attano anurūpaphaluppādananiyatesu kāraṇesu kattuvohārasiddhito yathā “paḍīpo pakāseti nisākaro candimā”ti ca, na ca kevalassa vadhādhippāyasahabhuno cittacetasaṅkharānaṃ pāṇātipāto icchito santānavasena avatṭhitasseva paṭijānato, santānavasena pavattamānānaṃ paḍīpādīnaṃ atthakiriyāsiddhi dissatīti attheva pāṇātipātena kammabaddho. Ayaṃ ca vicāro adinnādānādīsupi yathāsambhavaṃ vibhāvetabbo.

69

paccayapaccayuppanabhāve apekkhite sahaḷātānampi
paccayapaccayuppanabhāvena gahaṇaṃ purimacchimabhāveneva hotīti
gahaṇappavattiākārasena paccayabhūtesu sammādiṭṭhiādisu pahāyakadhammesu
pahānakiriyāya purimakālavohāro, paccayuppanāsu ca viratīsu viramaṇakiriyāya
aparakālavohāro ca hotīti evamettha attho daṭṭhabbo. Pahānaṃ vā
samucchedavasena, virati paṭippassaddhivasena yojetabbā. Atha vā pāṇo atipātīyati
etenāti pāṇātipāto, pāṇaghātahetubhūto dhammasamūho. Ko paneso?
Ahiṇṇānottappadosamohavihiṃsādayo kilesā. Te hi bhagavā ariyamaggena pahāya
samugghāṭetvā pāṇātipātadussīlyato accantameva paṭiviratoti vuccati kilesesu
pahīnesu kilesanimittassa kammassa anuppajjanato. “Adinnādānaṃ pahāyā”tiādisupi
eseva nayo. Viratovāti avadhāraṇena tassā viratīyā kālādivasena apariyantataṃ
dasseti. Yathā hi aññe samādinnaviratikāpi anavaṭṭhitacittatāya lābhajīvitādihetu
samādanāṃ bhindanti, na evaṃ bhagavā. Bhagavā pana sabbaso
pahīnapāṇātipātattā accantavirato evāti. Vītikkaṃissāmīti anavaḷḷadhammehi vokiṇṇā
antarantarā uppajjanakā dubbalākusalā. Yasmā pana kāyavacīpayogaṃ upalabhitvā
“imassa kilesā uppannā”ti viññunā sakkā ñātum, tasmā te iminā pariyāyena
“cakkhusotaviññeyyā”ti vuttāti daṭṭhabbā. Kāyikāti pāṇātipātādinipphāḍake
balavākusale sandhāyāha.

Gottavasena laddhavohāroti sambandho. Dīpetum vaṭṭati brahmadattena
bhāsītavaṇṇassa anusandhidassanavasena imissā desanāya āradhattā. Tatthāyaṃ
dīpanā - “pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato samaṇassa gotamassa
sāvakaṃ nihatadaṇḍo nihitasattho”ti vitthāretabbaṃ. Nanu ca dhammassāpi
vaṇṇo brahmadattena bhāsito? Saccaṃ bhāsito, so pana
sammāsambuddhapabhavattā, ariyasaṅghadhārattā ca dhammassa
dhammānubhāvasiddhattā ca tesāṃ tadubhayadīpaneneva dīpito hotīti visum na
uddhaṭo. Saddhammānubhāveneva hi bhagavā bhikkhusaṅgho ca
pāṇātipātādippahānasamattho ahosi, desanā pana ādito paṭṭhāya evaṃ āgatāti.

Etthāyaṃ adhippāyo - “atthi bhikkhave aññe ca dhammā”tiādinā anaññasādhāraṇe
buddhaguṇe ārabha upari desanaṃ vaḍḍhetukāmo bhagavā ādito paṭṭhāya
“tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyyā”tiādinā buddhaguṇavaseneva desanaṃ
ārabhi, na bhikkhusaṅghavasenāti. Esā hi bhagavato desanāya pakati, yaṃ
ekaraseneva desanaṃ dassetum labbhamānassāpi kassaci aggahaṇaṃ. Tathā hi
rūpakaṇḍe dukādisu tanniddhesu ca hadayaavatthu na gahitaṃ. Itaravatthūhi
asamānagatikattā desanābhedo hotīti. Yathā hi cakkhuviññāḍīni ekantato
cakkhādinissayāni, na evaṃ manoviññāṇaṃ ekantena hadayaavatthunissayaṃ,
nissitavasena ca vatthudukādidesanā pavattā “atthi rūpaṃ cakkhuviññāṇassa vatthu,
atthi rūpaṃ na cakkhuviññāṇassa vatthū”tiādinā. Yampi ekantato
hadayaavatthunissayaṃ, tassa vasena “atthi rūpaṃ manoviññāṇassa vatthū”tiādinā
dukādisu vuccamānesupi na tadanurūpā ārammaṇadukādayo sambhavanti. Na hi
“atthi rūpaṃ manoviññāṇassa ārammaṇaṃ, atthi rūpaṃ na manoviññāṇassa
ārammaṇa”nti sakkā vattunti vatthārammaṇadukā bhinnagatikā siyunti na ekasā
desanā bhavēyyāti. Tathā nikkhepakaṇḍe cittuppādavibhāgena avuccamānattā
avitakkaavicārapadavissajjane “vicāro cā”ti vattum na sakkāti
avitakkavicāramattapadavissajjane labbhamānopi vitakko na uddhaṭo, aññathā
“vitakko cā”ti vattabbaṃ siyā.

Daṇḍanasāṅkhātassa daṇḍassa paraviheṭhanassa vivajjitabhāvadīpanatthaṃ daṇḍasatthānaṃ nikkhepavacananti āha “parūpaghātattāyā”tiādi. Viheṭhanabhāvatoti vihiṃsanabhāvato. “Bhikkhusaṅghavasenaṃpi dīpetuṃ vaṭṭatī”ti vuttattā tampi ekadesena dīpento “yaṃ pana bhikkhū”tiādimāha.

Lajjīti ettha vuttalajjāya ottappampi vuttamevāti daṭṭhabbaṃ. Na hi pāpajigucchanaṃ pāputtāsanarahitaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ atthīti. Dhammagarutāya vā buddhānaṃ, dhammassa ca attādhīnattā attādhīpatibhūtā lajjāva vuttā, na pana lokādhīpati ottappaṃ. “Dayaṃ mettacittataṃ āpanno”ti kasmā vuttaṃ, nanu dayā-saddo “dayāpanno”tiādīsu karuṇāya pavattatīti? Saccametaṃ, ayaṃ pana dayā-saddo anurakkhaṇamatthaṃ antonītaṃ katvā pavattamāno mettāya karuṇāya ca pavattatīti idha mettāya pavattamāno vutto. Midati siniyhatīti mettā, mettā etassa atthīti mettaṃ, mettaṃ cittaṃ etassāti mettacitto, tassa bhāvo mettacittatā, mettā icceva attho. “Sabbapāṇabhūtahitānukampī”ti etena tassā viratiyā sattavasena apariyantataṃ dasseti. Pāṇabhūtetī pāṇajāte. Anukampakoti karuṇāyanako. Yasmā pana mettā karuṇāya visesapaccayo hoti, tasmā vuttaṃ “tāya eva dayāpannatāyā”ti. Evaṃ yehi dhammehi pāṇātipātā virati sampajjati, tehi lajjāmettākaruṇāhi samaṅgibhāvo dassito. Viharatīti evaṃbhūto hutvā ekasmiṃ iriyāpathe uppannaṃ dukkhaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā harati pavatteti, attabhāvaṃ vā yāpetīti attho. Tenevāha “iriyati yapeti yāpeti pāletī”ti.

Ācārasīlamattakanti sādhujanācārasīlamattakaṃ, tena indriyaṃvarādiguṇehipi lokiyaputhujano tathāgatassa vaṇṇaṃ vuttaṃ na sakkotīti dasseti. Tathā hi indriyaṃvarapaccayaparibhogasīlāni idha sīlakathāyaṃ na vibhattāni.

Parasaṃharaṇanti parassa santakaharaṇaṃ. Theno vuccati coro, tassa bhāvo theyyaṃ. Idhāpi khuddake parasantake appasāvajjaṃ, mahante mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Payogamahantatāya, vatthuguṇānaṃ pana samabhāve sati kilesānaṃ upakkamānañca mudutāya appasāvajjaṃ, tibbatāya mahāsāvajjanti ayampi nayo yojetabbo.

Sāhatthikādayoti ettha mantaparijappanena parasantakaharaṇaṃ vijjāmayo, vinā mantena kāyavacīpayogena parasantakassa ākaḍḍhanaṃ tādīsiddhānubhāvena iddhimayo payogo.

Sesanti “pahāya paṭivirato”ti evamādikaṃ. Tañhi pubbe vuttanayaṃ. Kiñcāpi nayidha sikkhāpadavohārena virati vuttā, ito aññesu pana suttapadesesu vinayābhidhammesu ca pavattavohārena viratiyo cetanā ca adhisīlasikkhādīnaṃ adhiṭṭhānabhāvato, tesu aññatarakoṭṭhāsabhāvato ca sikkhāpadanti āha “paṭhamasikkhāpade”ti. Kāmañcetta “lajjī dayāpanno”ti na vuttaṃ, adhikārasena pana atthato vā vuttamevāti veditabbaṃ. Yathā hi lajjādayo pāṇātipātappahānassa visesapaccayo, evaṃ adinnādānappahānassāpīti, tasmā sāpi pāḷi ānetvā vattabbā. Eeva nayo ito paresupi. Atha vā “sucibhūtenā”ti etena hirottappādīhi samannāgamo, ahirikādīnañca pahānaṃ vuttamevāti “lajjī”tiādi na vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Aseṭṭhacariyanti aseṭṭhānaṃ hīnānaṃ, aseṭṭhaṃ vā lāmaṃ nihīnaṃ vuttiṃ, methunanti attho. “Brahmaṃ seṭṭhaṃ ācāra”nti methunaviratimāha. “Ārācārī methunā”ti etena “idha brāhmaṇa ekacco...pe... na heva kho mātugāmena saddhiṃ dvayaṃdvayasamāpattiṃ samāpajjati, apica kho mātugāmassa ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanaṃ sādīyati, so taṃ assādeti, taṃ nikāmeti, tena ca vittim āpajjati”tiādinā vuttā sattavidhamethunasamīyogāpi paṭivirati

dassitāti daṭṭhabbā. Idhāpi asaddhammasevanādhippāyena kāyadvārappavattā maggenamaggapaṭipattisamuṭṭhāpikā cetanā abrahmacariyaṃ, micchācāre pana agamanīyaṭṭhānavītikkamacetanāti yojetabbaṃ. Tattha agamanīyaṭṭhānaṃ nāma purisānaṃ māturalakkhitādayo dasa, dhanakkītādayo dasāti vīsati itthiyo. Itthīsu pana dasannaṃ dhanakkītādīnaṃ sārakkhasaparidaṇḍānañca vasena dvādasannaṃ aññe purisā. Guṇavirahite vipaṭipatti appasāvajjā, mahāguṇe mahāsāvajjā. Guṇarahitepi ca abhibhavitvā pavatti mahāsāvajjā, ubhinnaṃ samānacchandabhāvepi kilesānaṃ upakkamānañca mudutāya appasāvajjā, tibbatāya mahāsāvajjāti veditabbā. Tassa dve sambhārā sevetukāmatācittaṃ, maggenamaggapaṭipattīti. Micchācāre pana agamanīyaṭṭhānatā, sevanācittaṃ maggenamaggapaṭipatti, sādiyanañcāti cattāro. “Abhibhavitvā vītikkamane maggenamaggapaṭipattiadhivāsane satipi purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato abhibhuyyamānassa micchācāro na hotī”ti vadanti. Sevanācitte sati payogābhāvo na pamāṇaṃ itthiyā sevanāpayogassa yebhuyyena abhāvato, itthiyā puretaraṃ upaṭṭhāpitasevanācittāyapi micchācāro na siyāti āpajjati payogābhāvato. Tasmā purisassa vasena ukkaṃsato cattāro vuttāti daṭṭhabbaṃ, aññathā itthiyā purisakiccakaraṇakāle purisassapi sevanāpayogābhāvato micchācāro na siyāti eke. Idaṃ panettha sanniṭṭhānaṃ - attano ruciyā pavattitassa tayo, balakkārena pavattitassa tayo, anavasesaggahaṇena pana cattāroti. Eko payogo sāhatthikova.

9. Kammaṭṭhappattaṃ dassetuṃ “atthabhañjanako”ti vuttaṃ. Vacīpayogo kāyapayogo vāti musā-saddassa kiriyāpadhānataṃ dasseti. Viśaṃvādanādhippāyo pubbabhāgakkhaṇe taṅkhaṇe ca. Vuttañhi “pubbevassa hoti ‘musā bhaṇissa’nti, bhaṇantassa hoti ‘musā bhaṇāmī’ti”. Etañhi dvayaṃ aṅgabhūtaṃ, itaraṃ pana hotu vā mā vā, akāraṇametaṃ. Assāti viśaṃvādakassa. Yathāvuttaṃ payogabhūtaṃ musā vadati viññāpeti, samuṭṭhāpeti vā etāyāti cetanā musāvādo.

Purimanaye lakkhaṇassa abyāpitatāya, musā-saddassa ca viśaṃvāditabbatthavācakkattasambhavato paripuṇṇaṃ katvā musāvādalakkhaṇaṃ dassetuṃ “musāti abhūtaṃ atacchaṃ vatthū”tiādinā dutiyanayo āraddho. Imasmiñca naye musā vadīyati vuccati etāyāti cetanā musāvādo. “Yamatthaṃ bhañjati”ti vatthuvasena musāvādassa appasāvajjamahāsāvajjatamāha. Yassa atthaṃ bhañjati, tassa appaguṇatāya appasāvajjo, mahāguṇatāya mahāsāvajjoti adinnādāne viya guṇavasenāpi yojetabbaṃ. Kilesānaṃ mudutibbatāvasenāpi appasāvajjamahāsāvajjatā labbhatiyeva.

Attano santakaṃ adātukāmatāya, pūraṇakathānayaena ca viśaṃvādanapurekkhārasseva musāvādo. Tattha pana cetanā balavatī na hotīti appasāvajjatā vuttā. Appatāya ūnassa atthassa pūraṇavasena pavattā kathā pūraṇakathā.

Tajjoti tassāruppo, viśaṃvādanānurūpoti attho. “Vāyāmo”ti vāyāmasīsena payogamāha. Viśaṃvādanādhippāyena payoge katepi parena tasmim atthe aviññāte viśaṃvādanassa asijjhanato parassa tadatthavijānanaṃ eko sambhāro vutto. Keci pana “abhūtavacanaṃ viśaṃvādanacittaṃ parassa tadatthavijānananti tayo sambhārā”ti vadanti. Kiriyāsamuṭṭhāpakacetanākkhaṇeyeva musāvādakakammunā bajjhati sanniṭṭhāpakacetanāya nibbattattā, saccepi dandhatāya vicāretvā paro tamatthaṃ jānātīti adhippāyo.

“Saccato thetato”tiādīsu viya theta-saddo thirapariyāyo, thirabhāvo ca saccavāditāya adhikatattā kathāvasena veditabboti āha “thirakathoti attho”ti. Nathirakathoti yathā haliddirāgādayo anavaṭṭhitasabhāvatāya na thirā, evaṃ na thirā kathā yassa so na thirakathoti haliddirāgādayo yathā kathāya upamā honti, evaṃ yojetabbaṃ. Esa nayo “pāsāṇalekhā viyā”tiādīsupi.

Saddhā ayati pavattati etthāti saddhāyo, saddhāyo eva saddhāyiko yathā “venayiko”ti. Saddhāya vā ayitabbo saddhāyiko, saddheyoti attho. Vattabbaṃ āpajjati viṣaṃvādanatoti adhippāyo.

Suññabhāvanti pītivirahitatāya rittataṃ. Sā piṣuṇavācāti yāyaṃ yathāvuttā saddasabhāvā vācā, sā piyasuññakaraṇato piṣuṇavācāti niruttinayena atthamāha. Pisatīti vā piṣuṇā, samagge satte avayavabhūte vagge bhinne karotīti attho.

Pharusanti sinehābhāvena lūkhaṃ. Sayampi pharusāti domanassasamuṭṭhitattā sabhāvenapi kakkasā. Ettha ca pharusam karotīti phalūpacārena, pharusayati vā vācāya pharusa-saddappavatti veditabbā. Sayampi pharusāti paresam mammacchedavasena pavattiyā ekantaniṭṭhuratāya sabhāvena, kāraṇavohārena ca vācāya pharusa-saddappavatti daṭṭhabbā. Tatoyeva ca neva kaṇṇasukhā. Atthavipannatāya na hadayaṅgamā.

Yena samphaṃ palapatīti yena palāpasāṅkhātena niratthakavacanena sukhaṃ hitaṅca phalati vidarati vināsetīti “sampha”nti laddhanāmaṃ attano paresaṅca anupakāraṃ yaṃ kiñci palapati.

Samkiliṭṭhacittassāti lobhena dosena vā vibādhitacittassa, upatāpitacittassa vā, dūsitacittassāti attho. Cetanā piṣuṇavācā piṣuṇaṃ vadanti etāyāti. Yassa yato bhedaṃ karoti, tesu abhinnesu appasāvajjaṃ, bhinnesu mahāsāvajjaṃ, tathā kilesānaṃ mudutibbatāvisesesu.

Yassa pesuññaṃ upasaṃharati, so bhijjatu vā mā vā, tassa atthassa viññāpanameva pamāṇanti āha “tadatthavijānana”nti, kammaṭṭhappatti pana bhinne eva.

Anuppadātāti anubalappadātā, anuvattanavasena vā padātā. Kassa pana anuvattanaṃ padānaṅca? “Sahitāna”nti vuttattā “sandhānassā”ti viññāyati. Tenevāha “sandhānānuppadātā”ti. Yasmā pana anuvattanavasena sandhānassa padānaṃ ādhānaṃ, rakkhaṇaṃ vā daḥhikaraṇaṃ hoti, tena vuttaṃ “daḥhikammaṃ kattāti attho”ti. Āramanti etthāti ārāmo, ramitabbaṭṭhānaṃ. Yasmā pana ākārena vināpi ayamevattho labbhati, tasmā vuttaṃ “samaggarāmotipi pāli, ayamevettha attho”ti.

Mammāni viya mammāni, yesu pharusavācāya chupitamattesu duṭṭhārūsu viya ghaṭṭitesu cittaṃ adhimattaṃ dukkhappattaṃ hoti. Kāni pana tāni? Jātiādīni akkosavatthūni. Tāni chijjanti, bhijjanti vā yena kāyavacīpayogena, so mammacchedako. Ekantena pharusacetanā pharusavācā pharusam vadati etāyāti. Kathaṃ pana ekantapharusacetanā hoti? Duṭṭhacittatāya. Tassāti ekantapharusacetanāya eva pharusavācābhāvassa. Mammacchedako savanapharusatāyāti adhippāyo. Cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti kammaṭṭha’ppattattā, kammabhāvaṃ pana na sakkā vāretunti. Evaṃ anvayavasena cetanāpharusatāya pharusavācaṃ sādhetvā idāni tameva paṭipakkhanayena sādhetuṃ “vacanasāṇhatāyā”tiādī vuttaṃ. Sā pharusavācā. Yanti

yaṃ puggalaṃ. Etthāpi kammaṃpathabhāvaṃ appattā appasāvajjā, itarā mahāsāvajjā, tathā kilesānaṃ mudutibbatābhāve. Keci pana “yaṃ uddissa pharusavācā payujjanti, tassa sammukhāva sīsaṃ etī”ti, eke “parammukhāpi pharusavācā hotiyevā”ti vadanti. Tatthāyamadhippāyo yutto siyā - sammukhā payoge agāravādīnaṃ balavabhāvato siyā cetanā balavatī, parassa ca tadatthajānanaṃ, na tathā asammukhāti. Yathā pana akkosite mate ālahane katā khamanā upavādantarāyaṃ nivatteti, evaṃ “parammukhā payuttāpi pharusavācā hotiyevā”ti sakkā viññātunti. Kupitacittanti akkosādhippāyeneva kupitacittaṃ, na maraṇādhippāyena. Maraṇādhippāyena hi cittakope sati byāpādayeva hotīti. Etthāti -

“Nelaṅgo setapacchādo, ekāro vattatī ratho;
Anīghaṃ passa āyantaṃ, chinnaṣotaṃ abandhana”nti.

Imissā gāthāya. Sīlañhettha “nelaṅga”nti vuttaṃ. Tenevāha citto gahapati “nelaṅganti kho bhante sīlānametaṃ adhivacana”nti. Sukumārāti aphaṇṇasatāya mudukā. Purassāti ettha pura-saddo tannivāsīvācako daṭṭhabbo “gāmo āgato”tiādīsu viya. Tenevāha “nagaravāsīna”nti. Manaṃ appāyati vaḍḍhetīti manāpā. Tena vuttaṃ “cittavuḍḍhikarā”ti. Āsevanaṃ bhāvanaṃ bahulīkaraṇaṃ. Yaṃ gāhayitum pavattito, tena aggahite appasāvajjo gahite mahāsāvajjoti, idhāpi kilesānaṃ mudutibbatāvasenāpi appasāvajjamahāsāvajjatā labbhatīyeva.

“Kālavadī”tiādi samphappalāpā paṭiviratassa paṭipattidassanaṃ. Yathā hi “pāṇātipātā paṭivirato”tiādi pāṇātipātappahānapaṭipattidassanaṃ. “Pāṇātipātā pahāya viharatī”ti hi vutte kathaṃ pāṇātipātappahānaṃ hotīti? Apekkhāsabbhāvato “pāṇātipātā paṭivirato hotī”ti vuttaṃ, sā pana virati kathanti āha “nihitadaṇḍo nihitasattho”ti, tañca daṇḍasatthanidhānaṃ kathanti vuttaṃ “lajjī”tiādi, evaṃ uttaruttaraṃ purimassa purimassa upāyasandassanaṃ, tathā adinnādānādīsu yathāsambhavaṃ yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ “kālavadītiādi samphappalāpā paṭiviratassa paṭipattidassana”nti. Atthasañhitāpi hi vācā ayuttakālappayogena atthāvahā na siyāti anattaviññāpanavācaṃ anulometi, tasmā samphappalāpaṃ pajahantena akālavaditā parivajjetabbāti vuttaṃ “kālavadī”ti. Kālena vadantenāpi ubhayānatthasāddhanato abhūtaṃ parivajjetabbanti āha “bhūtavādī”ti. Bhūtañca vadantena yaṃ idhalokaparalokahitasampādakaṃ, tadeva vattabbanti dassetuṃ “atthavadī”ti vuttaṃ. Atthaṃ vadantenāpi na lokiyadhammasannissitameva vattabbaṃ, atha kho lokuttaradhammasannissitaṃ pīti dassetuṃ “dhammavadī”ti vuttaṃ. Yathā ca attho lokuttaradhammasannissito hoti, taṃ dassanatthaṃ “vinayavadī”ti vuttaṃ. Pātimokkhasaṃvaro satisaṃvaro ñāṇasaṃvaro khantisāṃvaro vīriyasaṃvaroti hi pañcannaṃ saṃvarānaṃ, tadaṅgavinayo vikkhambhanavinayo samucchedavinayo paṭippassaddhivinayo nissaraṇavinayoti pañcannaṃ vinayānañca vasena vuccamāno attho nibbānādhigamahetubhāvato lokuttaradhammasannissito hotīti.

Evaṃ guṇavisesayutto ca attho vuccamāno desanākosalle sati sobhati, kiccakaro ca hoti, nāññathāti dassetuṃ “nidhānavatīṃ vācaṃ bhāsītā”ti vuttaṃ. Idāni taṃ desanākosallaṃ vibhāvetuṃ “kālena”tiādimāha. Ajjhāsayaṭṭhuppattīnaṃ pucchāya ca vasena otiṇṇe desanāvisaye ekaṃsādibyaṅkaraṇavibhāgaṃ sallakkhetvā ṭhapanāhetudāharaṇasaṃsandanāni taṃtaṃkālanurūpaṃ vibhāventīya

parimitaparicchinnarūpāya vipulataragambhīrudārapahūtattavittthārasaṅgāhakāya
desanāya pare yathājjhāsayaṃ paramatthasiddhiyaṃ paṭiṭṭhāpento “desanākusalo”ti
vuccatīti evamettha atthayojanā veditabbā.

10. Evaṃ paṭipāṭiyā satta mūlasikkhāpadāni vibhajitvā satipi abhijjhādiṭṭhānassa
saṃvarasīlasikkhāsaṅgahe upariḡṇasaṅgahato, lokiyaputhujjanāvisayato ca
uttaradesanāya saṅgaṇhituṃ taṃ pariharitvā pacurajanapākaṭaṃ ācārasīlameva
vibhajanto bhagavā “bījagāmaḡbhūtagāmasamārambhā”tiādimāha. Tattha gāmoti
samūho. Nanu ca rukkhādayo cittarahitatāya na jīvā, cittarahitatā ca
paripphandābhāvato, chinne viruhanato, visadisajātikabhāvato,
catuyoniappariyāpannato ca veditabbā, vuḡḡdhi pana pavāḡasilālavaṇānampi vijjatīti
na tesaṃ jīvabhāve kāraṇaṃ, visayaggahaṇaṇca parikappanāmatthaṃ supanaṃ viya
ciṇcādīnaṃ, tathā dohaḡādayo, tattha kasmā bījagāmaḡbhūtagāmasamārambhā
paṭivirati icchitāti? Samaṇasārubbato, sannissitasattānurakkhaṇato ca. Tenevāha
“jīvasaṇṇino hi moghapurisā manussā rukkhasma”ntiādi. Nīlatiṇarukkhādikassāti
allatiṇassa ceva allarukkhādikassa ca. Ādi-saddena osadhigacchalatādayo veditabbā.

Ekam bhattaṃ ekabhattaṃ, taṃ assa atthīti ekabhattiko, ekasmiṃ divase
ekavārameva bhuṇṇanako. Tayidaṃ rattibhojanopi siyāti tannivattanatthamāha
“rattūparato”ti. Evampi aparaṇhabhojīpi siyā ekabhattikoti tadāsaṅkānivattanatthaṃ
“virato vikālabhojanā”ti vuttaṃ. Aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva majjhanhikā, ayaṃ
buddhānaṃ āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo nāma, tadaṇṇo vikālo. Aṭṭhakathāyaṃ
pana dutiyapadena rattibhojanassa paṭikkhittattā aparaṇho “vikālo”ti vutto.

Saṅkhepato “sabbapāpassa akaraṇa”ntiādi nayappavattaṃ bhagavato sāsanaṃ
accantachandarāgappavattito naccādīnaṃ dassanaṃ na anulometīti āha “sāsanaṃ
ananulomattā”ti. Attanā payojiyamānaṃ, parehi payojāpiyamānaṇca naccaṃ
naccabhāvasāmaṇṇato pāḡiyaṃ ekeneva nacca-saddena gahitaṃ, tathā gītavādita-
saddena cāti āha “naccanānaccāpanādivasenā”ti. Ādi-saddena
gāyanagāyāpanavādanavādāpanāni saṅgaṇhāti. Dassanena cettha savanampi
saṅgahitaṃ virūpekasesanayena. Ālocanasabhāvatāya vā paṇcannaṃ viṇṇāṇānaṃ
savanakiriyaṃyapi dassanasāṅkhepasabbhāvato “dassanā” icceva vuttaṃ.
Avisūkabhūtassa gītassa savanaṃ kadāci vaṭṭatīti āha “visūkabhūtā dassanā”ti.
Tathā hi vuttaṃ paramatthajotikāya khuddakapāṭhaṭṭhakathāya
“dhammūpasamhitampi cettha gītaṃ vaṭṭati, gītūpasamhito dhammo na vaṭṭatī”ti.

Uccāti uccasaddena samānatthaṃ ekam saddantaraṃ, seti etthāti sayanaṃ.
Uccāsayaṇaṃ mahāsayaṇaṇca samaṇasārubbaparahitaṃ adhippetanti āha
“pamāṇātikkantaṃ, akappiyattharaṇa”nti. Āsandādiāsanaṇcettha sayanena
saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Yasmā pana ādhāre paṭikkhitte tadādhārakiriya
paṭikkhittāva hoti, tasmā “uccāsayaṇamahāsayaṇā” icceva vuttaṃ, atthato pana
tadupabhogabhūta nisajjānipajjanehi virati dassitāti daṭṭhabbā.
Uccāsayaṇasayaṇamahāsayaṇasayaṇāti vā etasmiṃ atthe ekasesanayena ayaṃ
niddeṣo kato yathā “nāmarūpapaccayā saḡāyatana”nti. Āsanakiriyaṃpubbakattā
sayanakiriyaṃ sayanaggahaṇeneva āsanaṃ gahitanti veditabbā.

Aṇṇehi gāhāpane upanikkhittasādiyaṇe ca paṭiggahaṇattho labbhatīti āha “na
uggaṇhāpeti, na upanikkhittaṃ sādīyati”ti. Atha vā tividhaṃ paṭiggahaṇaṃ kāyena
vācāya manasā. Tattha kāyena paṭiggahaṇaṃ uggahaṇaṃ, vācāya paṭiggahaṇaṃ
uggahaṇaṃ, manasā paṭiggahaṇaṃ sādīyananti tividhampi paṭiggahaṇaṃ

sāmaññaniddesena, ekasesanayena vā gahetvā “paṭiggahaṇā”ti vuttanti āha “neva naṃ uggaṇhātī”tiādi. Esa nayo “āmakadhaññapaṭiggahaṇā”tiādīsupi. Nīvārādiupadhaññassa sāliyādimūladhaññantogadhattā vuttaṃ “sattavidhassā”ti. “Anujānāmi bhikkhave pañca vasāni bhesajjāni acchavasam macchavasam susukāvasam sūkaravasam gadrabhavasā”nti vuttattā idaṃ odissa anuññātāṃ nāma, tassa pana “kāle paṭiggahita”nti vuttattā paṭiggahaṇaṃ vaṭṭatīti āha “aññatra odissa anuññātā”ti.

Akkamatīti nippīleti. Pubbabhāge akkamatīti sambandho. Hodayanti nāḷiādimānabhājanānaṃ abbhantaraṃ. Tilādīnaṃ nāḷiādīhi minanakāle ussāpitasikhāyeva sikhā, tassā bhedo hāpanaṃ. Kecīti sārasamāsācariyā, uttaravihāravāsino ca.

Vadhoti muṭṭhippahārakasātālanādīhi hiṃsanaṃ, viheṭṭhananti attho. Viheṭṭhanatthopi hi vadhasaddo dissati “attānaṃ vadhivā vadhivā”tiādīsu. Yathā hi appaṭiggahabhāvasāmaññe satipi pabbajitehi appaṭiggahitabbavatthuvisesabhāvasandassanatthaṃ itthikumāridāsīdāsādayo vibhāgena vuttā, evaṃ parassaharaṇabhāvato adinnādānabhāvasāmaññe satipi tulākūṭādayo adinnādānavisesabhāvadassanatthaṃ vibhāgena vuttā, na evaṃ pāṇātipātāpariyāyassa vadhassa punaggahaṇe payojanaṃ atthi. “Tattha sayaṅkāro, idha paraṅkāro”ti ca na sakkā vuttuṃ “kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā chappayogā”ti ca vuttattā. Tasmā yathāvuttoyeva attho sundarataro. Aṭṭhakathāyaṃ pana “vadhoti māraṇa”nti vuttaṃ, tampi pothanameva sandhāyāti ca sakkā viññātuṃ māraṇa-saddassa vihiṃsanepi dissanato.

Ettāvatāti “pāṇātipātaṃ pahāyā”tiādīnā “chedana...pe...sahasākārā paṭivirato”ti etaparimāṇena pāṭhena. Antarābhedaṃ aggahetvā pāḷiyaṃ āgatanayena chabbīsatisikkhāpadasaṅgahaṃ yebhuyyena sikkhāpadānaṃ avibhattattā cūlasīlaṃ nāma. Desanāvasena hi idha cūlamajjhīmādhībhāvo adhippeto, na dhammavasena. Tathā hi idha saṅkhittena uddiṭṭhānaṃ sikkhāpadānaṃ avibhattānaṃ vibhajanavasena majjhimasīladesanā pavattā. Tenevāha “majjhimasīlaṃ vitthārento”ti.

Cūlasīlavanṇanā nīṭṭhitā.

Majjhimasīlavanṇanā

11. Tattha yathāti opammatthe nipāto. Vāti vikappanatthe. Panāti vacanālaṅkāre. Eketi aññe. Bhontoti sādhuṇaṃ piyasamudāhāro. Sādhavo hi pare “bhonto”ti vā, “devānaṃ piyā”ti vā “āyasmanto”ti vā samālapanti. Yaṃ kiñci pabbajjaṃ upagatā samaṇā. Jātimattena brāhmaṇā. Idaṃ vuttaṃ hoti - ussāhaṃ katvā mama vaṇṇaṃ vadamānopi puthujjano “pāṇātipātaṃ pahāyā pāṇātipātā paṭivirato”tiādīnā parānuddesikanayena vā yathā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇabhāvaṃ paṭijānamānā, parehi ca tathāsambhāviyamānā tadanurūpapaṭipattiṃ ajānanato, asamatthato ca na abhisambhuṇanti, na evamayam, ayaṃ pana samaṇo gotamo sabbathāpi samaṇasārūppapaṭipadaṃ pūresiyevāti evaṃ aññuddesikanayena vā sabbathāpi ācārasīlamattameva vadeyyuṃ, na taduttarinti.

Bījagāmaḥūtagāmasamārambhapade saddakkamena appadhānabhūtopi bījagāmaḥūtagāmo niddisitabbatāya padhānabhāvaṃ paṭilabhati. Añño hi saddakkamo añño atthakkamoti āha “katamo so bījagāmaḥūtagāmo”ti. Tasmiñhi

vibhatte tabbisayatāya samārambhopi vibhattova hotīti. Tenevāha bhagavā “mūlabīja”ntiādi. Mūlameva bījaṃ mūlabījaṃ, mūlaṃ bījaṃ etassātipi mūlabījaṃ. Sesesupi eseva nayo. Phaḷubījanti pabbabījaṃ. Paccayantarasamavāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruḥaṇasamatthe sārāphale niruḷho bīja-saddo tadatthasaṃsiddhiyā mūlādīsipi kesuci pavattatīti mūlādito nivattanattham ekena bīja-saddena visesetvā vuttaṃ “bījabīja”nti. “Rūparūpaṃ, dukkhadukkha”nti ca yathā. Kasmā panettha bījagāmaḥbhūtagāmaṃ pucchitvā bījagāmo eva vibhattoti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ. Nanu avocumha “mūlameva bījaṃ mūlabījaṃ, mūlaṃ bījaṃ etassātipi mūlabījanti”. Tattha purimena bījagāmo niddiṭṭho, dutiyena bhūtagāmo, duvidhopesa sāmāññaniddesena, mūlabījañca mūlabījañca mūlabījanti ekasesanayena vā pāliyaṃ niddiṭṭhoti veditabbo. Tenevāha “sabbañheta”ntiādi.

12. “Sannidhikatassā”ti etena “sannidhikāraparibhoga”nti ettha kāra-saddassa kammattathaṃ dasseti. Yathā vā “ācayaṃgamino”ti vattabbe anunāsikalopena “ācayaḡamino”ti niddeso kato, evaṃ “sannidhikāraṃ paribhoga”nti vattabbe anunāsikalopena “sannidhikāraparibhoga”nti vuttaṃ, sannidhiṃ katvā paribhoganti attho.

Sammā kilese likhatīti sallekho, suddantanayena paṭipatti. Pariyāyati kappīyatīti pariyāyo, kappiyavācānusārena paṭipatti. Kilesehi āmasitabbato āmisam, yaṃ kiñci upabhogārahaṃ vatthu. Tenevāha “āmisanti vuttāvasesa”nti. Nayadassanañhetam sannidhivatthūnaṃ. Udakakaddameti udae ca kaddame ca. Acchathāti nisīdatha. Gīvāyāmakanti gīvaṃ āyamitvā, yathā ca bhutte atibhuttatāya gīvā āyamitabbāva hoti, evanti attho. Catubhāgamattanti kuḍubamattaṃ. “Kappiyakuṭiya”ntiādi vinayavasena vuttaṃ.

13. Ettakampīti vinicchayavicāraṇāvattukittanampi. Payojanamattamevāti padatthayojanamattameva. Yassa pana padassa vitthāraḡathaṃ vinā na sakkā attho viññātum, tattha vitthāraḡathāpi padatthasaṅgahameva gacchati. Kutūhalavasena pekkhitabbato pekkhā, naṭasatthavidhinā naṭānañca payogo. Naṭasamūhena pana janasaṃmūhe karaṇavasena “naṭasaṃajja”nti vuttaṃ, sārasamāse “pekkhā maha”nti vuttaṃ. Ghanatālaṃ nāma daṇḍamayatatālaṃ, silāsālākatālaṃ vā. Eketi sārasamāsācariyā, uttaravihāravāsino ca. Yathā cettha, evaṃ ito paresupi “eke”ti āgatattāhānesu. Caturassaambaṇakatālaṃ nāma rukkhasāraḡaḡādīsū yena kenaci caturassaambaṇakaṃ katvā catūsū passesu cammena onandhitvā katavāditaṃ. Abbhokkīraṇaṃ raṅgabalīkaraṇaṃ, yā “nandī”ti vuccati. Sobhanakaranti sobhanakaraṇaṃ, “sobhanagharaka”nti sārasamāse vuttaṃ. Caṇḍālānamidanti caṇḍālaṃ. Sāṇe udakena temetvā aññaṃaññaṃ ākoṭānakīlā sāṇadhovanaṃ. Indajālenāti atṭhidhovanamantaṃ parijappitvā yathā pare atṭhīniyeva passantī, evaṃ tacādīnaṃ antaradhāpanamāyāya. Sakaṭabyūhādīti ādi-saddena cakkapadumakaḷīrabyūhādīṃ saṅgaṇhāti.

14. Padānīti sārīnaṃ patitṭhānaṭṭhānāni. Dasapadaṃ nāma dvīhi paṇṭīhi vīsatiyā padehi kīḷanaḡutaṃ. Pāsakaṃ vuccati chasu passesu ekekaṃ yāva chakkaṃ dassetvā katakīḷanaḡakaṃ, taṃ vaḡḡhetvā yathāladdhaṃ ekakādivasena sārīyo apanentā upanentā ca kīḷanti. Ghaṭena kīḷā ghaṭikāti eke. Bahūsū salākāsū visesarahitaṃ ekaṃ salākaṃ gahetvā tāsū pakkipitvā puna tasseva uddharaṇaṃ salākahatthanti eke. Paṇṇena vaṃsākārena katā nālīkā. Tenevāha “taṃ dhamantā”ti. “Pucchantaṃsa mukhāgataṃ akkharaṃ gahetvā naṭṭhamutti lābhālābhādijānanakīlā akkharikā”tipi vadanti. “Vāditānurūpaṃ naccanaṃ gāyanaṃ vā yathāvajjaṃ” tipī vadanti. “Evaṃ

kate jayo bhavissati, aññathā parājayo”ti jayaparājaye purakkhatvā payogakaraṇavasena parihārapathādīnampi jūtapamādaṭṭhānabhāvo veditabbo. Paṅgacīrādīhipi vaṃsādīhi kātabbakiccasiddhiasiddhiyaparājayāvaho payogo vuttoti daṭṭhabbaṃ. “Yathāvajja”nti ca kāṇādīhi sadisatākāradassanehi jayaparājayavasena jūtakīḷitabhāvena vuttaṃ.

15. Vāḷarūpānīti āharimāni vāḷarūpāni. “Akappiyamañcova pallaṅko”ti sārasamāse. Vānavicittanti bhitticchadādivasena vānena vicitraṃ. Rukkhātūlalatātūlapoṭakītūlānaṃ vasena tiṇṇaṃ tūlānaṃ. Uddalomiyaṃ kecīti sārasamāsācariyā, uttaravihāravāsino ca. Tathā ekantalomiyaṃ. Koseyyakaṭṭissamayanti koseyyakassaṭamayaṃ. Suddhakoseyyanti ratanaparisibbanarahitaṃ. “Ṭhapetvā tūlika”nti etena ratanaparisibbanarahitāpi tūlikā na vaṭṭatīti dīpeti. “Ratanaparisibbitānī”ti iminā yāni ratanaparisibbitāni, tāni bhūmattharaṇavasena, yathānurūpaṃ mañcapīṭhādīsu ca upanetuṃ vaṭṭatīti dīpitaṃ hoti. Ajinacammehīti ajinamigacammehi. Tāni kira cammāni sukhumāni, tasmā dupaṭṭatipaṭṭāni katvā sibbanti. Tena vuttaṃ “ajinappaveṇī”ti. Vuttanayenāti vinaye vuttanayena.

16. Alaṅkārañjaneva na bhesajjaṃ maṇḍanānuyogassa adhippetattā. Mālā-saddo sāsane suddhapupphesupi niruḷhoti āha “baddhamālā vā”ti. Mattikakakkanti osadhehi abhisaṅkhataṃ yogamattikakakkaṃ. Caliteti kupite. Lohite sannisinneti duṭṭhalohite khīṇe.

17. Duggatito saṃsārato ca niyyāti etenāti niyyānaṃ, saggamaggo mokkhamaggo ca. Taṃ niyyānaṃ arahati, niyyāne vā niyuttā, niyyānaṃ vā phalabhūtaṃ etissā atthīti niyyānikā, vacīduccaritasamkilesato niyyātīti vā ī-kārassa rassattaṃ, ya-kārassa ca ka-kāraṃ katvā niyyānikā, cetanāya saddhiṃ samphappalāpā veramaṇi. Tappaṭipakkhato aniyyānikā, tassā bhāvo aniyyānikattaṃ, tasmā aniyyānikattā. Tiracchānabhūtāti tirokaraṇabhūtā. Kammatṭhānabhāveti aniccatāpaṭisaṃyuttacatusaccakammattṭhānabhāve. Saha atthenāti sātthakaṃ, hitapaṭisaṃyuttanti attho. Visikhāti gharasanniveso, visikhāgahaṇena ca tannivāsino gahitā “gāmo āgato”tiādīsu viya. Tenevāha “sūrā samatthā”ti, “saddhā pasannā”ti ca. Kumbhattṭhānāpadesena kumbhadāsiyo vuttāti āha “kumbhadāsīkathā vā”ti. Uppattiṭhitisambhārādivasena lokaṃ akkhāyatīti lokakkhāyikā.

18. Sahitanti pubbāparāviruddhaṃ.

19. Dūtassa kammaṃ dūteyyaṃ, tassa kathā dūteyyakathā.

20. Tividhenāti sāmantaajappanairiyāpathasannissitapaccayapaṭisevanabhedato tippakārena. Vimhāpayantīti “aho acchariyapuriso”ti attani paresaṃ vimhayaṃ uppādentī. Lapantīti attānaṃ, dāyakaṃ vā ukkhipitvā yathā so kiñci dadāti, evaṃ ukkācetvā kathenti. Nimittena caranti, nimittaṃ vā karontīti nemittikā nimittanti ca paresaṃ paccaya dānasaññuppādakaṃ kāyavacīkammaṃ vuccati. Nippimśantīti nippesā, nippesāyeva nippesikā, nippesoti ca saṭṭhapuriso viya lābhasakkāratthaṃ akkosakhuṃsanuppaṇḍanaparapiṭṭhimamsikatādi.

Majjhimasīlavanāṇā nīṭṭhitā.

Mahāsīlavanāṇā

21. Aṅgāni ārabha pavattattā aṅgasahacaritaṃ satthaṃ “aṅga”nti vuttaṃ. Nimittanti etthāpi eseva nayo. Keci pana “aṅganti aṅgavikāra”nti vadanti, paresaṃ aṅgavikāradassanenāpi lābhālābhādivijjāti. Paṇḍurājāti dakkhiṇāmadhurādhīpati. “Mahantāna”nti etena appakaṃ nimittaṃ, mahantaṃ nimittaṃ uppātoti dasseti. Idaṃ nāma passatīti yo vasabhaṃ kuñjaraṃ pāsādaṃ pabbataṃ vā āruḷhaṃ supine attānaṃ passati, tassa idaṃ nāma phalaṃ hotīti. Supinakanti supinasatthaṃ. Aṅgasampattivipattidassanamattena ādisanaṃ vuttaṃ “aṅga”nti iminā, “lakkaṇa”nti iminā pana mahānubhāvatānipphādakaaṅgalakkhaṇavisesadassanenāti ayametesam visesoti. Ahateti nave. Ito paṭṭhāyāti devarakkhasamanussādibhedena vividhavatthabhāge ito vā etto vā sañchinne idaṃ nāma bhogādi hotīti. Dabbihomadāni homassupakaraṇādivisesehi phalavisesadassanavasena pavattāni. Aggihomaṃ vuttāvasesasādhanavasena pavattaṃ homaṃ. Aṅgalaṭṭhinti sarīraṃ. Abbhino satthaṃ abheyyaṃ, māsurakkhena kato gantho māsurakkho. Bhūrivijjā sassabuddhikaraṇavijjāti sārasamāse. Sapakkhaka...pe... catuppādānanti piṅgalamakkhikādisapakkhaka gharagolikādiapakkhakadevamanussakoñcādidvipadakakaṇṭakajambukādicatuppādānaṃ.

23. “Asukadivase”ti “pakkhassa dutiye tatiye”tiādi tithivasena vuttaṃ. Asukanakkhattenāti rohiṇīādinakkhattayogavasena.

24. Ukkānaṃ patananti ukkobhāsānaṃ patanaṃ. Vātasāṅghātesu hi vegena aññaṃaññaṃ saṅghaṭṭentesu dīpakobhāso viya obhāso uppajjitvā ākāso patati, tatthāyaṃ ukkāpātavohāro. Avisuddhatā abbhamaḥikādīhi.

25. Dhārānupaveccanaṃ vassanaṃ. Hatthena adhippetaviññāpanaṃ hatthamuddā, taṃ pana aṅgulisāṅkocanena gaṇanāyeva. Pārasika milakkhakādayo viya navantavasena gaṇanā acchiddakagaṇanā. Saṭuppādanādīti ādi-saddena vokalanabhāghārādike saṅgaṇhāti. Cintāvasenāti vatthum anusandhiṇca sayameva cirena cintetvā karaṇavasena cintākavi veditabbo, kiñci sutvā sutena assutaṃ anusandhetvā karaṇavasena sutakavi, kañci atthaṃ upadhāretvā tassa saṅkhipanavittāraṇādivasena atthakavi, yaṃ kiñci parena kataṃ kabbam nāṭakaṃ vā disvā taṃ sadisameva aññaṃ attano ṭhānuppattikapaṭibhānena karaṇavasena paṭibhānakavi veditabbo.

26. Pariggahabhāvena dārikāya gaṇhāpanaṃ āvāhanaṃ. Tathā dāpanaṃ vivāhanaṃ. Desantare diguṇatiguṇādigahaṇavasena bhaṇḍappayojanaṃ payogo. Tattha vā aññaṭṭha vā yathākālaparicchedaṃ vaḍḍhigahaṇavasena payojanaṃ uddhāro. “Bhaṇḍamūlahitānaṃ vāṇijjaṃ katvā ettakenudayena saha mūlaṃ dethāti dhanadānaṃ payogo, tāvakālikadānaṃ uddhāro”ti ca vadanti. Tīhi kāraṇehīti ettha vātena, pāṇakehi vā gabbhe vinassante na purimakammunā okāso kato, tappaccayā kammaṃ vipaccati. Sayameva pana kammunā okāse kate na ekantena vāto pāṇakā vā apekkitabbāti kammaṃ visum kāraṇabhāvo vuttoti daṭṭhabbaṃ. Nibbāpanīyanti upasamakaraṃ. Paṭikammanti yathā te na khādanti, tathā paṭikaraṇaṃ. Parivattanatthanti āvudhādīnaṃ saha ukkhittahatthassa ukkhipanavasena parivattanatthaṃ. Icchitatthassa devatāya kaṇṇe kathanavasena jappanaṃ kaṇṇajappananti. Ādiccapāricariyāti karavīramālāhi pūjaṃ katvā sakaladivasam ādiccābhimukhāvattānena ādiccassa paricaraṇaṃ. “Siravhāyana”nti keci paṭhanti, tassatthomantaṃ parijappitvā sirasā icchitassa atthassa avhāyananti.

27. Samiddhikāleti āyācitassa atthassa siddhikāle. Santipaṭissavakammanti devatāyācanāya yā santi paṭikattabbā, tassā paṭiññāpaṭissavakammakaraṇaṃ, santiyā āyācanappayogoti attho. Tasminti paṭissavaphalabhūte yathābhipatthitakammasmim, yaṃ “sace me idaṃ nāma samijjhissatī”ti vuttaṃ. Tassāti santipaṭissavassa, yo “paṇidhī”ti ca vutto. Yathāpaṭissavañhi upahāre kate paṇidhi āyācanā katā niyyātītā hotīti. Acchandikabhāvamattanti itthiyā akāmakabhāvamattaṃ. Liṅganti purisaliṅgaṃ. Balikammakaraṇaṃ upaddavapaṭibāhanatthañceva vaḍḍhiāvahanatthañca. Dosānanti pittādidosānaṃ. Ettha ca vamananti pacchaṭṭanaṃ adhippetāṃ. Uddhaṃvirecananti vamaṇaṃ “uddhaṃ dosānaṃ nīharaṇa”nti vuttattā. Tathā virecananti virecanaṃeva. Adhovirecananti pana suddhivatthikasāvattiādi vatthikiriyaṃ adhippetā “adho dosānaṃ nīharaṇa”nti vuttattā. Sīsavirecanaṃ semhanīharaṇādi. Paṭalānīti akkhipaṭalāni. Salākavejjakammanti akkhivejjakammaṃ, idaṃ vuttāvasesasālākiyaśaṅgahaṇatthaṃ vuttanti daṭṭhabbanti. Tappanādayopi hi sālākiyānevāti. Mūlāni padhānāni rogūpasame samatthāni bhesajjāni mūlabhesajjāni, mūlānaṃ vā byādhiṇaṃ bhesajjāni mūlabhesajjāni. Mūlānubandhavasena hi duvidho byādhi. Mūlaroge ca tikicchite yebhuyyena itaraṃ vūpasamatīti. “Kāyatikicchanaṃ dassatī”ti idaṃ komārabhaccasallakattasālākiyādikaraṇavisesabhūtatantīnaṃ tattha tattha vuttattā pārisesavasena vuttaṃ, tasmā tadavasesāya tantiyāpi idha śaṅgaho daṭṭhabbo. Sabbāni cetāni ājīvaheṭukāniyeva idhādhippetāni “micchājīvena jīvikaṃ kappenti”ti vuttattā. Yaṃ pana tattha tattha pāliyaṃ “iti vā”ti vuttaṃ, tattha itīti pakāratthe nipāto, vā-iti vikappanatthe. Idaṃ vuttaṃ hoti iminā pakārena, ito aññe na vāti. Tena yāni ito bāhirakapabbajitā sippāyatanavijjāṭṭhānādīni jīvikopāyabhūtāni ājīvapakatā upajīvanti, tesāṃ pariggaho katoti veditabbo.

Mahāsīlavanaṇṇanā niṭṭhitā.

Pubbantakappikasassatavādavanaṇṇanā

28. Bhikkhusaṅghena vuttavaṇṇo nāma “yāvañcidaṃ tena bhagavatā”tiādinā vuttavaṇṇo. Etthāyaṃ sambandho - na bhikkhave ettakā eva buddhaguṇā, ye tumhākaṃ pākaṭā, apākaṭā pana “atthi bhikkhave aññe dhammā”ti vitthāro. Tattha “ime diṭṭhiṭṭhānā evaṃ gahitā”tiādinā sassatādiditṭhiṭṭhānānaṃ yathāgahitākārasuññatabhāvappakāsanato, “tañca pajānanaṃ na parāmasatī”ti sīlādīnañca aparāmāsaniyyānikabhāvadīpanena nīccasārādivirahappakāsanato, yāsu vedanāsu avītarāgatāya bāhirakānaṃ etāni diṭṭhivipphanditāni sambhavanti, tesāṃ paccayabhūtānañca sammohādīnaṃ vedakakāraśabhāvābhāvadassanamukhena sabbadhammānaṃ attattaniyatāvirahadīpanato, anupādāparinibbānadīpanato ca ayaṃ desanā suññatāvibhāvanappadhānāti āha “suññatāpakāsaṇaṃ ārabhī”ti. Pariyattīti vinayādibhedabhinnā tanti. Desanāti tassā tantiyā manasāvavatthāpitāya vibhāvanā, yathādhammaṃ dhammābhilāpabhūtā vā paññāpanā, anulomādivasena vā kathananti pariyattidesanānaṃ viseso pubbeyeṃ vavatthāpitoti āha “desanāyaṃ pariyattiya”nti. Evaṃ ādīsūti ettha ādi-saddena saccasabhāvasamādhipaññāpakatipuññāpattiñeyyādayo śaṅgayhanti. Tathā hi ayaṃ dhamma-saddo “catunnaṃ bhikkhave dhammānaṃ ananubodhā”tiādīsu sacce vattati, “kusalā dhammā akusalā dhammā”tiādīsu sabhāve, “evaṃdhammā te bhagavanto ahesu”ntiādīsu samādhimhi, “saccaṃ dhammo dhiti cāgo, sa ve pecca na socatī”tiādīsu paññāya, “jātidhammānaṃ bhikkhave sattānaṃ evaṃ icchā

uppajjati”tiādīsu pakatiyaṃ, “dhammo suciṇṇo sukhamāvahātī”tiādīsu puñṇe,
“cattāro pārājikā dhammā”tiādīsu āpattiyaṃ, “sabbe dhammā sabbākārena
buddhassa bhagavato ñāṇamukhe āpāthaṃ āgacchantī”tiādīsu ñeyye vattati.
Dhammā hontīti suñṇā dhammamattā hontīti attho.

“Duddasā”ti eteneva tesam dhammānaṃ dukkhogāhatā pakāsītā hoti. Sace pana
koci attano pamāṇaṃ ajānanto ñāṇena te dhamme ogāhituṃ ussāhaṃ kareyya,
tassa taṃ ñāṇaṃ appatitṭhameva makasatuṇḍasūci viya mahāsamuddeti āha
“alabbhaneyyapatiṭṭhā”ti. Alabbhaneyyā patiṭṭhā etthāti alabbhaneyyapatiṭṭhāti
padaviggaho veditabbo. Alabbhaneyyapatiṭṭhānaṃ ogāhituṃ asakkuṇeyyatāya
“ettakā ete īdisā cā”ti passituṃ na sakkāti vuttaṃ “gambhīrattā eva duddasā”ti. Ye
pana daṭṭhumeva na sakkā, tesam ogāhitvā anubujjhane kathā eva natthīti āha
“duddasattā eva duranubodhā”ti. Sabbapariḷāhapaṭippassaddhimatthake
samuppannattā, nibbutasabbapariḷāhasamāpattisamokiṇṇattā ca
nibbutasabbapariḷāhā. Santārammaṇāni maggaphalanibbānāni
anupasantasabhāvānaṃ kilesānaṃ saṅkhārānaṃ abhāvato. Atha vā
samūhatavikkepatāya niccasamāhitassa manasikārassa vasena
tadārammaṇadhammānaṃ santabhāvo veditabbo
kasiṇugghāṭimākāsatabbisayaviññāṇaṃ anantabhāvo viya. Avirajjhivā
nimittapaṭivedho viya issāsānaṃ avirajjhivā dhammānaṃ yathābhūtasabhāvabodho
sāduraso mahāraso ca hotīti āha atittikaraṇaṭṭhenāti. Paṭivedhappattānaṃ, tesu ca
buddhānaṃ yeva sabbākārena visayabhāvūpagamanato na takkabuddhiyā gocarāti
āha “uttamaññāvisayattā”tiādi. “Nipuṇā”ti ñeyyesu tikkhavisadavuttiyā chekā.
Yasmā pana so chekabhāvo ārammaṇe appaṭihatavuttitāya
sukhumañeyyagahaṇasamatthatāya supākaṭo hoti, tena vuttaṃ
“saṇhasukhumasabhāvattā”ti.

Aparo nayo - vinayapaṇṇattiādigambhīraneyyavibhāvanato gambhīrā. Kadāci
asaṅkhyeyyamahākappe atikkamitvāpi dullabhadassanatāya duddasā.
Dassanañcetta paññācakkhuvaseneva veditabbaṃ. Dhammanvayasaṅkhātassa
anubodhassa kassacideva sambhavato duranubodhā. Santasabhāvato, veneyyānaṃ
guṇasampadānaṃ pariyoṇattā santā. Attano ca paccayehi padhānabhāvaṃ
nītātāya paṇītā. Samadhigatasaccalakkhaṇatāya atakkehi, atakkena vā ñāṇena
avacaritabbatāya atakkāvacarā. Nipuṇaṃ, nipuṇe vā atthe
saccappaccayākārādivasena vibhāvanato nipuṇā. Loke aggapaṇḍitena
sammāsambuddhena vedīyanti pakāsīyanti paṇḍitavedanīyā.
Anāvaraṇañānapaṭilābhato hi bhagavā “sabbavidū haṃ asmi, dasabalasamannāgato
bhikkhave tathāgato”tiādinā attano sabbaññutādiguṇe pakāseti. Tenevāha “sayam
abhiññā sacchikatvā pavedetī”ti.

Tattha kiñcāpi sabbaññutaññānaṃ phalanibbānāni viya sacchikāttabbasabhāvaṃ na
hoti, āsavakkhayañāṇe pana adhigate adhigatameva hotīti tassa paccakkhakaṇaṃ
sacchikiriyāti āha “abhivisiṭṭhena ñāṇena paccakkhaṃ katvā”ti. Abhivisiṭṭhena
ñāṇenāti ca hetuatthe karaṇavacanāṃ, abhivisiṭṭhaññādhigamahetūti attho.
Abhivisiṭṭhaññānti vā paccavekkhaṇañāṇe adhippete karaṇavacanampi yujjatiyeva.
Pavedanañcetta aññāvisayānaṃ saccādīnaṃ desanākiccasādhanaṃ, “ekomhi
sammāsambuddho”tiādinā paṭijānanaṃ ca veditabbaṃ. Vadamānāti ettha sattiattho
māna-saddo, vattuṃ ussāhaṃ karontoti attho. Evaṃbhūtā ca vattukāmā nāma hontīti
āha “vaṇṇaṃ vattukāmā”ti. Sāvasesaṃ vadantopi viparītaṃ vadanto viya “sammā

vadatī”ti na vattabboti āha “ahāpetvā”ti, tena anavasesattho idha sammā-saddoti dasseti. “Vattum sakkuṇeyyu”nti iminā “vadeyyu”nti sakatthadīpanabhāvamāha. Ettha ca kiñcāpi bhagavato dasabalādiññāṇāni anaññasādhāraṇāni, sappadesavisayattā pana tesam ñāṇānaṃ na tehi buddhaguṇā ahāpetvā gahitā nāma honti, nippadesavisayattā pana sabbaññutaññāṇassa tasmim gahite sabbepi buddhaguṇā gahitā eva nāma hontīti imamatthaṃ dasseti “yehi...pe... vadeyyu”nti. Puthūni ārammaṇāni etassāti puthuārammaṇaṃ, sabbārammaṇattāti adhippāyo. Atha vā puthuārammaṇārammaṇatoti etasmim atthe “puthuārammaṇato”ti vuttaṃ, ekassa ārammaṇa-saddassa lopam katvā “oṭṭhamukho kāmāvacara”nti ādisu viya, tenassa puthuññakiccasādhakataṃ dasseti. Tathā hetam tisu kālesu appaṭihataññāṇaṃ, catuyoniparicchedakaññāṇaṃ, pañcagatiparicchedakaññāṇaṃ, chasu asādhāraṇaññāṇesu sesāsādhāraṇaññāṇāni, sattaariyapuggalavibhāvakaññāṇaṃ, atṭhasupi parisāsu akampanaññāṇaṃ, navasattāvāsaparijānanaññāṇaṃ, dasabalaññāṇanti evamādīnaṃ anekasatasahassabhedānaṃ ñāṇānaṃ yathāsambhavaṃ kiccaṃ sādhetīti. “Punappunaṃ uppattivāsenā”ti etena sabbaññutaññāṇassa kamavuttitaṃ dasseti. Kamenāpi hi tam visayesu pavattati, na sakiṃyeva yathā bāhirakā vadanti “sakiṃyeva sabbaññū sabbam jānāti, na kamenā”ti.

Yadi evam acinteyyāparimeyyabhedassa ñeyyassa paricchedavatā ekena ñāṇena niravasesato katham paṭivedhoti, ko vā evamāha “paricchedavantam buddhaññāṇa”nti. Anantañhi tam ñāṇaṃ ñeyyaṃ viya. Vuttañhetam “yāvatakaṃ ñeyyaṃ tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ ñeyya”nti. Evampi jātibhūmisabhāvādivasena disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne ñeyye kamena gayhamāne anavasesapaṭivedho na sambhavati yevāti, nayidamevaṃ. Kasmā? Yam kiñci bhagavatā ñātum icchitam sakalam ekadeso vā. Tattha appaṭihatacāratāya paccakkhato ñāṇaṃ pavattati, vikkhepābhāvato ca bhagavā sabbakālam samāhitova ñātum, icchitassa paccakkhabhāvo na sakkā nivāretum “ākañkhāpaṭibaddham buddhassa bhagavato ñāṇa”ntiādi vacanato, na cettha dūrato cittapaṭam passantānaṃ viya, “sabbe dhammā anattā”ti vipassantānaṃ viya ca anekadhammāvabodhakāle anirūpitarūpena bhagavato ñāṇaṃ pavattatīti gahetabbaṃ acinteyyānubhāvatāya buddhaññāṇassa. Tenevāha “buddhavisayo acinteyyo”ti. Idam panettha sannitṭhānaṃsabbākārena sabbadhammāvabodhanasamatthassa ākañkhāpaṭibaddhavuttino anāvaraṇaññāṇassa paṭilābhena bhagavā santānena sabbadhammapaṭivedhasamattho ahosi sabbaneyyāvaraṇassa pahānato, tasmā sabbaññū, na sakiṃyeva sabbadhammāvabodhato, yathā santānena sabbaindhanassa dahanasamatthatāya pāvako “sabbabhū”ti vuccatīti.

Vavatthāpanavacananti sannitṭhāpanavacanam, avadhāraṇavacananti attho. Aññe vāti ettha avadhāraṇena nivattitaṃ dasseti “na pāṇātipātā veramaṇiādayo”ti, ayañca eva-saddo aniyatadesatāya ca-saddo viya yattha vutto, tato aññatthāpi vacanicchāvasena upatiṭṭhatīti āha “gambhīrā vā”tiādi. Sabbapadehīti yāva “paṇḍitavedanīyā”ti idam padaṃ, tāva sabbapadehi. Sāvakaṃpāramiññāṇanti sāvakaṇaṃ dānādīpāripūriyā nipphannaṃ vijjattayachalābhiññācatuppaṭisambhidādibhedam ñāṇaṃ. Tatoti sāvakaṃpāramiññāṇato. Tatthāti sāvakaṃpāramiññāṇe. Tatopīti anantaraniddiṭṭhato paccekabuddhaññāṇatopi, ko pana vādo sāvakaṃpāramiññāṇatoti adhippāyo. Etthāyaṃ atthayojanā - kiñcāpi sāvakaṃpāramiññāṇaṃ heṭṭhimasekkhaññāṇaṃ puthujjanaññāṇaṃ

upādāya gambhīraṃ, paccekabuddhaññaṃ upādāya na tathā gambhīranti
“gambhīramevā”ti na sakkā vattum. Tathā paccekabuddhaññaṃpi
sabbaññutaññāṇaṃ upādāyāti tattha vavatthānaṃ na labbhati,
sabbaññutaññāṇadhammā pana sāvakaṃpāramiññāḍīnaṃ viya kiñci upādāya
agambhīrabhāvābhāvato gambhīrā vāti. Yathā cettha vavatthānaṃ dassitaṃ, evaṃ
sāvakaṃpāramiññāṇaṃ duddasaṃ, paccekabuddhaññaṃ pana tato duddasataranti
tattha vavatthānaṃ natthītiādinā vavatthānasabbhāvo netabbo. Tenevāha “tathā
duddasāva...pe... veditabba”nti.

Kasmā panetaṃ evaṃ āradhanti etthāyaṃ adhippāyo -bhavatu tāva
niravasesabuddhaguṇavibhāvanūpāyabhāvato sabbaññutaññāṇaṃ ekampi
puthunissayārammaṇaññākkasiddhiyā “atthi bhikkhave aññeva dhammā”tiādinā
bahuvacanena uddiṭṭhaṃ, tassa pana vissajjanaṃ saccapaccayākārādivisesavasena
anaññasādhāraṇena vibhajananayena anārabhitvā sanissayānaṃ diṭṭhinaṃ
vibhajanasena kasmā āradhanti. Tattha yathā saccapaccayākārādinā
vibhajanaṃ anaññasādhāraṇaṃ, sabbaññutaññāṇasseva visayo, evaṃ niravasesena
diṭṭhigatavibhajanaṃpi dassetuṃ “buddhānaññī”tiādi āradhaṃ. Tattha ṭhānānīti
kāraṇāni. Gajjitaṃ mahantaṃ hotīti desetabbassa atthassa anekavidhatāya,
duviññeyyatāya ca nānāyeyhi pavattamānaṃ desanāgajjitaṃ mahantaṃ vipulaṃ,
bahubhedañca hoti. Ñāṇaṃ anupavisatīti tato eva ca desanāññaṃ
desetabbadhamme vibhāgaso kurumānaṃ anupavisati, te anupavissa ṭhitaṃ viya
hotīti attho.

Buddhaññaṇassa mahantabhāvo paññāyatīti evaṃvidhassa nāma dhammassa
desakaṃ paṭivedhakañcāti buddhānaṃ desanāññaṇassa paṭivedhaññaṇassa ca
ulārabhāvo pākaṭo hoti. Ettha ca kiñcāpi “sabbaṃ vacīkammaṃ buddhassa
bhagavato ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivattī”ti vacanato sabbāpi bhagavato
desanā ñāṇarahitā natthi, sīhasamānavuttitāya ca sabbattha samānussāhappavatti
desetabbadhammavasena pana desanā visesato ñāṇena anupaviṭṭhā gambhīratarā
ca hotīti daṭṭhabbaṃ. Kathaṃ pana vinayapaṇṇattiṃ patvā desanā tilakkhaṇāhatā
suññatāpaṭisaṃyuttā hotīti? Tatthāpi ca sannisinnaṃparisāya ajjhāsayānurūpaṃ
pavattamānā desanā saṅkhārānaṃ aniccatādivibhāvanī, sabbadhammānaṃ
attattaniyatābhāvappakāsanī ca hoti. Tenevāha “anekapariyāyena dhammiṃ kathaṃ
katvā”tiādi.

Bhūmantaranti dhammānaṃ avatthāvisesañca ṭhānavisesaṃ. Tattha
avatthāvisesosatiādidhammānaṃ satipaṭṭhānindriyabalabojjhaṅgamaggaṅgādibhedo.
Ṭhānaviseso kāmāvacarādibhedo. Paccayākārapadassa attho heṭṭhā vuttoyeva.
Samayantaranti diṭṭhivisesā, nānāvihitā diṭṭhiyoti attho, aññasamayaṃ vā. Evaṃ
otiṇṇe vatthusminti evaṃ lahukagarukādivasena tadanurūpe otiṇṇe vatthusmiṃ
sikkhāpadapaññāpanaṃ.

Yadipi kāyānupassanādivasena satipaṭṭhānādayo suttantapiṭakepi vibhattā,
suttantabhājanīyādivasena pana abhidhammeyeva te savisesaṃ vibhattāti āha “ime
cattāro satipaṭṭhānā...pe... abhidhammapiṭakaṃ vibhajitvā”ti. Tattha “satta phassā”ti
sattaviññāḍadhātusampayogavasena vuttaṃ. Tathā “satta vedanā”tiādisupi.
Lokuttarā dhammā nāmāti ettha iti-saddo ādiattho, pakārattho vā, tena
vuttāvasesaṃ abhidhamme āgataṃ dhammānaṃ vibhajitabbākāraṃ saṅgaṇhāti.
Catuvīsati samantapaṭṭhānāni etthāti catuvīsatisamantapaṭṭhānaṃ,
abhidhammapiṭakaṃ. Ettha paccayanayaṃ aggahetvā dhammavaseneva

samantapaṭṭhānassa catuvīsatividhatā vuttā. Yathāha -

“Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukatikañceva tikadukañca;
Tikatikañceva dukadukañca,
Cha anulomamhi nayā sugambhīrā.

Tathā -

Tikañca...pe... cha paccaṇīyamhi nayā sugambhīrā;

Tikañca...pe... cha anulomapaccaṇīyamhi nayā sugambhīrā;

Tikañca...pe... paccaṇīyānulomamhi nayā sugambhīrā”ti.

Evaṃ dhammavasena catuvīsatividhadesu tikapaṭṭhānādīsū ekekaṃ paccayanayena anulomādivasena catubbidhaṃ hotīti channavutī samantapaṭṭhānāni. Tattha pana dhammānulome tikapaṭṭhāne kusallatike paṭiccavāre paccayānulome hetumūlake hetupaccayavasena ekūnapaññāsa pucchānayā satta vissajjananayāti ādinā dassiyamānā anantabhedā nayāti āha “anantanaya”nti. Hoti cettha -

“Paṭṭhānaṃ nāma paccekaṃ dhammānaṃ anulomādimhi tikadukādīsū yā paccayamūlavisitṭhā catunayato sattadhā gatī”ti.

Navahākārehīti uppādādīhi navahi paccayākārehi. Tattha uppajjati etasmā phalanti uppādo, uppattiyā kāraṇabhāvo. Sati ca avijjāya saṅkhārā uppajjanti, na asati, tasmā avijjā saṅkhārānaṃ uppādo hutvā paccayo hoti. Tathā avijjāya sati saṅkhārā pavattanti dharanti, nivisanti ca, te avijjāya sati phalaṃ bhavādīsū khīpanti, āyūhanti phaluppattiyā ghaṭanti, saṃyujjanti attano phalena, yasmiṃ santāne sayañca uppannā, taṃ palibundhanti, paccayantarasaṃvāye udayanti uppajjanti, hinoti ca saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvaṃ gacchati, paṭicca avijjaṃ saṅkhārā ayanti pavattantīti evaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvūpagamanavisesā uppādādayo veditabbā. Tathā saṅkhārādīnaṃ viññāṇādīsū.

Uppādaṭṭhītītiādīsū ca tiṭṭhati etenāti ṭhīti, kāraṇaṃ. Uppādo eva ṭhīti uppādaṭṭhīti. Esa nayo sesesupī. Yasmā ayoniso manasikāro, “āsavaśamudayā avijjāśamudayo”ti vacanato āsavā ca avijjāya paccayo, tasmā vuttaṃ “ubhopete dhammā paccayasamuppannā”ti. Paccayapariggahe paññāti saṅkhārānaṃ avijjāya ca uppādādi ke paccayākāre paricchinditvā gahaṇavasena pavattā paññā. Dhammaṭṭhītītiñāṇanti dhammānaṃ paccayuppannānaṃ paccayabhāvato dhammaṭṭhītisaṅkhāte paṭiccasamuppāde ñāṇaṃ. Paccayadhammā hi paṭiccasamuppāde “dvādasa paṭiccasamuppādā”ti vacanato dvādasa paccayā. Ayañca nayo na paccuppanne eva, atha kho atītānāgatakālepi, na ca avijjāya eva saṅkhāresu, atha kho saṅkhārādīnaṃ pi viññāṇādīsū labbhatīti paripuṇṇaṃ katvā paccayākārassa vibhattabhāvaṃ dassetuṃ “atītampi addhāna”ntīdi pāḷiṃ ārabhi. Paṭṭhāne dassitā hetādipaccayā evettha uppādādipaccayākārehi gahitāti te yathāśambhavaṃ nīharitvā yojetabbā, atīvitthārabhayaṇa pana na yojayimha.

Tassa tassa dhammassāti tassa tassa saṅkhārādipaccayuppannadhammassa. Tathā tathā paccayabhāvenāti uppādādi hetādipaccayabhāvena. Atītapaccuppannānāgatavasena tayo addhā kālā etassāti tiyaddhaṃ.

Hetuphalaphalahetuhetuphalavasena tayo sandhī etassāti tisandhiṃ. Saṅkhippanti ettha avijjādayo viññāṇādayo cāti saṅkhepo, kammaṃ vipāko ca. Saṅkhippanti etthāti vā saṅkhepo, avijjādayo viññāṇādayo ca. Koṭṭhāsapariyāyo vā saṅkhepa-saddo. Atīte kammasaṅkhepādivasena cattāro saṅkhepā etassāti catusaṅkhepaṃ. Sarūpato avuttāpi tasmīṃ tasmīṃ saṅkhepe ākirīyanti avijjasaṅkhārādiggahaṇehi pakāsīyantīti ākāra, atīte hetuādīnaṃ vā pakāra ākāra, te saṅkhepe pañca pañca katvā vīsatiākāra etassāti vīsataākāraṃ.

Khattiyādibhedena anekabhedabhinnāpi sassatavādino jātisatasahassānussaraṇādino abhinivesahetuno vasena cattārova honti, na tato uddhaṃ adhoti sassatavādādīnaṃ parimāṇaparicchedassa anaññavisayataṃ dassetuṃ “cattāro janā”tiādīmāha. Tattha cattāro janāti cattāro janasaṃmūhā. Idaṃ nissāyāti idaṃ idappaccayatāya sammā aggahaṇaṃ, tatthāpi ca hetuphalabhāvena sambandhānaṃ santatighanassa abheditattā paramatthato vijjamānampi bhedanibandhanaṃ nānattanayaṃ anupadhāretvā gahitaṃ ekattaggahaṇaṃ nissāya. Idaṃ gaṇhantīti idaṃ sassataggahaṇaṃ abhinivissa voharanti, iminā nayena ekaccasassatavādādayopettha yathāsambhavaṃ yojetvā vattabbā. Bhinditvāti “ātappamanvāyā”tiādīnā vibhajitvā “tayidaṃ bhikkhave tathāgato pajānātī”tiādīnā vimadditvā nijjaṭaṃ nigumbaṃ katvā diṭṭhijaṭāvijaṭanena diṭṭhigumbavivaraṇena ca.

“Tasmā”tiādīnā buddhagūṇe ārabha desanāya samuṭṭhitattā sabbaññutaññāṇaṃ uddisitvā desanākusalo bhagavā samayantaraviggāhaṇavasena sabbaññutaññāṇameva vissajjetīti dasseti. “Santī”ti iminā tesam diṭṭhigatikānaṃ vijjamānatāya avicchinnaṃ, tato ca nesaṃ micchāgāhato sithilakaraṇavivecanehi attano desanāya kicca-kāritaṃ, avitathatañca dīpeti dhammarājā.

29. Atthīti “saṃvijjantī”ti iminā samānattho puthuvacanavisayo eko nipāto “atthi imasmiṃ kāye kesā”tiādīsu viya. Sassatādivasena pubbantaṃ kappentīti pubbantakappikā. Yasmā pana te taṃ pubbantaṃ purimasiddhehi taṇhādiṭṭhikappehi kappetvā, āsevanabalavatāya vicittavuttitāya ca vikappetvā aparabhāgasiddhehi abhinivesabhūtehi taṇhādiṭṭhiggāhehi gaṇhanti abhinivisanti parāmasanti, tasmā vuttaṃ “pubbantaṃ kappetvā vikappetvā gaṇhantī”ti. Taṇhupādānavasena vā kappanaggahaṇāni veditabbāni. Taṇhāpaccayā hi upādānaṃ. Koṭṭhāsesūti ettha koṭṭhāsādīsūti attho veditabbo. Padapūraṇasamīpaummaggādīsūpi hi anta-saddo dissati. Tathā hi “iṅha tvaṃ suttante vā gāthāyo vā abhidhammaṃ vā pariyaṇuṇassu, suttante okāsaṃ kārāpetvā”ti ca ādīsu padapūraṇe anta-saddo vattati, gāmaṇṭaṃ osareyya, gāmaṇṭasenāsana”ntiādīsū samīpe, “kāmasukhallikānuyogo eko anto, atthīti kho kaccāna ayameko anto”tiādīsū ummaggeti.

Kappa-saddo

mahākappasamantabhāvakilesakāma vitakkakālāpaññattisadisabhāvādīsū vattatīti āha “sambahulesu atthesu vattatī”ti. Tathā hesa “cattārimāni bhikkhave kappassa asaṅkhyeyyānī”tiādīsū mahākappe vattati, “kevalakappaṃ veḷuvanaṃ obhāsetvā”tiādīsū samantabhāve, “saṅkappo kāmo, rāgo kāmo, saṅkapparāgo kāmo”tiādīsū kilesakāme, “takko vitakko saṅkappo”tiādīsū vitakke, “yena sudaṃ niccakappaṃ viharāmi”tiādīsū kāle, “iccāyasmā kappo”tiādīsū paññattiyaṃ, “satthukappena vata kira bho sāvakena saddhiṃ mantayamānā na jānimhā”tiādīsū sadisabhāve vattatīti. Vuttampi cetanti mahāniddeṣaṃ sandhāyāha. Taṇhādiṭṭhivasenāti diṭṭhiyā upanissayabhūtāya saha-jātāya abhinandanabhūtāya ca

taṇhāya, sassatādiākārena abhinivisantassa micchāgāhassa ca vasena. Pubbenivutthadhammavisayāya kappanāya adhippetattā atītakālavācako idha pubba-saddo, rūpādikhandhavinimuttassa kappanāvattthuno abhāvā anta-saddo ca bhāgavācakoti āha “atītaṃ khandhakoṭṭhāsa”nti. “Kappetvā”ti ca tasmim̐ pubbante taṇhāyanābhinivesānaṃ samatthanaṃ pariniṭṭhāpanamāha. Tīhitāti tassā laddhiyā avijahanaṃ. Ārabbhāti ālambitvā. Visayo hi tassā diṭṭhiyā pubbanto. Visayabhāvato eva hi so tassā āgamaṇaṭṭhānaṃ, ārammaṇapaccayo cāti vuttaṃ “āgamma paṭicca”ti.

Adhivacanapadānīti paññattipadāni. Dāsādīsu sirivaḍḍhakādi-saddā viya vacanamattameva adhikāraṃ katvā pavattiyā adhivacanaṃ paññatti. Atha vā adhi-saddo uparibhāve, vuccatīti vacanaṃ, upari vacanaṃ adhivacanaṃ, upādābhūtarūpādīnaṃ upari paññāpiyamānā upādāpaññattīti attho, tasmā paññattidīpakapadānīti attho daṭṭhabbo. Paññattimattañhetam̐ vuccati, yadidaṃ “attā, loko”ti ca, na rūpavedanādayo viya paramattho. Adhikavuttitāya vā adhivuttīyoti diṭṭhiyo vuccanti. Adhikañhi sabhāvadhammesu sassatādiṃ pakatiādidabbādiṃ jīvādiṃ kāyādiñca abhūtamattham̐ ajjhāropetvā diṭṭhiyo pavattantīti.

30. Abhivadantīti “idameva saccaṃ, moghamañña”nti abhinivisitvā vadanti “ayaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo”tiādinā vivadanti. Abhivadanakiriyāya ajjāpi avicchedabhāvadassanaṭṭhaṃ vattamānakālavacanaṃ. Diṭṭhi eva diṭṭhigataṃ “muttagataṃ, saṅkhāragata”ntiādīsu viya. Gantabbābhāvato vā diṭṭhiyā gatamattaṃ, diṭṭhiyā gahaṇamattanti attho. Diṭṭhippakāro vā diṭṭhigataṃ. Lokiyā hi vidhayuttagatapakāra-sadde samānatthe icchanti. Ekekasmiñca “attā”ti, “loko”ti ca gahaṇavisesaṃ upādāya paññāpanaṃ hotīti āha “rūpādīsu aññataraṃ attā ca loko cāti gahetvā”ti. Amaraṃ niccaṃ dhuvanti sassatavevacanāni. Maraṇābhāvena vā amaraṃ, uppādābhāvena sabbathāpi atthitāya niccaṃ, thiraṭṭhena vikārabhāvena dhuvam̐. “Yathāhā”tiādinā yathāvuttamattham̐ niddesapaṭisambhidāpālīhi vibhāveti. Ayañca attho “rūpaṃ attato samanupassati, vedanaṃ, saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ attato samanupassati”ti imissā pañcavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena vutto. “Rūpavantaṃ attāna”ntiādikāya pana pañcadasavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena cattāro cattāro khandhe “attā”ti gahetvā tadaññaṃ “loko”ti paññapentīti ayampi attho labbhati. Tathā ekaṃ khandhaṃ “attā”ti gahetvā tadaññe attano upabhogabhūto lokoti, sasantatipatite vā khandhe “attā”ti gahetvā tadaññe “loko”ti paññapentīti evampettha attho daṭṭhabbo. Etthāha - sassato vādo etesanti kasmā vuttaṃ, nanu tesaṃ attā loko ca sassatoti adhippeto, na vādo ti? Saccametaṃ, sassatasahacaritatāya pana “vādo sassato”ti vuttaṃ yathā “kuntā pacarantī”ti. Sassato iti vādo etesanti vā iti-saddalopo daṭṭhabbo. Atha vā sassataṃ vadanti “idameva sacca”nti abhinivissa voharantīti sassatavādā, sassatadiṭṭhinoti evampettha attho daṭṭhabbo.

31. Ātāpanaṃ kilesānaṃ vibādhanam̐ pahānaṃ. Padahanaṃ kosajjapakkhe patitum̐ adatvā cittassa ussahanaṃ. Anuyogo yathā samādhī visesabhāgiyataṃ pāpuṇāti, evaṃ vīriyassa bahulīkaraṇaṃ. Idha upacārappanācittaparidamanavīriyānaṃ adhippetattā āha “tippabhedam̐ vīriya”nti. Nappamajjati etenāti appamādo, asammoso. Sammā upāyena manasi karoti kammaṭṭhānaṃ etenāti sammāmanasikāro ñāṇanti āha “vīriyañca satīñca ñāṇaṇcā”ti. Etthāti “ātappa...pe... manasikāraṃ anvāyā”ti imasmim̐ pāṭhe. Sīlavisuddhiyā saddhim̐ catunnaṃ

rūpāvacarajjhānānaṃ adhigamanapaṭipadā vattabbā, sā pana visuddhimagge vitthārato vuttāti āha “saṅkhepattho”ti. “Tathārūpa”nti cuddasavidhehi cittadamanehi rūpāvacaracattutthajjhānassa damitatam vadati.

Samādhānādiatṭhaṅgasamannāgatarūpāvacaracattutthajjhānassa yogino samādhivijambhanabhūtā lokiyābhiññā jhānānubhāvo. “Jhānādīna”nti idam jhānalābhissa visesena jhānadhammā āpātham āgacchanti, tam mukhena sesadhammāti imamattham sandhāya vuttam. Janakabhāvaṃ paṭikkhipati. Sati hi janakabhāve rūpādidhammānaṃ viya sukhādidhammānaṃ viya, ca paccayāyattavuttitāya uppādavantatā viññāyati, uppāde ca sati avassambhāvī nirodhoti anavakāsāva niccatā siyāti. Kūṭatṭha-saddo vā loke accantanice niruḷho daṭṭhabbo. “Esikaṭṭhāyitṭhito”ti etena yathā esikā vātapahārādīhi na calati, evam na kenaci vikāram āpajjatīti vikārābhāvamāha, “kūṭatṭho”ti iminā pana aniccatābhāvaṃ. Vikāropi vināsoyevāti āha, “ubhayenapi lokassa vināsābhāvaṃ dīpetī”ti. “Vijjamānamevā”ti etena kāraṇe phalassa atthibhāvadassanena abhibyattivādaṃ dīpeti. Nikkhamatīti ca abhibyattim gacchatīti attho. Katham pana vijjamānoyeva pubbe anabhibyatto abhibyattim gacchatīti? Yathā andhakārena paṭicchanno ghaṭo ālokena abhibyattim gacchati.

Idamettha vicāretabbam - kiṃ karonto āloko ghaṭam pakāsetīti vuccati, yadi ghaṭavisayam buddhim karonto, buddhiyā anuppannāya uppattidīpanato abhibyattivādo hāyati. Atha ghaṭabuddhiyā āvaraṇabhūtam andhakāram vidhamanto, evampi abhibyattivādo hāyatiyeva. Sati hi ghaṭabuddhiyā andhakāro katham tassā āvaraṇam hotīti, yathā ghaṭassa abhibyatti na yujjati, evam attanopi. Tatthāpi hi yadi indriyavisayādisannipātena anuppannāya buddhiyā uppatti, uppattivacaneneva abhibyattivādo hāyati, tathā sassatavādo. Atha buddhippavattiyā āvaraṇabhūtassa andhakāraṭṭhāniyassa mohassa vidhamanena. Sati buddhiyā katham moho āvaraṇanti, kiñci bhedasambhavato. Na hi abhibyaññanakānaṃ candasūriyamaṇipadīpādīnaṃ bhedenā abhibyaññitabbānaṃ ghaṭādīnaṃ bhedo hoti, hoti ca visayabhedenā buddhibhedoti bhiyyopi abhibyatti na yujjatiyeva, na cettha vuttikappanā yuttā vuttiyā vuttimato ca anaññathānujānanatoti. Te ca sattā sandhāvantīti ye idha manussabhāvena avatṭhitā, teyeva devabhāvādiupagamanena ito aññattha gacchanti, aññathā katassa kammassa vināso, akatassa ca abbhāgamo āpajjeyyāti adhippāyo.

Aparāparanti aparasmā bhavā aparam bhavam. Evam saṅkhyam gacchantīti attano niccasabhāvattā na cutūpapattiyo, sabbabyāpitāya nāpi sandhāvanasaṃsaraṇāni, dhammānaṃyeva pana pavattivisesena evam saṅkhyam gacchanti, evam voharīyantīti adhippāyo. Etena avatṭhitasabhāvassa attano, dhammino ca dhammamattam uppajjati ceva vinassati cāti imam vipariṇāmaṃvādaṃ dasseti. Yam panettha vattabbam, tam parato vakkhāma. Attano vādaṃ bhindatīti sandhāvanādivacanasiddhāya aniccatāya pubbe paṭiññātam sassatavādaṃ bhindati, viddhamsetīti attho. Sassatisamanti vā etassa sassatam thāvaṃ niccakālanti attho daṭṭhabbo.

Hetum dassentoti yesam “sassato”ti attānañca lokañca paññāpeti ayam diṭṭhigatiko, tesam hetum dassentoti attho. Na hi attano diṭṭhiyā paccakkhakatamattham attanoyeva sādheti, attano pana paccakkhakatena atthena attano appaccakkhabhūtampi attham sādheti. Attanā hi yathānicchitam parehi viññāpeti, na anicchitam. “Hetum dassento”ti ettha idam hetudassanam - etesu anekesu

jātisatasahassesu ekovāyaṃ me attā, loko ca anussaraṇasabbhāvato. Yo hi yamatthaṃ anubhavati, so eva taṃ anussarati, na añño. Na hi aññena anubhūtamattaṃ añño anussarituṃ sakkoti yathā taṃ buddharakkhiteṇa anubhūtaṃ dhammarakkhito. Yathā cetāsu, evaṃ ito purimatarāsupi jātīsūti. Kasmā sassato me attā ca loko ca. Yathā ca me, evaṃ aññesampi sattānaṃ sassato attā ca loko cāti? Sassatavasena diṭṭhigahanaṃ pakkhando diṭṭhigatiko parepi tattha patiṭṭhapeti, pāḷiyaṃ pana “anekavihitāni adhivuttipadāni abhivadanti. So evaṃ āhā”ti ca vacanato parānumānavasena idha hetudassanaṃ adhippetanti viññāyati. Kāraṇanti tividhaṃ kāraṇaṃ sampāpakaṃ nibbattaṃ ñāpakanti. Tattha ariyamaggo nibbānassa sampāpakaṃ kāraṇaṃ, bijaṃ aṅkurassa nibbattaṃ kāraṇaṃ, paccayuppannatādayo aniccatādīnaṃ ñāpakakaṃ kāraṇaṃ, idhāpi ñāpakakāraṇameva adhippettaṃ. Ñāpako hi ñāpetabbatthavisayassa ñāṇassa hetubhāvato kāraṇanti. Tadāyattavuttitāya taṃ ñāṇaṃ tiṭṭhati tatthāti “ṭhāna”nti, vasati tattha pavattatīti “vatthū”ti ca vuccati. Tathā hi bhagavatā vatthu-saddena uddisitvāpi ṭhānasaddena niddiṭṭhanti.

32-33. Dutiyatatiyavādānaṃ paṭhamavādato natthi viseso ṭhapetvā kālavisesanti āha “upari vādadvayepi eseṇa nayo”ti. Yadi evaṃ kasmā sassatavādo catudhā vibhatto, nanu adhiccasamuppannikavādo viya duvidheneva vibhajitabbo siyāti āha “mandapañño hi titthiyo”tiādi.

34. Takkayatīti ūhayati, sassatādiākārena tasmaiṃ tasmaiṃ ārammaṇe cittaṃ abhiniropetīti attho. Takkoti ākoṭanalakkhaṇo vinicchayalakkhaṇo vā diṭṭhiṭṭhānabhūto vitakko. Vīmaṃsā nāma vicāraṇā, sā panettha atthato paññāpatirūpako lobhasahagatacittuppādo, micchābhiniveso vā ayonisomanasikāro, pubbabhāge vā diṭṭhivipphanditanti daṭṭhabbā. Tenevāha “tulanā ruccanā khamanā”ti. Pariyāhananaṃ vitakkassa ārammaṇaūhanaṃ evāti āha “tena tena pakārena takketvā”ti. Anuvicaritanti vīmaṃsāya anupavattitaṃ, vīmaṃsānugatena vā vicārena anumajjitaṃ. Paṭi paṭi bhātīti paṭibhānaṃ, yathāsamihitākāravisesavibhāvako cittuppādo. Paṭibhānato jātaṃ paṭibhānaṃ, sayāṃ attano paṭibhānaṃ sayāṃ paṭibhānaṃ. Tenevāha “attano paṭibhānamattasañjāta”nti. Matta-saddena visesādhigamādayo nivatteti.

“Anāgatepi evaṃ bhavissatī”ti idaṃ na idhādhippetatakkīvaseneva vuttaṃ, lābhītakkena evampi sambhavatīti sambhavadassanavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Yaṃ kiñci attanā paṭiladdhaṃ rūpādi sukhādi ca idha labbhatīti lābho, na jhānādiviseso. “Evaṃ sati idaṃ hotī”ti aniccesu bhāvesu añño karoti, añño paṭisaṃvedetīti āpajjati, tathā ca sati katassa vināso, akatassa ca abbhāgamo siyā. Niccesu pana bhāvesu yo karoti, so paṭisaṃvedetīti na doso āpajjatīti takkikassa yuttigavesanākāraṃ dasseti.

Takkamattenevāti āgamādhigamādīnaṃ anussavādīnañca abhāvā suddhatakkeneva. Nanu ca visesalābhiniropi sassatavādino attano visesādhigamahetu anekesu jātisatasahassesu dasasu saṃvaṭṭavivaṭṭesu cattālīsāya saṃvaṭṭavivaṭṭesu yathānubhūtaṃ attano santānaṃ tappaṭibaddhañca “attā, loko”ti ca anussarivā tato purimapurimatarāsupi jātīsu tathābhūtassa atthitānuvitakkanamukhena sabbesampi sattānaṃ tathābhāvānuvitakkanavaseneva sassatābhinivesino jātā, evañca sati sabbopi sassatavādī anussutijātissaratakkikā viya attano upaladdhavatthunibandhanena takkanena pavattavādattā takkīpakkheyyeva tiṭṭheyya, avassañca vuttappakāraṃ takkanamicchitabbaṃ, aññathā visesalābhī sassatavādī

ekaccasassatikapakkhaṃ, adhiccasamuppannikapakkhaṃ vā bhajeyyāti? Na kho panetaṃ evaṃ datṭhabbaṃ, yasmā visesalābhīnaṃ khandhasantānassa dīghadīghataradīghatamakālānussaraṇaṃ sassataggāhassa asādhāraṇakāraṇaṃ. Tathā hi “anekavihiṭaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Imināmahametaṃ jānāmī”ti anussaraṇameva padhānakāraṇabhāvena dassitaṃ. Yaṃ pana tassa “imināmahametaṃ jānāmī”ti pavattaṃ takkanaṃ, na taṃ idha padhānaṃ anussaraṇaṃ pati tassa appadhānabhūtattā. Yadi evaṃ anussavādīnampi padhānabhāvo āpajjatīti ce? Na, tesam sacchikiriyāya abhāvena takkapadhānattā, padhānakāraṇena ca niddeso niruḷho sāsane loke ca yathā “cakkhuviññāṇaṃ, yavaṅkuro”ti ca.

Atha vā visesādhigamanibandhanarahitassa takkanassa visuṃ sassataggāhe kāraṇabhāvadassanattamaṃ visesādhigamo visuṃ sassataggāhakāraṇaṃ vattabbo, so ca mandamajjhaticchapaññāvasena tividhoti bhagavatā sabbatakkino takkibhāvasāmaññaṇa ekajjhaṃ gahetvā catudhā vavatthāpito sassatavādo. Yadi pi anussavādivasena takkikānaṃ viya mandapaññādīnampi hīnādivasena anekabhedasabbhāvato visesalābhīnampi bahudhā bhedo sambhavati, sabbe pana visesalābhino mandapaññādivasena tayo rāsī katvā tattha ukkaṭṭhavasena anekajātisatasahassadasasamvaṭṭavivaṭṭacattārīsaṃvaṭṭavivaṭṭānussaraṇena ayaṃ vibhāgo vutto. Tīsupi rāsīsu ye hīnamajjhapañña, te vuttaparichedato ūnakameva anussaranti. Ye pana tattha ukkaṭṭhapañña, te vuttaparichedaṃ atikkamitvā nānussarantīti evaṃ panāyaṃ desanā. Tasmā aññatarabhedasaṅgahavaseneva bhagavatā cattārītṭhānāni vibhattānīti vavatthitā sassatavādīnaṃ catubbidhatā. Na hi idha sāvasesaṃ dhammaṃ deseti dhammarājā.

35. “Aññatarenā”ti etassa atthaṃ dassetuṃ “ekenā”ti vuttaṃ. Vā-saddassa pana aniyamatthataṃ dassetuṃ “dvīhi vā tīhi vā”ti vuttaṃ. Tena catūsu ṭhānesu yathārahaṃ ekaccaṃ ekaccassa paññāpane saha kārīkāraṇanti dasseti. Kiṃ panetāni vatthūni abhinivesassa hetu, udāhu patitṭhāpanassa. Kiñcettha yadi tāva abhinivesassa, kasmā anussaraṇatakkānāniyeva gahitāni, na saññāvīpallāsādayo. Tathāhi viparītasañña ayonisomanasikāraasappurīsupanissayaasaddhammassavanādīni micchādiṭṭhiyā pavattanaṭṭhānāni. Atha patitṭhāpanassa adhigamayuttiyo viya āgamopi vatthubhāvena vattabbo, ubhayatthāpi “natthi ito bahiddhā”ti vacanaṃ na yujjatīti? Na. Kasmā? Abhinivesapakkhe tāva ayaṃ diṭṭhigatiko asappurīsupanissayaasaddhammassavanehi ayoniso ummujjitvā vipallāsasañño rūpādidhammānaṃ khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvassa anavabodhato dhammayuttiṃ atidhāvanto ekattanayaṃ micchā gahetvā yathāvuttānussaraṇatakkehi khandhesu “sassato attā ca loko cā”ti abhinivesaṃ janesi. Iti āsannakāraṇattā, padhānakāraṇattā, taggahaṇeneva ca itaresampi gahitattā anussaraṇatakkānāniyeva idha gahitāni. Patitṭhāpanapakkhe pana āgamopi yuttipakkheyeva ṭhito visesato bāhirakānaṃ takkagāhibhāvatoti anussaraṇatakkānāniyeva diṭṭhiyā vatthubhāvena gahitāni. Kiñca bhiyyo duvidhaṃ lakkhaṇaṃ paramatthadhammānaṃ sabhāvalakkhaṇaṃ sāmāññalakkhaṇaṇcātī. Tattha sabhāvalakkhaṇāvabodho paccakkhaññaṇaṃ, sāmāññalakkhaṇāvabodho anumānaññaṇaṃ, āgamo ca sutamayāya paññāya sādhanato anumānaññaṇameva āvahati, sutānaṃ pana dhammānaṃ ākāraparivitakkena nījjhānakkhantiyaṃ ṭhito cintāmayā paññaṃ nibbattetvā anukkamena bhāvanāya paccakkhaññaṇaṃ adhigacchatīti evaṃ āgamopi takkavisayaṃ nātikkamatīti taggahaṇena gahitovāti veditabbo. So aṭṭhakathāyaṃ

anussutitakkaggahaṇena vibhāvitoti yuttaṃ evidaṃ “natthi ito bahiddhā”ti.
“Anekavihitāni adhivuttipadāni abhivadanti, sassataṃ attānañca lokañca
paññapenti”ti ca vacanato patitthāpanavattūni idhādhippetānīti datthabbaṃ.

36. Diṭṭhiyeva diṭṭhiṭṭhānaṃ paramavajjatāya anekavihitānaṃ anattthānaṃ
hetubhāvato. Yathāha “micchādiṭṭhiparamāhaṃ bhikkhave vajjaṃ vadāmī”ti
“yathāhā”tiādinā paṭisambhidāpāliyā diṭṭhiyā ṭhānavibhāgaṃ dasseti. Tattha
khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ ārammaṇatṭhena “rūpaṃ attato samanupassatī”tiādi
vacanato. Avijjāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ upanissayādi bhāvena pavattanato. Yathāha
“assutavā bhikkhave puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido”tiādi.
Phassopi diṭṭhiṭṭhānaṃ. Yathā cāha “tadapi phassapaccayā, phussa phussa
paṭisaṃvedenti”ti ca. Saññāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ. Vuttañcetaṃ “saññānidānā hi
papañcasāṅkhā, pathavito saññatvā”ti ca ādi. Vitakkopi diṭṭhiṭṭhānaṃ. Vuttampi
cetaṃ “takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccaṃ musāti dvayadhammamāhū”ti “takki
hoti vīmaṃsī”ti ca ādi. Ayonisomanasikāropi diṭṭhiṭṭhānaṃ. Tenāha bhagavā “tassa
evaṃ ayoniso manasi karoto channaṃ diṭṭhīnaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjati. ‘Atthi me
attā’ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati”tiādi. Samuṭṭhāti etenāti samuṭṭhānaṃ
samuṭṭhānabhāvo samuṭṭhānattho. Pavattitāti parasantānesu uppāditā.
Pariniṭṭhāpitāti abhinivesassa pariyosānaṃ matthakaṃ pāpitāti attho.
“Ārammaṇavasenā”ti atṭhasu diṭṭhiṭṭhānesu khandhe sandhāyāha.
Pavattanavasenāti avijjādayo. Āsevanavasenāti pāpamittaparato ghosādīnampi
sevanaṃ labbhatieva. Atha vā evaṃगतिकāti evaṃगमानā, evaṃनिṭṭhāti attho. Idaṃ
vuttaṃ hoti - ime diṭṭhisāṅkhātā diṭṭhiṭṭhānā evaṃ paramatthato asantaṃ attānaṃ
sassatabhāvañcassa ajjhāropetvā gahitā, parāmatṭhā ca bālalapanā yāva paṇḍitā na
samanuyuñjanti, tāva gacchanti pavattanti. Paṇḍitehi samanuyuñjiyamānā pana
anavaṭṭhitavattukā avimaddakkhamā sūriyuggamane ussāvabindū viya
khajjopanakā viya ca bhijjanti vinassanti cāti.

Tatthāyaṃ anuyuñjane saṅkhepakathā - yadi hi parena parikappito attā loko vā
sassato siyā, tassa nibbikāratāya purimarūpāvijahanato kassaci visesādhānassa
kātuṃ asakkuṇeyyatāya ahitato nivattanatthaṃ, hite ca paṭipattiatthaṃ upadeso eva
nippayojano siyā sassatavādino, kathaṃ vā so upadeso pavattiyati vikārābhāvato,
evañca attano ajaṭākāsassa viya dānādikiriyā hiṃsādikiriyā ca na sambhavati. Tathā
sukhassa dukkhassa anubhavananibandho eva sassatavādino na yujjati
kammabaddhābhāvato, jātiādīnañca asambhavato kuto vimokkho, atha pana
dhammamattaṃ tassa uppajjati ceva vinassati ca, yassa vasenāyaṃ kiriyādivohāroti
vadeyya, evampi purimarūpāvijahanena avatṭhitassa attano dhammamattanti na
sakkā sambhāvetuṃ, te vā panassa dhammā avatthābhūtā aññe vā siyumuṃ anaññe
vā. Yadi aññe, na tāhi tassa uppannāhipi koci viseso atthi. Yāhi karoti paṭisaṃvedeti
cavati upapajjati cāti icchitaṃ, tasmā tadavattho eva yathāvuttadoso. Kiñca
dhammakappanāpi niratthikā siyā, athānaññe uppādavinaśavantīhi avatthāhi
anaññassa attano tāsāṃ viya uppādavinaśasabbhāvato kuto niccatāvakāso, tāsampi
vā attano viya niccatāti bandhavimokkhānaṃ asambhavo evāti na yujjatiyeva
sassatavādo. Na cettha koci vādī dhammānaṃ sassatabhāve parisuddhaṃ yuttim
vattuṃ samattho, yuttirahitañca vacanaṃ na paṇḍitānaṃ cittaṃ ārādheti. Tena
vuttaṃ “yāva paṇḍitā na samanuyuñjanti, tāva gacchanti pavattanti”ti.
Kammavasena abhimukho sampareti etthāti abhisamparāyo, paroloko.

“Sabbaññutaññāṇaṇcā”ti idaṃ idha sabbaññutaññāṇassa vibhajiyaṃānattā vuttaṃ, tasmim̐ vā vutte tadadhiṭṭhānato āsavakkhayaññāṇaṃ, tadavinābhāvato sabbampi vā bhagavato dasabalādiññāṇaṃ gahitameva hotīti katvā. Pajānantopīti pi-saddo sambhāvane, tena “tañcā”ti ettha vuttaṃ ca-saddatthamāha. Idaṃ vuttaṃ hoti - taṃ diṭṭhigatato uttaritaraṃ sārabhūtaṃ sīlādiguṇavisesampi tathāgato nābhinivisati, ko pana vādo vaṭṭāmiseti. “Aha”nti diṭṭhivasena vā taṃ parāmasanākāramāha. Pajānāmīti ettha iti-saddo pakārattho, tena “mama”nti taṇhāvasena parāmasanākāraṃ dasseti. Dhammasabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasanaṃ parāmāso. Na hi taṃ atthi, khandhesu yaṃ “aha”nti vā, “mama”nti vā gahetabbaṃ siyā. Yo pana parāmāso taṇhādayova, te ca bhagavato bodhimūleyeva pahīnāti āha “parāmāsakilesāna”ntiādi. Aparāmāsatoti vā nibbutivedanassa hetuvacanaṃ, “viditā”ti idaṃ padaṃ apekkhitvā kattari sāmivacanaṃ, aparāmasanaheṭu parāmāsarahitāya paṭipattiyā tathāgatena sayameva asaṅkhatadhātu adhigatāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

“Yāsu vedanāsū”tiādinā bhagavato desanāvilāsaṃ dasseti. Tathā hi khandhāyatanādivasena anekavidhāsu catusaccadesanāsu sambhavantīsupi ayaṃ tathāgatānaṃ desanāsu paṭipatti, yaṃ diṭṭhigatikā micchāpaṭipattiyā diṭṭhigahanaṃ pakkhandāti dassanatthaṃ vedanāyeva pariññāya bhūmidassanatthaṃ uddhaṭṭā. Kammatṭhānanti catusaccakammatṭhānaṃ. Yathābhūtaṃ viditvāti vipassanāpaññāya vedanāya samudayādīni āramaṇapaṭivedhavasena maggapaññāya asammohapaṭivedhavasena jānitvā, paṭivijjhivāti attho. Paccayasamudayaṭṭhenāti “imasmim̐ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati”ti vuttalakkaṇena avijjādīnaṃ paccayānaṃ uppādena ceva maggena asamugghātena ca. Nibbattilakkaṇanti uppādalakkaṇaṃ, jātinti attho. Pañcannaṃ lakkaṇānanti ettha catunnaṃ paccayānampi uppādalakkaṇameva gahetvā vuttanti gahetabbaṃ, yasmā paccayalakkaṇampi labbhatiyeva, tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ. Paccayanirodhaṭṭhenāti etthāpi vuttanayānusārena attho veditabbo. Yanti yasmā, yaṃ vā sukhaṃ somanassaṃ. Paṭiccāti āramaṇapaccayādibhūtaṃ vedanaṃ labhitvā. Ayanti sukhasomanassaṇaṃ paccayabhāvo, sukhasomanassameva vā, “assādo”ti padaṃ pana apekkhitvā pulliṅganiddeso. Ayañhettha saṅkhepattho - purimuppannaṃ vedanaṃ ārabha somanassuppattiyaṃ yo purimavedanāya assādetabbākāro somanassassādanākāro, ayaṃ assādoti. Kathaṃ pana vedanaṃ ārabha sukhaṃ uppajjati? Cetasikasukhassa adhippetattā nāyaṃ doso. Visesaṃ hettha somanassaggahaṇaṃ sukhaṃ somanassanti “rukkho siṃsapā”ti yathā.

“Aniccā”ti iminā saṅkhāradukkhataṇhasena upekkhāvedanāya, sabbavedanāsuyeva vā ādīnavamāha, itarehi itaradukkhataṇhasena yathākkamaṃ dukkhasukhavedanānaṃ, avisesena vā tīṇipi padāni sabbāsampi vedanānaṃ vasena yojetabbāni. Ayanti yo vedanāya hutvā abhāvaṭṭhena aniccabhāvo, udayabbayaṭṭhena dukkhabhāvo, jarāya maraṇena cāti dvedhā vipariṇāmetabbabhāvo ca, ayaṃ vedanāya ādīnavo, yato vā ādīnaṃ paramakāruṇīyaṃ vāti pavattatīti. Vedanāya nissaraṇanti ettha vedanāyāti nissakkavacanaṃ, yāva vedanāpaṭibaddhaṃ chandarāgaṃ na pajahati, tāvāyaṃ puriso vedanaṃ allīnoyeva hoti. Yadā pana taṃ chandarāgaṃ pajahati, tadāyaṃ puriso vedanāya nissaṭṭo viṣaṃyutto hotīti chandarāgappahānaṃ vedanāya nissaraṇaṃ vuttaṃ. Ettha ca vedanāggahaṇena vedanāya sahaajātanissayāramaṇabhūtā ca rūpārūpadhammā gahitā eva hontīti pañcannampi upādānakhandhānaṃ gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Vedanāsīsena pana desanā āgatā,

tattha kāraṇaṃ vuttameva, lakkhaṇahāranayena vā ayamattho vibhāvetabbo. Tattha vedanāggahaṇena gahitā pañcupādānakkhandhā dukkhasaccaṃ, vedanānaṃ samudayaggahaṇena gahitā avijjādayo samudayasaccaṃ, atthaṅgamanissaraṇapariyāyehi nirodhasaccaṃ, “yathābhūtaṃ viditvā”ti etena maggasaccanti evamettha cattāri saccāni veditabbāni. Kāmupādānamūlakattā sesupādānaṃ, pahīne ca kāmupādāne upādānasesābhāvato “vigatachandarāgatāya anupādāno”ti vuttaṃ. Anupādāvimmuttoti attano maggaphalappattiṃ bhagavā dasseti. “Vedanāna”ntiādinā hi yassā dhammadhātuyā suppaṭividdhattā imaṃ diṭṭhigataṃ sakāraṇaṃ sagatikaṃ pabhedato vibhajituṃ samattho ahosi, tassa sabbaññutaññāssa saddhiṃ pubbabhāgapaṭipadāya uppattibhūmiṃ dasseti dhammarājā.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Ekaccasassatavādavaṇṇanā

38. Sattesu saṅkhāresu ca ekaccaṃ sassataṃ etassāti ekaccasassato, ekaccasassatavādo. So etesaṃ atthīti ekaccasassatikā. Te pana yasmā ekaccasassato vādo diṭṭhi etesanti ekaccasassatavādā nāma honti, tasmā tamatthaṃ dassento āha “ekaccasassatavādā”ti. Iminā nayena ekaccaasassatikā dipadassapi attho veditabbo. Nanu ca “ekaccasassatikā”ti vutte tadaññassa ekaccassa asassatātāsanniṭṭhānaṃ siddhameva hotīti? Saccaṃ siddhameva hoti atthato, na pana saddato. Tasmā supākaṭaṃ katvā dassetuṃ “ekaccaasassatikā”ti vuttaṃ. Na hi idha sāvasesaṃ katvā dhammaṃ deseti dhammassāmī. Idhāti “ekaccasassatikā”ti imasmimṃ pade. Gahitāti vuttā, tathā ceva attho dassito. Idhāti vā imissā desanāya. Tathā hi purimakā tayo vādā sattavasena, catuttho saṅkhāravasena vibhatto. “Saṅkhārekaccasassatikā”ti idaṃ tehi sassatabhāvena gayhamānānaṃ dhammānaṃ yāthāvasabhāvadassanavasena vuttaṃ, na panekaccasassatikamatadassanavasena. Tassa hi sassatābhimatāṃ asaṅkhatamevāti laddhi. Tenevāha “cittanti vā...pe...ṭṭhassatī”ti. Na hi yassa bhāvassa paccayehi abhisāṅkhatabhāvaṃ paṭijānāti, tasseva niccadhuvādibhāvo anumattakena sakkā paṭiññātuṃ. Etena “uppādavayadhuvatāyuttabhāvā siyā niccā, siyā aniccā siyā na vattabbā”tiādinā pavattassa sattabhaṅgavādassa ayuttatā vibhavitā hoti.

Tatthāyaṃ ayuttatāvibhāvanā - yadi “yena sabhāvena yo dhammo atthīti vuccati, teneva sabhāvena so dhammo natthī”tiādinā vucceyya, siyā anekantavādo. Atha aññena, siyā na anekantavādo. Na cettha desantarādisambandhabhāvo yutto vattuṃ tassa sabbalokasiddhattā, vivādābhāvato. Ye pana vadanti “yathā suvaṇṇaghaṭeṇa makuṭe kate ghaṭabhāvo nassati, makuṭabhāvo uppajjati, suvaṇṇabhāvo tiṭṭhatiyeva, evaṃ sabbabhāvānaṃ koci dhammo nassati, koci dhammo uppajjati, sabhāvo pana tiṭṭhatī”ti. Te vattabbā “kiṃ taṃ suvaṇṇaṃ, yaṃ ghaṭe makuṭe ca avatṭhitaṃ, yadi rūpādi, so saddo viya anicco. Atha rūpādi samūho, samūho nāma sammutimattaṃ. Na tassa atthitā natthitā niccatā vā labbhatī”ti anekantavādo na siyā. Dhammānaṃ dhammino aññathānaññathāsu doso vuttoyeva sassatavādavicāraṇāyaṃ. Tasmā so tattha vuttanayeneva veditabbo. Apica niccāniccānavattabbārūpo attā loko ca paramatthato vijjamānatāpaṭijānanato yathā niccādināṃ aññataraṃ rūpaṃ, yathā vā dīpādayo. Na hi dīpādināṃ udayabbayasabhāvānaṃ niccāniccānavattabbasabhāvatā sakkā viññātuṃ, jīvassa niccādisu aññataraṃ rūpaṃ viyāti evaṃ sattabhaṅgassa viya sesabhaṅgānampi asambhavoyevāti sattabhaṅgavādassa ayuttatā veditabbā.

Ettha ca “issaro nicco, aññe sattā aniccā”ti evaṃ pavattavādā sattekaccasassatikā seyyathāpi issaravādā. “Paramāṇavo niccā dhuvā, aṇukādayo aniccā”ti evaṃ pavattavādā saṅkhārekaccasassatikā seyyathāpi kāṇādā. Nanu “ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatā”ti etasmiṃ vāde cakkhādīnaṃ asassatatāsanniṭṭhānaṃ yathāsabhāvāvabodho eva, tayidaṃ kathaṃ micchādassananti, ko vā evamāha “cakkhādīnaṃ asassatabhāvasanniṭṭhānaṃ micchādassana”nti? Asassatesuyeve pana kesañci dhammānaṃ sassatabhāvābhiniveso idha micchādassanaṃ. Tena pana ekavāre pavattamānena cakkhādīnaṃ asassatabhāvāvabodho vidūsito saṃsaṭṭhabhāvato visasaṃsaṭṭho viya sappimaṇḍo sakiccakaraṇāsamatthatāya sammādassanapakke ṭhapetabbataṃ nārahatīti. Asassatabhāvena nicchitāpi vā cakkhuādayo samāropitajīvasabhāvā eva diṭṭhigatikehi gayhantīti tadavabodhassa micchādassanabhāvo na sakkā nivāretuṃ. Tenevāha “cakkhuṃ itipi...pe... kāyo itipi ayaṃ me attā”tiādi. Evañca katvā asaṅkhatāya saṅkhatāya ca dhātuyā vasena yathākkamaṃ “ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatā”ti evaṃ pavatto vibhajjavādopi ekaccasassatavādo āpajjatīti evaṃpakārā codanā anavakāsā hoti aviparītadhammasabhāvasampañipattibhāvato.

Kāmañcettha purimavādepi asassatānaṃ dhammānaṃ “sassatā”ti gahaṇaṃ visesato micchādassanaṃ, sassatānaṃ pana “sassatā”ti gāho na micchādassanaṃ yathāsabhāvaggahaṇabhāvato. Asassatesuyeve pana “kecideva dhammā sassatā, keci asassatā”ti gahetabbadhammesu vibhāgappavattiyā imassa vādassa vādantaratā vuttā, na cettha “samudāyantogadhattā ekadesassa sappadesasassataggāho nippadesasassataggāhe samodhānaṃ gacchatī”ti sakkā vattuṃ vādī tabbisayavisesavasena vādadvayassa pavattattā. Aññe eva hi diṭṭhigatikā “sabbe dhammā sassatā”ti abhiniviṭṭhā, aññe “ekaccasassatā”ti. Saṅkhārānaṃ anavasesapariyādānaṃ, ekadesapariggaho ca vādadvayassa paribyattoyeve. Kiñca bhiyyo anekavidhasamussaye ekavidhasamussaye ca khandhapabandhe abhinivesabhāvato. Catubbidhopi hi sassatavādī jātivisesavasena nānāvidharūpakāyasannissaye eva arūpadhammapuñje sassatābhinivesī jāto abhiññāṇena anussavādīhi ca rūpakāyabhedaggahaṇato. Tathā ca vuttaṃ “tato cuto amutra udapādi”nti “cavanti upapajjantī”ti ca ādi. Visesaḷābhī ekaccasassatiko anupadhāritabhedasamussayeve dhammapabandhe sassatākāraggahaṇena abhinivisaṇaṃ janesi ekabhavapariyāpannakhandhasantānavisayatā tadabhinivesassa. Tathā ca tīsupi vādesu “taṃ pubbenivāsaṃ anussarati, tato paraṃ nānussarati”ti ettakameva vuttaṃ, takkīnaṃ pana sassatekaccasassatavādīnaṃ sassatābhinivesaviseso rūpārūpadhammavisayatāya supākaṭṭoyevāti.

39. Dīghassa kālassa atikkamenāti vivaṭṭavivaṭṭatṭhāyīnaṃ apagamena. Anekatthattā dhātūnaṃ saṃ-saddena yutto vaṭṭa-saddo vināsavācīti āha “vinassatī”ti, saṅkhayavasena vattatīti attho. Vipattikaramahāmeghasamuppattito paṭṭhāya hi yāva aṇusahagatopi saṅkhāro na hoti, tāva loko saṃvaṭṭatīti vuccati. Lokoti cettha pathaviādibhājanaloko adhippeto. Uparibrahmalokesūti parittasubhādīsu rūpibrahmalokesu. Aggīnā hi kappavuṭṭhānaṃ idhādhippetam bahulaṃ pavattanato. Tenevāha bhagavā “ābhassarasaṃvattanikā hontī”ti. Arūpesu vāti vā-saddena saṃvaṭṭamānalokadhātūhi aññalokadhātūsu vāti vikappanaṃ veditabbaṃ. Na hi “sabbe apāyasattā tadā rūpārūpabhavesu uppajjantī”ti sakkā viññātuṃ apāyesu dīghatamāyukānaṃ manussalokūpattiyā asambhavato. Satipi sabbasattānaṃ abhisāṅkhāramanasā nibbattabhāve bāhirapaccayehi vinā manasāva nibbattattā “manomayā”ti vuccanti rūpāvacarasattā. Yadi evaṃ kāmabhāve

opapātikasattānampi manomayabhāvo āpajjati? Nāpajjati adhicitabhūtena atisayamanasā nibbattasattesu manomayavohāratoti dassanto āha “jhānamanena nibbattattā manomayā”ti. Evaṃ arūpāvacarasattānampi manomayabhāvo āpajjati ce? Na, tattha bāhirapaccayehi nibbattetabbatāsāṅkāya eva abhāvato, “manasāva nibbattā”ti avadhāraṇāsambhavato. Niruḷho vāyaṃ loke manomayavohāro rūpāvacarasattesu. Tathā hi “annamayo pānamayo manomayo ānandamayo viññāṇamayo”ti pañcadhā attānaṃ vedavādino vadanti. Ucchedavādepi vakkhati “dibbo rūpī manomayo”ti. Sobhanā pabhā etesu santīti subhā. “Ukkaṃsenā”ti ābhassaradeve sandhāyāha, parittābhā appamāṇābhā pana dve cattāro ca kappe tiṭṭhanti. Aṭṭhakappeti aṭṭha mahākappe.

40. Saṇṭhātīti sampattikaramahāmeghasamuppattito paṭṭhāya pathavīsandhārakudakataṃsandhārakavāyumahāpathavīādīnaṃ samuppattivāsena ṭhāti, “sambhavati” icceva vā attho anekatthattā dhātūnaṃ. Pakatiyāti sabhāvena, tassa “suñña”nti iminā sambandho. Tattha kāraṇamāha “nibbattasattānaṃ natthitāyā”ti, anuppannattāti attho, tena yathā ekaccāni vimānāni tattha nibbattasattānaṃ cutattā suññāni honti, na evamidanti dasseti. Brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmāno brahmakāyikā, tesāṃ nivāso bhūmipi “brahmakāyikā”ti vuttā. Kammaṃ upanissayavasena paccayo etissāti kammaṃpaccayā. Atha vā tattha nibbattasattānaṃ vipaccanakakammasa sahaṅgipaccayabhāvato, kammaṃsa paccayāti kammaṃpaccayā. Utu samuṭṭhānaṃ etissāti utusamuṭṭhānā. “Kammaṃpaccayautusamuṭṭhānā”ti vā pāṭho, kammaṃsaṅgāyo paccayo, kammaṃsa vā sahaṅgabhūto paccayo kammaṃpaccayo, sova utu kammaṃpaccayautu, so samuṭṭhānaṃ etissāti yojetabbaṃ. Etthāti “brahmavimāna”nti vuttāya brahmakāyikabhūmiyā. Kathaṃ pañitāya dutiyajjhānabhūmiyaṃ ṭhitānaṃ hīnāya paṭhamajjhānabhūmiyā upapatti hotīti āha “atha sattāna”ntiādi. Otarantīti upapajjanavasena heṭṭhābhūmiṃ gacchanti.

Appāyuketi yaṃ uḷāraṃ puññakammaṃ kataṃ, tassa uppajjanārahavipākapabandhato appaparimāṇāyuke. Āyuppamāṇenevāti paramāyuppamāṇeneva. Kiṃ panetaṃ paramāyu nāma, kathaṃ vā taṃ paricchinnaṃpamāṇanti? Vuccate - yo tesāṃ tesāṃ sattānaṃ tasmīṃ tasmīṃ bhavavisesse purimasiddhabhavapatthanūpanissayavasena sarīrāvayavavaṇṇasaṇṭhānapamāṇādivisesā viya taṃtaṃgatinikāyādīsu yebhuyyena niyataparicchedo gabbhaseyyakakāmāvacaradevarūpāvacarasattānaṃ sukkasoṇitaṭṭubhojanādi utuādipaccayuppannapaccayūpatthambhito vipākapabandhassa ṭhitikālaniyamo, so yathāsakaṃ khaṇamattāvaṭṭhāyīnampi attano sahaṅgātānaṃ rūpārūpadhammānaṃ ṭhapanākāravuttitāya pavattakāni rūpārūpajīvitindriyāni yasmā na kevalaṃ nesaṃ khaṇaṭṭhitīyā eva kāraṇabhāvena anupālakāni, atha kho yāva bhavaṅgupacchedā anupabandhassa avicchedahetubhāvenāpi, tasmā āyuhetukattā kāraṇūpacārena āyu, ukkaṃsaparicchedavasena paramāyūti ca vuccati. Taṃ pana devānaṃ nerayikānaṃ uttarakurukānaṃca niyataparicchedaṃ, uttarakurukānaṃ pana ekantanīyataparicchedameva, avasiṭṭhamanussapetataracchānānaṃ pana ciraṭṭhitisaṃvattanikakammabahule kāle taṃkammaṃsahitasantānajanitasukkasōṇitappaccayānaṃ taṃmūlakānaṃca candasūriyasamavisamaparivattanādi janitautuāhārādisamavisama paccayānaṃ vasena cirācirakālato aniyataparicchedaṃ, tassa ca yathā purimasiddhabhavapatthanāvasena taṃtaṃgatinikāyādīsu

vaṇṇasaṇṭhānādivisesaniyamo siddho dassanānussavādīhi, tathā ādito gahaṇasiddhiyā. Evaṃ tāsū tāsū upapattīsū nibbattasattānaṃ yebhuyyena samappamāṇaṭṭhitikālaṃ dassanānussavehi labhitvā taṃ paramataṃ ajjhosāya pavattitabhavapatthanāvasena ādito paricchedaniyamo veditabbo. Yasmā pana kammaṃ tāsū tāsū upapattīsū yathā taṃtaṃupapattiniyatavaṇṇādinibbattane samatthaṃ, evaṃ niyatāyuparicchedāsū upapattīsū paricchedātikkamena vipākanibbattane samatthaṃ na hoti, tasmā vuttaṃ “āyuppamāṇeneva cavantī”ti. Yasmā pana upatthambhakasahāyehi anupālakappaccayehi upādinna-kakkhandhānaṃ pavattetabbākāro atthato paramāyu, tassa yathāvuttaparicchedānatikkamanato satipi kammāvasese tṭhānaṃ na sambhavati, tena vuttaṃ “attano puññabaleneva tṭhātuṃ na sakkotī”ti. Kappaṃ vāti asaṅkhyeyyakappaṃ vā tassa upaḍḍhaṃ vā upaḍḍhakappato ūnamadhikaṃ vāti vikappanatto vā-saddo.

41. Anabhiratīti ekavīhārena anabhirati. Sā pana yasmā aññehi samāgamicchā hoti, tena vuttaṃ “aparassāpi sattassa āgamanapatthanā”ti. Piyavatthuvirahena piyavatthualābhena vā cittavighāto ukkaṇṭhitā, sā atthato domanassacittuppādo yevāti āha “paṭighasampayuttā”ti. Dīgharattaṃ jhānaratiyā ramamānassa vuttappakāraṃ anabhiratinimittaṃ uppannā “mama”nti ca “aha”nti ca gahaṇassa kāraṇabhūtā taṇhādiṭṭhiyo idha paritassanā. Tā pana cittassa purimāvatthāya calanaṃ kampananti āha “ubbijjanā phandanā”ti. Tenevāha “taṇhātassanāpi diṭṭhitassanāpi vaṭṭatī”ti. Yaṃ pana atthuddhāre “aho vata aññepi sattā itthattaṃ āgaccheyyunti ayaṃ taṇhātassanā nāmā”ti vuttaṃ, taṃ diṭṭhitassanāya viṣuṃ udāharaṇaṃ dassentena taṇhātassanaṃyeva tato niddhāretvā vuttaṃ, na pana tattha diṭṭhitassanāya abhāvatoti daṭṭhabbaṃ. Tāsatassanā cittutrāso. Bhayānakanti bheravārammaṇanimittaṃ balavabhayaṃ. Tena sarīrassa thaddhabhāvo chambhitattaṃ bhayaṃ saṃveganti ettha bhayanti bhaṅgānupassanāya ciṇṇante sabbasaṅkhārato bhāyanavasena uppannaṃ bhayañāṇaṃ. Saṃveganti sahotappañāṇaṃ, ottappameva vā. Santāsanti ādīnavanibbidānupassanāhi saṅkhārehi santassanañāṇaṃ. Saha byāyati pavattati, dosaṃ vā chādetīti sahaḃyo, saḃyo, tassa bhāvaṃ sahaḃyataṃ.

42. Abhibhavitvā tṭhito ime satteti adhippāyo. Yasmā pana so pāsaṃsabhāvena uttamabhāvena ca “te satte abhibhavitvā tṭhito”ti attānaṃ maññati, tasmā vuttaṃ “jeṭṭhakohamasmī”ti. Aññadatthu dasoti dassane antarāyābhāvavacanena, ñeyyavisesapariggāhikabhāvena ca anāvaraṇadassāvitāṃ paṭijānātīti āha “sabbāṃ passāmīti attho”ti. Bhūtabhavyānanti ahesunti bhūtā, bhavanti bhavissantīti bhavyā, aṭṭhakathāyaṃ pana vattamānakālavaseneva bhabya-saddassa attho dassito. Paṭhamacittakkhaṇeti paṭisandhicittakkhaṇe. Kiñcāpi so brahmā anavaṭṭhitadassanattā puthujjanaṃ purimatarajātīparicitampi kammassakataññāṇaṃ vissajjetvā vikubbaniddhivasena cittuppattimattapaṭibaddhena sattanimmānena vipallaṭṭho “ahaṃ issaro kattā nimmātā”tiādinā issarakuttadassanaṃ pakkhandamāno abhinivisanavaseneva patiṭṭhito, na patiṭṭhāpanavasena “tassa evaṃ hotī”ti vuttattā, patiṭṭhāpanakkameneva pana tassa so abhiniveso jātoti dassanattaṃ “kāraṇato sādhetukāmo”ti, “paṭiññaṃ katvā”ti ca vuttaṃ. Tenāha bhagavā “taṃ kissa hetū”tiādi. Tattha manopaṇidhīti manasā eva patthanā, tathā cittappavattimattamevāti attho, itthabhāvanti idappakārataṃ. Yasmā pana itthanti brahmattabhāvo idhādhippeto, tasmā “brahmabhāvanti attho”ti vuttaṃ. Nanu ca

devānaṃ upapattisamanantaraṃ “imissā nāma gatiyā cavitvā iminā nāma kammunā idhūpapannā”ti paccavekkhaṇā hotīti? Saccaṃ hoti, sā pana purimajātisu kammassakataññāṇe sammadeva nivittṭhahjāsayaṇaṃ. Ime pana sattā purimāsupi jātisu issarakuttadassanavasena vinibandhābhinivesā ahesunti daṭṭhabbaṃ. Tena vuttaṃ “iminā maya”ntiādi.

43. Īsatīti īso, abhibhūti attho. Mahā īso maheso, suppatiṭṭhamahesatāya pana parehi “maheso”ti akkhātabbatāya mahesakkho, atisayena mahesakkho mahesakkhataroti vacanattho daṭṭhabbo. Yasmā pana so mahesakkhabhāvo ādhipateyyaparivārasampattiyā viññāyati, tasmā “issariyaparivārasena mahāyasataro”ti vuttaṃ.

44. Idheva āgacchatīti imasmiṃ manussaloke eva paṭisandhivasena āgacchati. Yaṃ aññataro sattoti ettha yanti nipātamattaṃ, karaṇe vā paccattaniddeso, yena ṭhānenāti attho, kiriyāparāmasanaṃ vā. Itthattaṃ āgacchatīti ettha yadetam itthattassa āgamaṃ, etaṃ ṭhānaṃ vijjatīti attho. Esa nayo “pabbajati, cetosamādhim phusati, pubbenivāsaṃ anussarati”ti etesupi padesu. “Ṭhānaṃ kho panetaṃ bhikkhave vijjati, yaṃ aññataro satto”ti imañhi padaṃ “pabbajati”tiādīhi padehi paccekaṃ yojetabbanti.

45. Khiḍḍāya padussantīti khiḍḍāpadosino, khiḍḍāpadosino eva khiḍḍāpadosikā, khiḍḍāpadoso vā etesaṃ atthīti khiḍḍāpadosikā. Atikkantavelaṃ ativelaṃ, āhārūpabhogakālaṃ atikkamitvāti attho. Methunasampayogena uppajjanakasukhaṃ keḷihassasukhaṃ ratidhammo ratisabhāvo. Āhāranti ettha ko devānaṃ āhāro, kā āhāraelāti? Sabbesampi kāmāvacaradevānaṃ sudhā āhāro, sā heṭṭhimehi uparimānaṃ pañītatamā hoti, taṃ yathāsakaṃ divasavasena divase divase bhuñjanti. Keci pana “biḷārapadappamaṇaṃ sudhāhāraṃ bhuñjanti, so jivhāya ṭhapitamatto yāva kesagganakhaggā kāyaṃ pharati, tesameva divasavasena sattadivase yāpanasamattho ca hotī”ti vadanti. “Nirantaraṃ khādantā pivantā”ti idaṃ parikkappanavasena vuttaṃ. Kammajatejassa balavabhāvo ulārapuññanibbattattā, ulāragarusiniddhasudhāhāraṇato ca. Karajakāyassa mandabhāvo mudusukhumālabhāvato. Teneva hi bhagavā indasālaguhāyaṃ pakatipathaviyaṃ saṇṭhātuṃ asakkaṃ devarājānaṃ “olārikaṃ kāyaṃ adhiṭṭhehi”ti āha. Tesanti manussānaṃ. Vatthunti karajakāyaṃ. Keci abhayagirivāsino.

47. Manenāti issāpakatattā paduṭṭhena manasā. Usūyāvasena manasova padoso manopadoso, so etesaṃ atthi vināsahetubhūtoti manopadosikāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. Akuddho rakkhatīti kuddhassa so kodho itarasmim akujjhante anupādāno ekavārameva uppattiyā anāsevano cāvetuṃ na sakkoti udakantaṃ patvā aggi viya nibbāyati, tasmā akuddho taṃ cavanato rakkhati, ubhosu pana kuddhesu bhiyyo bhiyyo aññamaññaṃhi parivaḍḍhanavasena tikhiṇasamudācāro nissayadahanaraso kodho uppajjamāno hadayavatthuṃ nidahanto accantasukhumālakarajakāyaṃ vināseti, tato sakalopi attabhāvo antaradhāyati. Tenāha “ubhosu panā”tiādi. Tathā cāha bhagavā “aññamaññaṃ paduṭṭhacittā kilantakāyā...pe... cavantī”ti. Dhammatāti dhammaniyāmo. So ca tesam karajakāyassa mandatāya, tathāuppajjanakakodhassa ca balavatāya ṭhānaso cavanaṃ, tesam rūpārūpadhammānaṃ sabhāvoti adhippāyo.

49. Cakkhādīnaṃ bhedaṃ passatīti virodhipaccayasannipāte vikārāpattidassanato, ante ca adassanūpagamanato vināsaṃ passati oḷārikattā rūpadhammabhedassa. Paccayaṃ datvāti anantarapaccayādivasena paccayo hutvā. “Balavatara”nti cittassa lahutaraṃ bhedaṃ sandhāya vuttaṃ. Tathā hi ekasmiṃ rūpe dharanteyeva soḷasa cittāni bhijjanti. Bhedaṃ na passatīti khaṇe khaṇe bhijjantampi cittaṃ parassa anantarapaccayabhāveneva bhijjatīti purimacittassa abhāvaṃ paṭicchādetvā viya pacchimacittassa uppattito bhāvapakkho balavatāro pākaṭo ca hoti, na abhāvapakkhōti cittassa vināsaṃ na passati, ayañca attho alātacakkadassanena supākaṭo viññāyati. Yasmā pana takkīvādī nānattanayassa dūrataratāya ekattanayassapi micchāgahitattā “yadevidaṃ viññāṇaṃ sabbadāpi ekarūpena pavattati, ayameva attā nicco”tiādīnā abhinivesaṃ janeti, tasmā vuttaṃ “so taṃ apassanto”tiādi.

Antānantavādavaṇṇanā

53. Antānantikāti ettha amati gacchati ettha sabhāvo osānanti anto, mariyādā. Tappaṭisedhena ananto, anto ca ananto ca antānanto ca nevantānānanto ca antānantā sāmāññaniddesena, ekasesena vā “nāmarūpapaccayā saḷāyatana”ntiādīsu viya. Kassa pana antānantoti? Lokīyati saṃsāranissaraṇatthikehi diṭṭhigatikehi, lokīyanti vā ettha tehi puññāpuññaṃ tabbipāko cāti lokoti saṅkhyāṃ gatassa attano. Tenāha bhagavā “antānantaṃ lokassa paññapenti”ti. Ko pana eso attāti? Jhānavisayabhūtakasiṇanimittaṃ. Tattha hi ayaṃ diṭṭhigatiko lokasaññī. Tathā ca vuttaṃ “taṃ lokoti gahetvā”ti. Keci pana “jhānaṃ taṃsāmpayuttadhammā ca idha ‘attā, loko’ti ca gahitā”ti vadanti. Antānantasahacaritavādo antānanto, yathā “kuntā pacaranti”ti antānantasannissayo vā yathā “mañcā ghosanti”ti. So etesaṃ atthīti antānantikā. Te pana yasmā yathāvuttanayena antānanto vādo diṭṭhi etesanti “antānantavādā”ti vuccanti. Tasmā aṭṭhakathāyaṃ “antānantavādā”ti vatvā “antaṃ vā”tiādīnā attho vibhatto.

Etthāha - yuttaṃ tāva purimānaṃ tiṇṇaṃ vādīnaṃ antattañca anantattañca antānantattañca ārabba pavattavādattā antānantikattaṃ, pacchimassa pana tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā katha antānantikattanti? Tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā eva. Yasmā antānantapaṭisedhavādopi antānantavisayo eva taṃ ārabba pavattattā. Etadatthaṃyeva hi sandhāya aṭṭhakathāyaṃ “ārabba pavattavādā”ti vuttaṃ. Atha vā yathā tatiyavāde desabhedavasena ekasseva antavantatā anantatā ca sambhavati, evaṃ takkīvādepi kālabhedavasena ubhayasambhavato aññamaññapaṭisedhena ubhayaññeva vuccati. Kathaṃ? Antavantatāpaṭisedhena hi anantatā vuccati, anantatāpaṭisedhena ca antavantatā, antānantānañca na tatiyavādabhāvo kālabhedassa adhippetattā. Idaṃ vuttaṃ hoti - yasmā ayaṃ lokasaññīto attā adhigatavisesehi mahesīhi ananto kadāci sakkhidiṭṭhoti anusuyyati, tasmā nevantavā. Yasmā pana tehiyeva kadāci antavā sakkhidiṭṭhoti anusuyyati, tasmā na pana anantoti. Yathā ca anussutitakkīvasena, evaṃ jātissaratakkī ādīnañca vasena yathāsambhavaṃ yojetabbaṃ. Ayañhi takkiko avaḍḍhitabhāvapubbakattā paṭibhāganimitānaṃ vaḍḍhitabhāvassa vaḍḍhitakālavasena appaccakkhakāritāya anussavādimatte ṭhatvā “nevantavā”ti paṭikkhipati. Avaḍḍhitakālavasena pana “na panānanto”ti, na pana antatānantatānaṃ accantamabhāvena yathā taṃ “nevasaññīnāsaññī”ti. Purimavādattayapaṭikkhepo ca attanā yathādhippetappakāravilakkhaṇatāya tesam,

avassañcetam evam viññātabbam, aññathā vikkhepapakkhamyeva bhajeyya catutthavādo. Na hi antatānantatātadubhayavinimutto attano pakāro atthi, takkīvādī ca yuttimaggako, kālabhedavasena ca tadubhayam ekasmimpi na na yujjatīti.

Keci pana yadi panāyam attā antavā siyā, dūradese upapajjanānussaraṇādi kiccanipphatti na siyā. Atha ananto, idha t̥hitassa devalokanirayādīsu sukhadukkhānubhavanampi siyā. Sace pana antavā ca ananto ca, tadubhayadosasamāyogo. Tasmā “antavā, ananto”ti ca abyākaraṇīyo attāti evam takkanavasena catutthavādappavattiṃ vaṇṇenti. Evampi yuttam tava pacchimavādīdvayassa antānantikattam antānantānam vasena ubhayavisayattā tesam vādassa. Purimavādīdvayassa pana katham visum antānantikattanti? Upacāravuttiyā. Samuditesu hi antānantavādīsu pavattamāno antānantika-saddo tattha niruḷhatāya paccekampi antānantikavādīsu pavattati, yathā arūpajjhānesu paccekam aṭṭhavimokkhapariyāyo, yathā ca loke sattāsayoti. Atha vā abhinivesato purimakālappavattivasena ayam tattha vohāro kato. Tesañhi diṭṭhigatikānam tathārūpacetosamādhisamadhigamato pubbakālam “antavā nu ayam loko, ananto nū”ti ubhayākārāvalambino parivitakkassa vasena niruḷho antānantikabhāvo visesalābhena tattha uppannepi ekamsaggāhe purimasiddharuḷhiyā vohariyatīti.

54-60. Vuttanayenāti “takkayatīti takkī”tiādīnā saddato, “catubbidho takkī”tiādīnā atthato ca sassatavāde vuttavidhinā. Diṭṭhapubbānusārenāti dassanabhūtena viññāṇena upaladdhapubbassa antavantādīno anussaraṇena. Evañca katvā anussutitakkīsuddhatakkīnampi idha saṅgaho siddho hoti. Atha vā diṭṭhaggahaṇeneva “naccagītavāditavisūkadassanā”tiādīsu viya sutādīnampi gahitatā veditabbā. “Antavā”tiādīnā icchitassa attano sabbadā bhāvaparāmasanavaseneva imesam vādānam pavattanato sassatadiṭṭhisaṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi vakkhati “sesā sassatadiṭṭhiyo”ti.

Amarāvikkhepavādavaṇṇanā

61. Na maratīti na ucchijjati. “Evampi me no”tiādīnā vividho nānappakāro khapo parena paravādīnam khipanam vikkhepo. Amarāya diṭṭhiyā vācāya ca vikkhipantīti vā amarāvikkhepino. Amarāvikkhepino eva amarāvikkhepikā. Ito cito ca sandhāvati ekasmiṃ sabhāve anavaṭṭhānato. Amarā viya vikkhipantīti vā purimanayeneva saddattho daṭṭhabbo.

62. Vikkhepavādīno uttarimanussadhamme, akusaladhammepi sabhāvabhedavaseneva ñātum ñāṇabalam natthīti kusalākusalapadānam kusalākusalakammapathavaseneva attho. Paṭhamanayavaseneva apariyantavikkhepatāya amarāvikkhepam vibhāvetum “evantipi me noti aniyamitavikkhepo”ti vuttam. Tattha aniyamitavikkhepoti sassatādīsu ekasmimpi pakāre aṭṭhatvā vikkhepakaraṇam, paravādīnā yasmiṃ kismiñci pucchite pakāre tassa paṭikkhepoti attho. Dutīyanayavasena amarāsadisāya amarāya vikkhepam dassetum “idaṃ kusalanti vā puṭṭho”tiādīmāha. Atha vā “evantipi me no”tiādīnā aniyamatova sassatekaccasassatucchedatakkīvādānam paṭisedhanena tam tam vādam paṭikkhipateva apariyantavikkhepavādattā amarāvikkhepino. Attanā pana anavaṭṭhitavādattā na kismiñci pakkhe avatiṭṭhatīti āha “sayam pana...pe... byākarotī”ti. Idāni kusalādīnam abyākaraṇena tameva anavaṭṭhānam vibhāveti “idaṃ kusalanti vā puṭṭho”tiādīnā. Tenevāha “ekasmimpi pakkhe na tiṭṭhatī”ti.

63. Kusalākusalam yathābhūtam appajānantopi yesamaham samayena kusalameva

“kusala”nti, akusalameva ca “akusala”nti byākareyyaṃ, tesu tathā byākaraṇahetu “aho vata re paṇḍito”ti sakkārasammānaṃ karontesu mama chando vā rāgo vā assāti evampettha attho sambhavati. Doso vā paṭigho vāti ettha vuttavipariyāyena yojetabbaṃ. Atthakathāyaṃ pana attano paṇḍitabhāvavisayānaṃ rāgādīnaṃ vasena yojanā katā. “Chandarāgadvayaṃ upādāna”nti abhidhammanayena vuttaṃ. Abhidhamme hi taṇhādiṭṭhiyova “upādāna”nti āgatā, suttante pana dosopi “upādāna”nti vutto “kodhupādānavinibandhā vighātaṃ āpajjantī”tiādīsu. Tena vuttaṃ “ubhayampi vā daḷhaggahaṇavasena upādāna”nti. Daḷhaggahaṇaṃ amuñcanaṃ. Paṭighopi hi upanāhādivasena pavatto ārammaṇaṃ na muñcati. Vihananaṃ hiṃsanaṃ vibādhanāṃ. Rāgopi hi pariḷāhavasena sāraddhavuttitāya nissayaṃ vibādhatīti. Vināsetukāmatāya ārammaṇaṃ gaṇhātīti sambandho.

64. Paṇḍiccenāti paññāya. Yena hi dhammena yutto “paṇḍito”ti vuccati, so dhammo paṇḍiccaṃ, tena sutacintāmayāṃ paññaṃ dasseti, na pākatikakammanibbattaṃ sābhāvikapaññaṃ. Kata-saddassa kiriyāsāmaññavācakattā “katavijjo”tiādīsu viya kata-saddo ñāṇānuyuttataṃ vadatīti āha “viññātaparappavādā”ti. Sattadhā bhinnassa vālaggassa aṃsukoṭivedhako “vāavedhī”ti adhippeto.

65-66. Ettha ca kiñcāpi purimānampi tiṇṇaṃ kusalādidhammasabhāvānavabodhato attheva mandabhāvo, tesāṃ pana attano kusalādidhammānavabodhassa avabodhaviseso atthi, tadabhāvā pacchimoyeva mandamomūhabhāvena vutto. Nanu ca pacchimassāpi “atthi paroloko”ti iti ce me assa, ‘atthi paroloko’ti iti te naṃ byākareyyaṃ, evantipi me no”tiādi vacanato attano dhammānavabodhassa avabodho atthiyevāti? Kiñcāpi atthi, na tassa purimānaṃ viya apariññādadhammabyākaraṇanibandhanamusāvādādibhayaparijigucchanakāro atthi, atha kho mahāmūḷhoyeva. Atha vā “evantipi me no”tiādinā pucchāya vikkhepakaraṇatthaṃ “atthi paroloko”ti iti ce maṃ pucchasi”ti pucchāṭṭhapanameva tena dassīyati, na attano dhammānavabodhoti ayameva visesena “mando ceva momūho cā”ti vutto. Teneva hi tathāvādīnaṃ sañjayaṃ belatṭhaputtaṃ ārabba “ayaṃ vā imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbamando sabbamūḷho”ti vuttaṃ. Tattha “atthi paroloko”ti sassatadassanavasena sammādiṭṭhivasena vā pucchā. “Natthi paroloko”ti natthikadassanavasena sammādassanavasena vā pucchā. “Atthi ca natthi ca paroloko”ti ucchedadassanavasena sammādiṭṭhivasena eva vā pucchā. “Neva atthi na natthi paroloko”ti vuttappakārattayapaṭikkhepe sati pakārantarassa asambhavato atthitānatthitāhi navattabbākāro parolokoti vikkhepaññeva purekkhārena sammādiṭṭhivasena vā pucchā. Sesacatukkattayepi vuttanayānusārena attho veditabbo. Puññasāṅkhārattiko viya hi kāyasāṅkhārattikena purimacatukkasaṅgahito eva attho. Sesacatukkattayena attaparāmāsapuññādi phalatācodanāyena saṅgahitoti.

Amarāvikkhepiko sassatādīnaṃ attano aruccanatāya sabbattha “evantipi me no”tiādinā vikkhepaññeva karoti. Tattha “evantipi me no”tiādi tattha tattha pucchitākārapaṭisedhanavasena vikkhipanākāradassanaṃ. Nanu ca vikkhepavādinō vikkhepapakkhassa anujānanaṃ vikkhepapakkhe avatṭhānaṃ yuttarūpanti? Na, tatthāpi tassa sammūḷhattā, paṭikkhepavaseneva ca vikkhepavādassa pavattanato. Tathā hi sañcayo belatṭhaputto raññā ajātasattunā sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalaṃ puṭṭho paralokattikādīnaṃ paṭisedhanamukhena vikkhepaṃ byākāsi.

Etthāha - nanu cāyaṃ sabbopi amarāvikkhepiko kusalādayo dhamme, paralokattikādīni ca yathābhūtaṃ anavabujjhamāno tattha tattha paññaṃ puṭṭho

pucchāya vikkhepanamattam āpajjati, tassa katham diṭṭhigatikabhāvo. Na hi avattukāmassa viya pucchitamattamajānantassa vikkhepakaraṇamattena diṭṭhigatikatā yuttāti? Vuccate - na heva kho pucchāya vikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā, atha kho micchābhinivesavasena. Sassatābhinivesena micchābhiniviṭṭhoyeva hi puggalo mandabuddhitāya kusalādidhamme paralokattikādīni ca yāthāvato appaṭipajjamāno attanā aviññātassa atthassa param viññāpetum asakkuṇeyyatāya musāvādādibhayena ca vikkhepam āpajjatīti. Tathā hi vakkhati “yāsam satteva ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo”ti atha vā puññapāpānam tabbipākānañca anavabodhena asaddahanena ca tabbisayāya pucchāya vikkhepakaraṇamyeva sundaranti khantiṃ ruciṃ uppādetvā abhinivisantassa uppannā visuṃyevesā ekā diṭṭhi sattabhaṅgadiṭṭhi viyāti daṭṭhabbam. Tathā ca vuttaṃ “pariyantarāhitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā cā”ti. Katham panassā sassatadiṭṭhisaṅgaho? Ucchedavasena anabhinivesato. Natthi koci dhammānam yathābhūtavēdī vivādabahulattā lokassa, “evameva”nti pana saddantarena “dhammanijjhānanā anādikālikā loke”ti gāhavasena sassatalesopettha labbhatiyeva.

Adhiccasamuppannavādavaṇṇanā

67. Adhicca yadicchakam yaṃ kiñci kāraṇam, kassaci vuddhipubbam vā vinā samuppannoti attalokasaññitānam khandhānam adhiccupattākiārāmmaṇam dassanam tadākārasannissayena pavattito, tadākārasahacaritatāya ca “adhiccasamuppanna”nti vuccati yathā “mañcā ghosanti, kuntā pacarantī”ti ca imamattam dassento āha “adhiccasamuppanno attā ca loko cāti dassanam adhiccasamuppanna”nti.

68-73. Desanāsīsanti desanāya jeṭṭhakabhāvena gahaṇam, tena saññaṃyeva dhuraṃ katvā bhagavatā ayaṃ desanā katā, na pana tattha aññesaṃ arūpadhammānam atthibhāvatoti dasseti. Tenevāha “acittuppadā”tiādi. Bhagavā hi yathā lokuttaradhammaṃ desento samādhim paññaṃ vā dhuraṃ karoti, evaṃ lokiyadhammaṃ desento cittaṃ saññaṃ vā dhuraṃ karoti. Tattha “yasmiṃ samaye lokuttaram jhānam bhāveti pañcaṅgiko sammāsamādhī pañcañāṇiko sammāsamādhī, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontī”ti tathā “yasmiṃ samaye kāmāvacaram kusalam cittaṃ uppannam hoti, kiṃcitto tvaṃ bhikkhu manopubbaṅgamā dhammā, santi bhikkhave sattā nānattakāyā nānattasaññino, na nevasaññānāsaññāyatana”ntiādīni suttāni etassa atthassa sādhakāni daṭṭhabbāni. Tittāyataneti aññatitthiyasamaye. Tittiyā hi upapattivisesa vimuttisaññino, saññāvirāgāvirāgesu ādīnavānisamsadassino vā hutvā asaññasamāpattiṃ nibbattetvā akkhaṇabhūmiyaṃ uppajjanti, na sāsanikā. Vāyokasiṇe parikammaṃ katvāti vāyokasiṇe paṭhamādīni tīṇi jhānāni nibbattetvā tatiyajjhāne ciṇṇavasī hutvā tato vuṭṭhāya catutthajjhānādhigamāya parikammaṃ katvā. Tenevāha “catutthajjhānam nibbattetvā”ti.

Kasmā panettha vāyokasiṇeyeva parikammaṃ vuttanti? Vuccate - yatheva hi rūpapaṭibhāgabhūtesu kaṣiṇavisesesu rūpavibhāvanena rūpavirāgabhāvanāsaṅkhāto arūpasamāpattiviseso sacchikarīyati, evaṃ aparibyattaviggahatāya arūpapaṭibhāgabhūte kaṣiṇavisesa rūpavibhāvanena arūpavirāgabhāvanāsaṅkhāto rūpasamāpattiviseso adhigamīyatīti ettha “saññā rogo saññā gaṇḍo”tiādinā “dhi cittaṃ, dhibbate taṃ citta”ntiādinā ca nayena arūpappavattiyā ādīnavadassanena, tadabhāve ca santapaṇītabhāvasanniṭṭhānena rūpasamāpattiyā abhisāṅkharāṇam,

rūpavirāgababhāvanā pana saddhiṃ upacārena arūpasamāpattiyo, tatthāpi visesena paṭhamārūppajjhānaṃ. Yadi evaṃ “paricchinnākāsakasiṇepī”ti vattabbaṃ. Tassāpi hi arūpapaṭibhāgatā labbhatīti? Icchitamevetam kesañci avacanaṃ panettha pubbācariyehi aggahitabhāvena. Yathā hi rūpavirāgababhāvanā virajjanīyadhammabhāvamattena parinipphannā, virajjanīyadhammapaṭibhāgabhūte ca visayavisesa pātubhavati, evaṃ arūpavirāgababhāvanāpīti vuccamāne na koci virodho, titthiyeveva pana tassā samāpattiyā paṭipajjitabbatāya, tesañca visayapathesupanibandhanasseva tassa jhānassa paṭipattito diṭṭhivantehi pubbācariyehi catuttheyeva bhūtakasiṇe arūpavirāgababhāvanāparikammaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Kiñca vaṇṇakasiṇesu viya purimabhūtakasiṇattayepi vaṇṇapaṭicchāyāva paṇṇatti ārammaṇaṃ jhānassa lokavohārānurodheneva pavattito. Evañca katvā visuddhimagge pathavīkasiṇassa ādāsacandamaṇḍalūpamāvacanañca samatthitaṃ hoti, catutthaṃ pana bhūtakasiṇaṃ bhūtappaṭicchāyameva jhānassa gocarabhāvaṃ gacchatīti tasseva arūpapaṭibhāgatā yuttāti vāyokasiṇeyeva parikammaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Idhevāti pañcavokārabhaveyeva. Tatthāti asaññabhava. Yadi rūpakkhandhamattameva asaññabhava pātubhavati, kathamarūpasannissayena vinā tattha rūpaṃ pavattati, kathaṃ pana rūpasannissayena vinā arūpadhātuyaṃ arūpaṃ pavattati, idampi tena samānajātiyameva. Kasmā? Idheva adassanato. Yadi evaṃ kabaḷikārāhārena vinā rūpadhātuyaṃ rūpena na pavattitabbaṃ, kiṃ kāraṇaṃ? Idheva adassanato. Api ca yathā yassa cittasantānassa nibbattikāraṇaṃ rūpe avigatataṇhaṃ, tassa saha rūpena sambhavato rūpaṃ nissāya pavatti, yassa pana nibbattikāraṇaṃ rūpe vigatataṇhaṃ, tassa vinā rūpena rūpanirapekkhatāya kāraṇassa, evaṃ yassa rūpappabandhassa nibbattikāraṇaṃ vigatataṇhaṃ arūpe, tassa vinā arūpena pavatti hotīti asaññabhava rūpakkhandhamattameva nibbattati. Kathaṃ pana tattha kevalo rūpappabandho paccuppannapaccayarahito cirakālaṃ pavattatīti paccetabbaṃ, kittakaṃ vā kālaṃ pavattatīti codanaṃ manasi katvā āha “yathā nāma jiyāvegukkhitto saro”tiādi, tena na kevalamāgamoyeva ayamettha yuttīti dasseti. Tattakameva kālanti ukkaṃsato pañca mahākappasatānipi tiṭṭhanti asaññasattā. Jhānavegeti asaññasamāpattiparikkhate kammavege. Antaradhāyatīti paccayanirodhena nirujjhati nappavattati.

Idhāti kāmabhava. Kathaṃ pana anekakappasatasamatikkamena ciraniruddhato viññāṇato idha viññāṇaṃ samuppajjati. Na hi niruddhe cakkhumhi cakkhuviññāṇamuppajjamānaṃ diṭṭhanti? Nayidamekantato daṭṭhabbaṃ. Ciraniruddhampi hi cittaṃ samānajātikassa antarānuppajjanato anantarapaccayamattaṃ hotiyeva, na bījaṃ, bījaṃ pana kammaṃ. Tasmā kammato bījabhūtato ārammaṇādīhi paccayehi asaññabhavato cutānaṃ kāmādhātuyā upapattiviññāṇaṃ hotiyeva. Tenāha “idha paṭisandhisaññā uppajjati”ti. Ettha ca yathā nāma utuniyāmena pupphaggahaṇe niyatakālānaṃ rukkhānaṃ vekhe dinne vekhabalena na yathā niyāmatā hoti pupphaggahaṇassa, evameva pañcavokārabhave avippayogena vattamānesu rūpārūpadhammesu rūpārūpavirāgababhāvanāvekhe dinne tassa samāpattivekhabalassa anurūpato arūpabhava asaññābhava ca yathākkamaṃ rūparahitā arūparahitā ca khandhānaṃ pavatti hotīti veditabbaṃ. Nanu ettha jātisatasahassadasaṃvaṭṭādīnaṃ matthake, abbhantarato vā pavattāya asaññūpavattiyā vasena lābhīadhiccasamuppannikavādo lābhīsassatavādo viya anekabhedo sambhavatīti? Saccam sambhavati, anantarattā pana āpannāya asaññūpapattiyā vasena lābhīadhiccasamuppannikavādo

nayadassanavasena ekova dassitoti daṭṭhabbam. Atha vā sassatadiṭṭhisāṅgahato adhiccasamuppannikavādassa sassatavāde āgato sabbo desanānayo yathāsambhavam adhiccasamuppannikavādepi gahetabboti imassa visesassa dassanattham bhagavatā lābhādhiccasamuppannikavādo avibhajitvā desito. Avassañca sassatadiṭṭhisāṅgaho adhiccasamuppannikavādassa icchitabbo saṃkilesapakkhe sattānaṃ ajjhāsayaassa duvidhattā. Tathā hi vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ “sassatucchedadiṭṭhi cā”ti. Tathā ca vakkhati “yāsaṃ satteva ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo”ti.

Nanu ca adhiccasamuppannikavādassa sassatadiṭṭhisāṅgaho na yutto. “Ahañhi pubbe nāhosi”ntiādivasena pavattanato, apubbasattapātubhāvaggāhattā, attano lokassa ca sadābhāvagāhinī ca sassatadiṭṭhi “atthitveva sassatisama”nti pavattanato? No na yutto anāgate koṭiādivasana. Yadihi hi ayaṃ vādo “somhi etarahi ahutvā santatāya pariṇato”ti attano lokassa ca atītakoṭiparāmasanavasena pavatto, tathāpi vattamānakālato paṭṭhāya na tesam katthaci anāgate pariyaṇṭam passati, visesena ca paccuppannānāgatakālesu pariyaṇṭādassanapabhāvito sassatavādo. Yathāha “sassatisamaṃ tatheva ṭhassatī”ti. Yadi evaṃ imassa vādassa, sassatavādādīnañca pubbantakappikesu saṅgaho na yutto anāgatakālaparāmasanavasena pavattattāti? Na, samudāgamassa atītakoṭṭhāsikattā. Tathā hi nesam samuppatti atītaṃsapubbenivāsaññānehi, tappaṭirūpakānussavādippabhāvitatakkanehi ca saṅgahitāti, tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ. Atha vā sabbattha appaṭihataññāne vādivarena dhammassāminā niravasesato agatīṇca gatiṇca yathābhūtaṃ sayam abhiññā sacchikatvā paveditā etā diṭṭhiyo, tasmā yāvatikā diṭṭhiyo bhagavatā desitā, yathā ca desitā, tathā tathāva sannīṭṭhānato sampaṭicchitabbā, na ettha yuttivicāraṇā kātābbā buddhavisayattā. Acinteyyo hi buddhavisayoti.

Dutiyabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Aparantakappikavādavaṇṇanā

74. “Aparante ñāṇaṃ, aparantānudiṭṭhino”tiādīsu viya apara-saddo idha anāgatakālavācakoti āha “anāgatakotṭhāsasaṅkhātā”nti. Aparantaṃ kappetvātiādīsu “pubbantaṃ kappetvā”tiādīsu vuttanayena attho veditabbo. Visamattameva vakkhāma.

Saññīvādavaṇṇanā

75. Uddhamāghātānāti pavatto vādo uddhamāghātano, so etesaṃ atthīti uddhamāghātānikā. Yasmā pana te diṭṭhigatikā “uddhamā maraṇā attā nibbikāro”ti vadanti, tasmā “uddhamāghātānā attānaṃ vadantīti uddhamāghātānikā”ti vuttaṃ. Saññīvādo etesaṃ atthīti saññīvādā “buddham assa atthīti buddho”ti yathā. Atha vā saññīti pavatto vādo saññī sahacaraṇanayena, saññī vādo etesanti saññīvādā.

76-77. Rūpī attāti ettha nanu rūpavinimuttana attanā bhavitabbaṃ saññāya viya rūpassapi attaniyattā. Na hi “saññī attā”ti ettha saññā attā. Teneva hi “tattha pavattasaññāñcassa saññāti gahetvā”ti vuttaṃ. Evaṃ sati kasmā kasiṇarūpaṃ “attā”ti gahetvā vuttanti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ “rūpaṃ assa atthīti rūpī”ti, atha kho “ruppanasīlo rūpī”ti. Ruppanaṇcetta rūpasarikkhatāya kasiṇarūpassa vaḍḍhitāvaḍḍhitakālavasena visesāpatti, sā ca “natthī”ti na sakkā vattaṃ parittavipulatādivisesasabbhāvato. Yadi evaṃ imassa vādassa

sassatadiṭṭhisangaho na yujjati? No na yujjati kāyabhedato uddham attano nibbikāratāya tena adhippetattā. Tathā hi vuttaṃ “arogo param maraṇā”ti. Atha vā “rūpaṃ assa atthīti rūpī”ti vuccamānēpi na doso. Kappanāsiddhenapi hi bhedena abhedassāpi niddesadassanato, yathā “silāputtakassa sarīra”nti. Ruppanaṃ vā rūpasabhāvo rūpaṃ, taṃ etassa atthīti rūpī, attā “rūpino dhammā”tiādīsu viya. Evañca katvā rūpasabhāvattā attano “rūpī attā”ti vacanaṃ ñāyāgatamevāti “kasiṇarūpaṃ ‘attā’ti gahetvā”ti vuttaṃ. Niyatavāditāya kammaphalapaṭikkhepato natthi ājīvakesu jhānasamāpattilābhoti āha “ājīvakādayo viya takkamatteneva vā rūpī attā”ti. Tathā hi kaṇhābhijātīādīsu chaḷābhijātīsu aññataraṃ attānaṃ ekacce ājīvakā paṭijānanti. Natthi etassa rogo bhaṅgoti arogoti aroga-saddassa nīcapariyāyatā veditabbā, rogarahitatāsīsena vā nibbikāratāya niccataṃ paṭijānāti diṭṭhigatikoti āha “arogoti nicco”ti.

Kasiṇugghāṭimākāsapaṭhamārūppaviññāṇanattibhāvaākiñcaññāyatanāni arūpasamāpattinimittaṃ nimbapaṇṇe tittakaraso viya sarīraparimāṇo arūpī attā tattha tiṭṭhatīti nigaṇṭhāti āha “nigaṇṭhādayo viyā”ti. Missakagāhavasenāti rūpārūpasamāpattinaṃ nimittāni ekajjhaṃ katvā “eko attā”ti, tattha pavattasaññañcassa “sañña”ti gahaṇavasena. Ayañhi diṭṭhigatiko rūpārūpasamāpattilābhitāya tannimittaṃ rūpabhāvena arūpabhāvena ca attā upatiṭṭhati, tasmā “rūpī ca arūpī cā”ti abhinivesaṃ janesi ajjhavādino viya, takkamatteneva vā rūpārūpadhammaṃ missakaggahaṇavasena “rūpī arūpī ca attā hotī”ti.

Takkagāhenevāti saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattadhammā viya accantasukhumabhāvappattiyā sakiccasādhanaśamatthatāya thambhakuṭṭahatthapādādisaṅghāto viya neva rūpī, rūpasabhāvānativattanato na arūpīti evaṃ pavattatakkagāhena. Atha vā antānantikacatukkavāde viya aññaṃaṇṇapaṭikkhepavasena attho veditabbo. Kevalaṃ pana tattha desakālabhedavasena tatiyacatutthavādā dassitā, idha kālavatthubhedavasenāti ayameva visesoti. Kālabhedavasena cettha tatiyavādassa pavatti rūpārūpanimittānaṃ saha anupaṭṭhānato. Catutthavādassa pana vatthubhedavasena pavatti rūpārūpadhammaṃ samūhato “eko attā”ti takkanavasenāti tattha vuttanayānusārena veditabbaṃ.

Dutiyacatukke yaṃ vattabbaṃ, taṃ “amati gacchati ettha bhāvo osāna”ntiādinā antānantikavāde vuttanayena veditabbaṃ.

Yadipi aṭṭhasamāpattilābhino diṭṭhigatikassa vasena samāpattibhedena saññābhedasambhavato “nānattasaññī attā”ti ayampi vādo samāpannakavasena labbhati. Tathāpi samāpattiyaṃ ekarūpeneva saññāya upaṭṭhānato samāpannakavasena “ekattasaññī”ti āha. Tenevettha samāpannakaggahaṇaṃ kataṃ. Ekasamāpattilābhino eva vā vasena attho veditabbo. Samāpattibhedena saññābhedasambhavepi bahiddhā puthuttārammaṇe saññānānattena oḷārikena nānattasaññītaṃ dassetuṃ “asamāpannakavasena nānattasaññī”ti vuttaṃ. “Parittakasiṇavasena parittasaññī”ti iminā satipi saññāvinimutte dhamme “saññāyeva attā”ti vadatīti dassitaṃ hoti. Kasiṇaggahaṇaṇcettha saññāya visayadassanaṃ, evaṃ vipulakasiṇavasenāti etthāpi attho veditabbo. Evañca katvā antānantikavāde, idha ca antānantikacatukke paṭhamadutiyavādehi imesaṃ dvinnāṃ vādānaṃ viseso siddho hoti, aññathā vuttappakāresu vādesu pubbantāparantakappanabhedena satipi kehici visese kehici natthi yevāti. Atha vā

“aṅguṭṭhappamāṇo attā, yavappamāṇo, aṇumatto vā attā”ti ādidassanavasena paritto saññī cāti parittasaññī, kapilakaṇḍādayo viya attano sabbagatabhāvapaṭijānanavasena appamāṇo saññī cāti appamāṇasaññīti evampettha attho daṭṭhabbo.

Dibbacakkhuparibhaṇḍatāya yathākammūpagaññaṇassa dibbacakkhupabhāvajanitena yathākammūpagaññaṇena dissamānāpi sattānaṃ sukhādisamaṅgitā dibbacakkhunāva diṭṭhā hotīti āha “dibbena cakkhunā”tiādi. Nanu ca “ekantasukhī attā”tiādivādānaṃ aparantadiṭṭhibhāvato “nibbattamānaṃ disvā”ti vacanaṃ anupannanti? Nānupapannaṃ, anāgatassa ekantasukhibhāvādikassa pakappanaṃ paccuppannāya nibbattiyā dassanena adhippetanti. Tenevāha “nibbattamānaṃ disvā ‘ekantasukhī’ti gaṇhāti”ti. Ettha ca tassaṃ tassaṃ bhūmiyaṃ bahulaṃ sukhādisahitadhammappavattidassanena tesam “ekantasukhī”ti gāho daṭṭhabbo. Atha vā hatthidassakaandhā viya diṭṭhigatikā yaṃ yadeva passanti, taṃ tadeva abhinivissa voharantīti na ettha yutti maggitabbā.

Asaññī nevasaññīnāsaññīvādavaṇṇanā

78-83. Asaññīvāde asaññābhave nibbattasattavasena paṭhamavādo, “saññaṃ attato samanupassatī”ti ettha vuttanayena saññaṃyeva “attā”ti gahetvā tassa kiñcanabhāvena ṭhitāya aññāya saññāya abhāvato “asaññī”ti pavatto dutiyavādo, tathā saññāya saha rūpadhamme, sabbe eva vā rūpārūpadhamme “attā”ti gahetvā pavatto tatiyavādo, takkagāhavaseneva catutthavādo pavatto. Tassa pubbe vuttanayeneva attho veditabbo. Dutiyacatukkepi kasiṇarūpassa asaṇjānanasabhāvatāya asaññīti katvā antānantikavāde vuttanayeneva cattāropi veditabbā. Tathā nevasaññīnāsaññīvādepi nevasaññīnāsaññībhave nibbattasattasseva cutipaṭisandhīsu, sabbattha vā paṭusaññākiccaṃ kātuṃ asamatthāya sukhumāya saññāya atthibhāvapaṭijānanavasena paṭhamavādo, asaññīvāde vuttanayena sukhumāya saññāya vasena, saṇjānanasabhāvatāpaṭijānena ca dutiyavādādayo pavattāti evaṃ ekena pakārena satipi kāraṇapariyesanassa sambhave diṭṭhigatikavādānaṃ anādaraṇīyabhāvadassanattamaṃ “tattha na ekantena kāraṇaṃ pariyesitabba”nti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Etesañca saññīsaññīnevasaññīnāsaññīvādānaṃ “arogo paraṃ maraṇā”ti vacanato sassatadiṭṭhisangaḥo pākaṭoyeva.

Ucchedavādavaṇṇanā

84. Asato vināsāsambhavato atthibhāvanibandhano ucchedoti vuttaṃ “sato”ti. Yathā hetuphalabhāvena pavattamānānaṃ sabhāvadhammānaṃ satipi ekasantānapariyāpannānaṃ bhinnasantatipatitehi visese hetuphalānaṃ paramatthato bhinnasabhāvattā bhinnasantānapatitānaṃ viya accantabhedasanniṭṭhānena nānattanayassa micchāgahaṇaṃ ucchedābhinivesassa kāraṇaṃ, evaṃ hetuphalabhūtānaṃ dhammānaṃ vijjamānēpi sabhāvabhede ekasantatipariyāpannatāya ekattanayena accantamabhedaggahaṇampi kāraṇaṃ evāti dassetuṃ “sattassā”ti vuttaṃ pāḷiyaṃ. Santānavasena hi vattamānesu khandhesu ghanavinibbhogābhāvena sattagāho, sattassa ca atthibhāvagāhanibandhano ucchedagāho yāvāyaṃ attā na ucchijjati, tāvāyaṃ vijjatiyevāti gahaṇato, nirudayavināso vā idha ucchedoti adhippetoti āha “upaccheda”nti. Viseseṇa nāso vināso, abhāvo. So pana maṃsacakkhupaññācakkhūnaṃ dassanapathātikkamoyeva hotīti āha “adassana”nti.

Adassane hi nāsa-saddo loke niruḷhoti. Bhāvavigamanti sabhāvāpagamaṃ. Yo hi nirudayavināsavasena ucchijjati, na so attano sabhāvena tiṭṭhatīti. Lābhīti dibbacakkhuññalābhī. Cutimattamevāti sekkhaputhujjanānampi cutimattameva. Na upapātanti pubbayogābhāvena, parikammākaraṇena vā upapātaṃ daṭṭhuṃ na sakkoti. “Alābhī ca ko paralokaṃ na jānātī”ti natthikavādasena, mahāmūḷhabhāveneva vā “īto añño paraloko atthī”ti anavabodhamāha. Ettakoyeva visayo, yo yaṃ indriyagocaroti. Attano dhītuyā hatthagaṇhanakarājādi viya kāmasukhagiddhatāya vā. “Na puna viruhantī”ti patitapaṇṇānaṃ vaṇṇena appaṭisandhikabhāvamāha. Evameva sattāti yathā paṇḍupalāso bandhanā pavutto na paṭisandhiyati, evaṃ sabbe sattā appaṭisandhikamaraṇameva nigacchantīti. Jalapubbūlakūpamā hi sattāti tassa laddhi. Tathāti vuttappakārena. Lābhīnapi cutito uddhaṃ adassaneneva imā diṭṭhiyo uppajjantīti āha “vikappetvā vā”ti.

Etthāha - yathā amarāvikkhepikavādā ekantaalābhīvaseneva dassitā, yathā ca uddhamāghātanikasaññīvādacatukko ekantalābhīvaseneva, na evamayaṃ. Ayaṃ pana sassatekaccasassatavādādayo viya lābhīalābhīvasena pavatto. Tathā hi vuttaṃ “tathā dve janā”tiādi. Yadi evaṃ kasmā sassatavādādidēsanāhi idha aññathā desanā pavattātī? Vuccate - desanāvilāsappattito. Desanāvilāsappattā hi buddhā bhagavanto, te veneyyajjhāsayānurūpaṃ vividhenākārena dhammaṃ desenti, aññathā idhāpi ca evaṃ bhagavā deseyya “idha bhikkhave ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya...pe... yathāsamāhite citte sattānaṃ cutūpapātaññāya cittaṃ abhininnāmeti, so dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena arahato cuticittaṃ passati, puthūnaṃ vā parasattānaṃ, na heva kho taduddhaṃ upapattiṃ, so evamāha ‘yathā kho bho ayaṃ attā’” tiādinā visesalābhīno, takkino ca visuṃ katvā, tasmā desanāvilāsena veneyyajjhāsayānurūpaṃ sassatavādādidēsanāhi aññathāyaṃ desanā pavattātī daṭṭhabbaṃ.

Atha vā ekaccasassatavādādīsu viya na idha takkīvādito visesalābhīvādo bhinnākāro, atha kho samānabhedatāya samānākāroyevāti imassa visesassa pakāsanatthaṃ bhagavatā ayamucchedavādo purimavādehi visiṭṭhākāro desito. Sambhavati hi takkinopi anussavādivasena adhigamavato viya idha abhiniveso. Atha vā na imā diṭṭhiyo bhagavatā anāgate evaṃ bhāvīvasena desitā, nāpi parikappavasena, atha kho yathā yathā diṭṭhigatikehi “idameva saccaṃ, moghamañña”nti paññattā, tathā tathā yathābhuccaṃ sabbaññūtaññāṇena paricchinditvā pakāsītā. Yehi gambhīrādippakārā aputhujjanagocarā buddhadhammā pakāsanti, yesaṃca parikittanena tathāgatā sammadeva thomitā honti. Uccedavādīhi ca diṭṭhigatikehi yathā uttaruttarabhavadassīhi aparabhavadassīnaṃ tesāṃ vādapaṭisedhavasena sakasakavādā patiṭṭhāpitā, tathāyaṃ desanā pavattātī purimadesanāhi imissā desanāya pavattibhedo na codetabbo. Evañca katvā arūpabhavabhedavasena viya kāmārūpabhavabhedavasenāpi ucchedavādo vibhajitvā daṭṭhabbo. Atha vā paccekaṃ kāmārūpabhavabhedavasena viya arūpabhavavasenāpi na vibhajitvā vattabbo, evañca sati bhagavatā vuttasattakato bahutarabhedo, appatarabhedo vā ucchedavādo āpajjatīti evaṃ pakārāpi codanā anavakāsāvāti.

Etthāha - yuttaṃ tāva purimesu tīsu vādesu “kāyassa bheda”ti vuttaṃ pañcavokārabhavapariyāpannaṃ attabhāvaṃ ārabha pavattattā tesāṃ vādānaṃ, catuvokārabhavapariyāpannaṃ pana attabhāvaṃ nissāya pavattesu catutthādīsu catūsu vādesu kasmā “kāyassa bheda”ti vuttaṃ. Na hi arūpīnaṃ kāyo vijjatīti? Saccametāṃ, rūpattabhāve pavattavohāreneva pana diṭṭhigatiko arūpattabhāvepi

kāyavohāraṃ āropetvā āha “kāyassa bheda”ti. Yathā ca diṭṭhigatikā diṭṭhiyo paññāpenti, tathā ca bhagavā dasseti, arūpakāyabhāvato vā phassādiddhammasamūhahūte arūpattabhāve kāyaniddeso daṭṭhabbo. Ettha ca kāmadevattabhāvādiniravasesavibhavapatiṭṭhāpakānaṃ dutiyavādādīnaṃ yutto aparantakappikabhāvo anāgataddhavisayattā tesam vādānaṃ, na pana diṭṭhigatikapaccakkhabhūtanussattabhāvasamucchedapatiṭṭhāpakassa paṭhamavādassa paccuppannavisayattā. Dutiyavādādīnañhi purimapurimavādasaṅgahitasseva attano taduttaruttaribhavopapannassa samucchedato yujjati aparantakappikatā, tathā ca “no ca kho bho ayaṃ attā ettāvata sammā samucchinno hoti”tiādi vuttaṃ, yaṃ pana tattha vuttaṃ “atthi kho bho añño attā”ti, taṃ manussakāyavisesāpekkhāya vuttaṃ, na sabbathā aññabhāvatoti? No na yutto, idhalokapariyāpannattepi ca paṭhamavādivisayassa anāgatakālasseva tassa adhippetattā paṭhamavādinopi aparantakappikatāya na koci virodhoti.

Diṭṭhadhammanibbānavādavaṇṇanā

93. Diṭṭhadhammoti dassanabhūtena ñāṇena upaladdhadhammo. Tattha yo anindriyavisayo, sopi supākaṭabhāvena indriyavisayo viya hotīti āha “diṭṭhadhammoti paccakkhadhammo vuccatī”ti. Teneva ca “tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetaṃ adhivacana”nti vuttaṃ.

95. Antonijjhāyanalakkhaṇoti ñātibhogarogasīladiṭṭhibyasanehi phuṭṭhassa cetaso anto abbhantaraṃ nijjhāyanaṃ socanaṃ antonijjhāyanaṃ, taṃ lakkhaṇaṃ etassāti antonijjhāyanalakkhaṇo. Tannissitalālappanalakkhaṇoti taṃ sokaṃ samuṭṭhānahetuṃ nissitaṃ tannissitaṃ, bhusaṃ vilāpanaṃ lālappanaṃ, tannissitañca lālappanañca tannissitalālappanaṃ, taṃ lakkhaṇaṃ etassāti tannissitalālappanalakkhaṇo. Ñātibyasanaḍḍhā phuṭṭhassa paridevenāpi asakkuṇantassa antogatasokasamuṭṭhito bhuso āyāso upāyāso. So pana yasmā cetaso appasannākāro hoti, tasmā “visādalakkhaṇo”ti vutto.

96. Vitakkanaṃ vitakkitaṃ, taṃ pana abhiniropanasabhāvo vitakkoyevāti āha “abhi...pe... vitakko”ti. Esa nayo vicāritanti etthāpi. Khobhakarāsabhāvattā vitakkavicārānaṃ taṃsahitaṃ jhānaṃ saubbilanaṃ viya hotīti vuttaṃ “sakaṇḍakaṃ viya khāyatī”ti.

97. Yāya ubbilāpanapītiyā uppannāya cittaṃ “ubbilāvita”nti vuccati, sā pīti ubbilāvitattaṃ yasmā pana cittassa ubbilabhāvo tassā pītiyā sati hoti, nāsati, tasmā sā “ubbilabhāvakāraṇa”nti vuttā.

98. Ābhogoti vā cittassa ābhuggabhāvo, ārammaṇe oṇatabhāvoti attho. Sukhena hi cittaṃ ārammaṇe abhinataṃ hoti, na dukkhena viya apanataṃ, nāpi adukkhamasukhena viya anabhinataṃ anapanatañca. Tattha “khuppiṇādiabhibhūtaṃ viya manuññabhōjanādisu kāmehi viveciyamānassupādārammaṇapattanaṃ visesato abhivaḍḍhati, ulārasa pana kāmārasassa yāvadatthaṃ tittassa manuññārasabhōjanaṃ bhuttāvino viya suhitassa bhottukāmatā kāmesu pātabyatā na hoti, visayassāgiddhatāya visayehi dummociyehipi jalūkā viya sayameva muñcatī”ti ca ayoniso ummujjivā kāmāguṇasantappitatāya saṃsāradukkhavūpasamaṃ byākāsi paṭhamavādī. Kāmādināṃ ādinavadassitāya, paṭhamādiijhānasukhassa santabhāvadassitāya ca paṭhamādiijhānasukhatittiyā saṃsāradukkhupacchedaṃ byākāmsu dutiyādivādino, idhāpi ucchedavāde vuttappakāro vicāro yathāsambhavaṃ ānetvā vattabbo. Ayaṃ

panettha viseso - ekasmiñhi attabhāve pañca vādā labbhanti. Teneva hi pāḷiyam “añño attā”ti aññaggahaṇam na kataṃ. Kathaṃ panettha accantanibbānapaññāpakassa attano diṭṭhadhammanibbānavādassa sassatadiṭṭhiyā saṅgaho, na pana ucchedadiṭṭhiyāti? Taṃtaṃsukhavisesasamaṅgitāpaṭiladdhena bandhavimokkkena suddhassa attano sakarūpe avatṭhānadīpanato.

Sesāti sesā pañcapaññāsa diṭṭhiyo. Tāsu antānantikavādādīnaṃ sassatadiṭṭhibhāvo tattha tattha pakāsito yeva.

101-103. Kiṃ pana kāraṇaṃ pubbantāparantā eva diṭṭhābhinivesassa visayabhāvena dassitā, na pana tadubhayamekajjhanti? Asambhavato. Na hi pubbantāparantesu viya tadubhayavinimutte majjhante diṭṭhikappanā sambhavati ittarakālattā, atha pana paccuppanabhavo tadubhayavemajjhaṃ, evaṃ sati diṭṭhikappanakkhama tassa ubhayasabhāvo pubbantāparantesuyeva antogadhoti kathamadassitaṃ. Atha vā pubbantāparantavantatāya “pubbantāparanto”ti majjhanto vuccati, so ca “pubbantāparantakappikā vā pubbantāparantānudiṭṭhino”ti vadantena pubbantāparantehi visuṃ katvā vuttovēvāti daṭṭhabbo. Atṭhakathāyampi “sabbepi te aparantakappike pubbantāparantakappike”ti etena sāmāññaniddesena, ekasesena vā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ, aññathā saṅkaḍḍhitvā vuttavacanassa anatthakatā āpajjeyyāti. Ke pana te pubbantāparantakappikā? Ye antānantikā hutvā diṭṭhadhammanibbānavādāti evaṃ pakārā veditabbā.

Ettha ca “sabbe te imeheva dvāsaṭṭhiyā vatthūhi, etesaṃ vā aññatarena, natthi ito bahiddhā”ti vacanato, pubbantakappikādittayavinimuttassa ca kassaci diṭṭhigatikassa abhāvato yāni tāni sāmāññaphalādi suttantaesu vuttappakārāni akiriyāhetukanatthikavādādīni, yāni ca issarapajāpatipurisakālasabhāvanīyatīyadicchāvādādippabhedāni diṭṭhigatāni bahiddhāpi dissamānāni, tesam ettheva saṅgaho, antogadhatā ca veditabbā. Kathaṃ? Akiriyavādo tāva “vañjho kūṭaṭṭho”tiādinā kiriyābhāvadīpanato sassatavāde antogadho, tathā “sattime kāyā”tiādi nayappavatto pakudhavādo, “natthi hetu natthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāyā”tiādi vacanato ahetikavādo adhiccasaṃuppannikavāde antogadho. “Natthi paro loko”tiādi vacanato natthikavādo ucchedavāde antogadho. Tathā hi tattha “kāyassa bheda ucchijjati”tiādi vuttaṃ. Paṭhamena ādi-saddena nigaṇṭhavādādayo saṅgahitā.

Yadipi pāḷiyam nāṭaputtavāda bhāvena cātuyāmasaṃvaro āgato, tathāpi sattavatātikkena vikkhepavādītāya nāṭaputtavādopi saṅcayavādo viya amarāvikkhepavādesu antogadho. “Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ, aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra”nti evaṃ pakārā vādā “rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā”tiādivādesu saṅgahaṃ gacchanti, “hoti tathāgato paraṃ maraṇā, “atthi sattā opapātikā”ti evaṃ pakārā sassatavāde. “Na hoti tathāgato paraṃ maraṇā, natthi sattā opapātikā”ti evaṃ pakārā ucchedavādena saṅgahitā. “Hoti ca na hoti ca tathāgato paraṃ maraṇā, atthi ca natthi ca sattā opapātikā”ti evaṃ pakārā ekaccasassatavāde antogadhā. “Neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā, nevatthi na natthi sattā opapātikā”ti ca evaṃ pakārā amarāvikkhepavāde antogadhā. Issarapajāpatipurisakālavādā ekaccasassatavāde antogadhā, tathā kaṇādavādo. Sabhāvanīyatīyadicchāvādā adhiccasaṃuppannikavādena saṅgahitā. Iminā nayena suttantaesu, bahiddhā ca dissamānānaṃ diṭṭhigatānaṃ imāsu dvāsaṭṭhiyā diṭṭhīsu antogadhatā veditabbā.

Ajjhāsayanti diṭṭhijjhāsayaṃ. Sassatucchedadiṭṭhivasena hi sattānaṃ saṃkilesapakkhe duvidho ajjhāsayo, tañca bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ aparimāṇe eva ñeyyavisese uppajjanavasena anekabhedabhinnānampi “cattāro janā sassatavādā”tiādinā dvāsaṭṭhiyā pabhedeḥi saṅgaṇhanavasena sabbaññutaññāṇena paricchinditvā dassento pamāṇabhūtāya tulāya dhārayamāno viya hotīti āha “tulāya tulayanto viyā”ti. Tathā hi vakkhati “anto jālikatā”tiādi. “Sinerupādato vālukaṃ uddharanto viyā”ti etena sabbaññutaññāṇato aññassa imissā desanāya asakkuṇeyyataṃ dasseti.

Anusandhānaṃ anusandhi, pucchāya kato anusandhi pucchānusandhi. Atha vā anusandhayatīti anusandhi, pucchā anusandhi etassāti pucchānusandhi. Pucchāya anusandhiyatīti vā pucchānusandhi. Ajjhāsayaṇusandhimhipi eseṇa nayo. Yathānusandhīti ettha pana anusandhiyatīti anusandhi, yā yā anusandhi yathānusandhi, anusandhianurūpaṃ vā yathānusandhīti saddattho veditabbo, so “yena pana dhammena ādimhi desanā uṭṭhitā, tassa dhammassa anurūpadhammavasena vā paṭipakkhavasena vā yesu suttesu upari desanā āgacchati, tesam vasena yathānusandhi veditabbo. Seyyathidaṃ? Ākaṅkheyyasutte heṭṭhā sīlena desanā uṭṭhitā, upari cha abhiññā āgatā...pe... kakacūpame heṭṭhā akkhantiyā uṭṭhitā, upari kakacūpamā āgatā”tiādinā aṭṭhakathāyaṃ vutto.

Iti kirāti bhagavato yathādesitāya attasuññatāya attano aruccanabhāvadīpanaṃ. Bhoti dhammālapanaṃ. Anattakatānīti attanā na katāni, anattakehi vā khandhehi katāni. Kamattānaṃ phusissantīti asati attani khandhānañca khaṇikattā kammāni kaṃ attānaṃ attano phalena phusissantīti, ko kammaphalaṃ paṭisaṃvedetīti attho. Avidvāti sutādivirahena ariyadhammassa akovidatāya na vidvā. Avijjāgatoti avijjāya upagato, ariyadhamme avinītatāya appahīnāvijjoti attho. Taṇhādhipeyyena cetasāti “yadi ahaṃ nāma koci natthi, mayā katassa kammassa ko phalaṃ paṭisaṃvedeti, sati pana tasmim siyā phalūpabhogo”ti taṇhādhipeyya āgato taṇhādhipeyyo, tena. Attavādupādānasahagata cetasā. Atidhāvitabbanti khaṇikattepi saṅkhārānaṃ yasmim santāne kammaṃ kataṃ, tattheva phaluppattito dhammapuñjamattasseva ca siddhe kammaphalasambandhe ekattanayaṃ micchā gahetvā ekena kāravēdakabhūtena bhavitabbaṃ, aññathā “kammaphalānaṃ sambandho na siyā”ti attattaniyasuññatāpakāsaṇaṃ satthusāsaṇaṃ atikkamitabbaṃ maññeyyāti attho.

“Upari cha abhiññā āgatā”ti anurūpadhammavasena yathānusandhim dasseti, itarehi paṭipakkhavasena. Kilesenāti “lobho cittassa upakkilesa”tiādinā kilesavasena. Imasmimpīti pi-saddena yathā vuttasuttādīsu paṭipakkhavasena yathānusandhi, evaṃ imasmimpi sutteti dasseti. Tathā hi nīccasārādīpaññāpakāsaṇaṃ diṭṭhigatānaṃ vasena uṭṭhitā ayaṃ desanā nīccasārādīsuññatāpakāsaṇena nīṭṭhāpitāti.

Paritassitavipphanditavāraṇṇanā

105-117. Mariyādavibhāgadassanattanti sassatādiditṭhidassanassa sammādasanena saṅkarābhāvavibhāvanattam. Tadapi vedayitanti sambandho. Ajānataṃ apassatanti “sassato attā ca loka cā”ti “idaṃ diṭṭhiṭṭhānaṃ evaṃgahikaṃ evaṃparāmaṭṭhaṃ evaṃgahitaṃ hoti evaṃabhisamparāya”nti yathābhūtaṃ ajānantānaṃ apassantānaṃ. Tathā yasmim vedayite avītatataṇhatāya evaṃ diṭṭhigataṃ upādiyanti, taṃ vedayitaṃ samudayādito yathābhūtaṃ ajānantānaṃ apassantānaṃ, etena anāvaraṇaṇāṇasamantacakkhūhi yathā tathāgatānaṃ

yathābhūtamettha ñāṇadassanaṃ, na evaṃ diṭṭhigatikānaṃ, atha kho taṇhādiṭṭhiparāmāsoyevāti dasseti. Teneva cāyaṃ desanā mariyādavibhāgadassanatthā jātā. Aṭṭhakathāyaṃ pana “yathābhūtaṃ dhammānaṃ sabhāvaṃ ajānantānaṃ apassantāna”nti avisesena vuttaṃ. Na hi saṅkhatadhammasabhāvaṃ ajānanamattena micchā abhinivisantīti. Sāmaññaṇṇajotanaṃ visese avatiṭṭhatīti ayaṃ visesayojanā katā. Vedayitanti “sassato attā ca loko cā”ti diṭṭhipaññāpanavasena pavattaṃ diṭṭhiyā anubhūtaṃ anubhavanaṃ. Taṇhāgatānanti taṇhāya gatānaṃ upagatānaṃ, pavattānaṃ vā. Tañca kho panetanti ca yathāvuttaṃ vedayitaṃ paccāmasati. Tañhi vaṭṭāmisabhūtaṃ diṭṭhitaṇhāsallānuviddhatāya saubbilattā cañcalaṃ, na maggaphalasukhaṃ viya ekarūpena avatiṭṭhatīti. Tenevāha “paritassitenā”tiādi.

Atha vā evaṃ visesakāraṇato dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni vibhajitvā idāni avisesakāraṇato tāni dassetuṃ “tatra bhikkhave”tiādikā desanā āraddhā. Sabbesañhi diṭṭhigatikānaṃ vedanā avijjā taṇhā ca avisiṭṭhakāraṇanti. Tattha tadapīti “sassataṃ attānañca lokañca paññapenti”ti ettha yadetam “sassato attā ca loko cā”ti paññāpanaṃ, tadapi. Sukhādibhedaṃ tividhavedayitaṃ yathākkamaṃ dukkhasallāniccato, avisesena samudayatthaṅgamassādādīnavanissaraṇato vā yathābhūtaṃ ajānantānaṃ apassantānaṃ, tato eva ca sukhādiṭṭhanāsambhavato taṇhāya upagatatā taṇhāgatānaṃ taṇhāparitassitena diṭṭhivipphanditameva diṭṭhicalanameva, “asati attāni ko vedanaṃ anubhavatī”ti kāyavacīdvāresu diṭṭhiyā copanappattimattameva vā, na pana diṭṭhiyā paññāpetabbo sassato koci dhammo atthīti attho. Ekaccasassatavādādisupi eseṇa nayo.

Phassapaccayavāraṇaṇā

118. Yena taṇhāparitassitena etāni diṭṭhigatāni pavattanti, tassa vedayitaṃ paccayo, vedayitassāpi phasso paccayoti desanā diṭṭhiyā paccayaparamparaniddhāraṇanti āha “paramparapaccayadassanattha”nti, tena yathā paññāpanadhammo diṭṭhi, tappaccayadhammā ca yathāsakaṃ paccayavaseneva uppajjanti, na paccayehi vinā, evaṃ paññāpetabbā dhammāpi rūpavedanādayo, na ettha koci attā vā loko vā sassatoti ayamattho dassitoti daṭṭhabbaṃ.

Netamṭhānaṃvijjativāraṇaṇā

131. Tassa paccayassāti phassapaccayassa diṭṭhivedayiteti diṭṭhiyā paccayabhūte vedayite, phassapadhānehi attano paccayehi nipphādetabbeti attho. Vināpi cakkhādivatthūhi, sampayuttadhammehi ca kehici vedanā uppajjati, na pana kadāci phassena vināti phasso vedanāya balavakāraṇanti āha “balavabhāvadassanattha”nti. Sannihitopi hi visayo sace phusanākārahito hoti cittuppādo, na tassa ārammaṇapaccayena paccayo hotīti phassova sampayuttadhammānaṃ visesapaccayo. Tathā hi bhagavatā cittuppādaṃ vibhajantena phasso yeva paṭhamam uddhaṭo, vedanāya pana adhiṭṭhānameva.

Diṭṭhigatikādhiṭṭhānavatṭakathāvaṇaṇā

144. Heṭṭhā tīsipi vāresu adhikatattā, upari ca “paṭisaṃvedentī”ti vakkhamānattā vedayitamettha padhānanti āha “sabbadiṭṭhivedayitāni sampiṇḍetī”ti. Sampiṇḍetīti ca “yepi te”ti tattha tattha āgatassa pi-saddassa atthaṃ dasseti. Vedayitassa phasse pakkhipanaṃ phassapaccayatādassanameva “chahi ajjhattikāyatanehi chaḷārammaṇapaṭisaṃvedanaṃ ekantato chaphassahetukamevā”ti. Sañjāyanti

etthāti adhikaraṇattho sañjāti-saddoti āha “sañjātiṭṭhāne”ti. Evaṃ samosaraṇasaddopi daṭṭhabbo. Āyatati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāya, āyabhūtaṃ vā attano phalaṃ tanoti pavattetīti āyatanam, kāraṇam. Rukkhaḡacchasamūhe araṇṇavohāro araṇṇameva araṇṇāyatananti āha “paṇṇattimatte”ti. Atthattayepīti pi-saddena avuttatthasampiṇḡanaṃ daṭṭhabbam, tena ākāraṇivāsādhiṭṭhānatthe saṅgaṇhāti. Hiraṇṇāyatanam suvaṇṇāyatanam, vāsudevāyatanam kammāyatananti ādīsu ākaṇivāsādhiṭṭhānesu āyatanasaddo. Cakkhādīsu ca phassādayo ākiṇṇā, tāni ca nesam nivāso, adhiṭṭhānaṇca nissayapaccayabhāvatoti. Tiṇṇampi visayindriyaviñṇāṇaṃ saṅgatibhāvena gaḡetabbo phassoti “saṅgatī”ti vutto. Tathā hi so “sannipātapaccupaṭṭhāno”ti vuccati. Iminā nāyenāti vijjamānesupi añṇesu sampayuttadhammesu yathā “cakkhuṇca...pe... phasso”ti etasmiṃ sutte vedanāya padhānakāraṇabhāvadassanattam phassasīsenā desanā katā, evamidhāpi brahmajāle “phassapaccayā vedanā”tiādīnā phassaṃ ādiṃ katvā aparantaḡaṭṭicasamuppādadīpanena paccayaparamparaṃ dassetuṃ “phassāyatanehi phussa phussā”ti phassamukhena vuttaṃ.

Phasso arūpadhammopi samāno ekadesena ārammaṇe anallīyamānopi phusanākārena pavattati phusanto viya hotīti āha “phassova taṃ taṃ ārammaṇam phusati”ti, yena so “phusanalakkhaṇo, saṅgaṭṭanaraso”ti ca vuccati. “Phassāyatanehi phussa phussā”ti aphaṇanakiccāni āyatanāni “maṇcā ghoṇanti”tiādīsu viya nissitavohārena phusanakiccāni katvā dassitānīti āha “phasṇe upanikkhipitvā”ti, phassagatikāni katvā phassūpacāram āropetvāti attho. Upacāro hi nāma vohāramattaṃ, na tena atthasiddhi hotīti āha “tasmā”tiādi.

Attano paccayabhūtānaṃ channaṃ phassānaṃ vasena cakkhusamphassajā yāva manosamphassajāti saṅkheḡato chabbidhā vedanā, vitthārato pana aṭṭhasatapariyāyena aṭṭhasatabhedā. Rūḡataṇhādibhedāyāti rūḡataṇhā yāva dhammataṇhāti saṅkheḡato chappabhedāya, vitthārato aṭṭhasatabhedāya. Upanissayaḡoṭiyāti upanissayasīsenā. Kasmā panettha upanissayapaccayova uddhaṇo, nanu sukhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā ca taṇhāya ārammaṇamattaārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayapakatūpanissayavasena catudhā paccayo, dukkhā ca ārammaṇamattapakatūpanissayavasena dvidhāti? Saccametaṃ, upanissaye eva pana taṃ sabbaṃ antogadham. Yuttaṃ tāva ārammaṇūpanissayassa upanissayasāmaṇṇato upanissayena saṅgaho, ārammaṇamattaārammaṇādhipatīnaṃ pana kathanti? Tesampi ārammaṇasāmaṇṇato ārammaṇūpanissayena saṅgahova kato, na pakatūpanissayenāti daṭṭhabbam. Etadatthamevettha “upanissayaḡoṭiyā”ti vuttaṃ, na “upanissayenā”ti.

Catubbidhassāti kāmupādānaṃ yāva attavādupādānanti catubbidhassa. Nanu ca taṇhāva kāmupādānanti? Saccametaṃ. Tattha dubbalā taṇhā taṇhāva, balavatī taṇhā kāmupādānaṃ. Atha vā appattavisayapatthanā taṇhā tamasi corānaṃ karapasāraṇaṃ viya. Sampattavisayaggahaṇaṃ upādānaṃ, corānaṃ karappattadhaṇaggahaṇaṃ viya. Appicchatāḡaṭṭipakkhā taṇhā, santosaḡaṭṭipakkhā upādānaṃ. Pariyesanaḡukkhamūlaṃ taṇhā, ārakkhaduḡukkhamūlaṃ upādānanti ayametesam viṇeso. Upādāṇassāti asaḡajātassa upādāṇassa upanissayaḡoṭiyā, itarassa saḡajātakoṭiyāti daṭṭhabbam. Tattha anantarassa anantarasamanantaraanantarūpanissayanatthivigatāsevanapaccayehi, anānantarassa upanissayena, ārammaṇabhūtā pana ārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayehi, ārammaṇamatteneva vāti taṃ sabbaṃ

upanissayeneva gahetvā “upanissayakoṭiyā”ti vuttaṃ. Yasmā ca taṇhāya rūpādīni assādetvā kāmesu pātabyataṃ āpajjati, tasmā taṇhā kāmupādānassa upanissayo. Tathā rūpādibhedeveva sammūlho “natthi dinna”ntiādinā micchādassanaṃ, saṃsārato mucchitukāmo asuddhimagge suddhimaggaparāmasanaṃ, khandhesu attattaniyagāhabhūtaṃ sakkāyadassanaṃ gaṇhāti, tasmā itaresampi taṇhā upanissayoti daṭṭhabbaṃ. Sahajātassa pana sahajātāaññaṃāññaṃanissayasampayuttaatthiavigatahetuvasena taṇhā paccayo hoti. Taṃ sabbaṃ sandhāya “sahajātakoṭiyā”ti vuttaṃ.

Tathāti upanissayakoṭiyā ceva sahajātakoṭiyā cāti attho. Bhavassāti kammabhavassa ceva upapattibhavassa ca. Tattha cetanādisaṅkhā taṃ sabbaṃ bhavagāmikammaṃ kammabhavo, kāmabhavādiko navavidho upapattibhavo, tesaṃ upapattibhavassa catubbidhampi upādānaṃ upapattibhava-kāraṇakammabhava-kāraṇabhāvato, tassa ca sahāyabhāvūpagamanato pakatūpanissayavasena paccayo hoti. Kammārammaṇakaraṇakāle pana kammāsahajātakāmupādānaṃ upapattibhavassa ārammaṇapaccayena paccayo hoti. Kammabhavassa pana sahajātassa sahajātaṃ upādānaṃ sahajātāaññaṃāññaṃanissayasampayuttaatthiavigatavasena ceva hetumaggavasena ca anekadhā paccayo hoti, asahajātassa anantarasamanantaraanantarūpanissayanatthivigatāsevanavasena, itarassa pakatūpanissayavasena, sammasanādikālesu ārammaṇavasena ca paccayo hoti. Tattha anantarādi ke upanissayapaccaye, sahajātādi ke sahajātapaccaye pakkipitvā vuttaṃ “upanissayakoṭiyā ceva sahajātakoṭiyā cā”ti.

Bhavo jātiyāti ettha bhavoti kammabhavo adhippeto. So hi jātiyā paccayo, na upapattibhavo. Upapattibhavo hi paṭhamābhiniḃbattā khandhā jātiyeva. Tena vuttaṃ “jātīti panettha savikārā pañcakkhandhā daṭṭhabbā”ti. Savikārāti ca nibbattivikārena savikārā, te ca atthato upapattibhavoyeva. Na hi tadeva tassa kāraṇaṃ bhavituṃ yuttanti. Kammabhavo ca upapattibhavassa kamma-paccayena ceva upanissayapaccayena ca paccayo hotīti āha “bhavo jātiyā upanissayakoṭiyā paccayo”ti.

Yasmā ca sati jātiyā jarāmaraṇaṃ, jarāmaraṇādinā phuṭṭhassa bālassa sokādayo ca sambhavanti, nāsati, tasmā “jāti...pe... paccayo hotī”ti vuttaṃ. Sahajātūpanissayasīsena paccayavicāraṇāya dassitattā, aṅgavicāraṇāya ca anāmaṭṭhattā āha “ayamettha saṅkhepo”ti. Mahāvisayattā paṭiccasamuppādavicāraṇāya sā niravasesā kuto laddhabbāti āha “vitthārato”tiādi. Ekadesena cettha kathitassa paṭiccasamuppādassa tathā kathane saddhiṃ udāharaṇena kāraṇaṃ dassento “bhagavā hī”tiādimāha. Tattha koṭi na paññāyatīti asukassa nāma sammāsambuddhassa, cakkavattino vā kāle avijjā uppannā, na tato pubbeti avijjāya ādimariyādā appaṭihatassa mama sabbaññaṃāññaṇassāpi na paññāyati avijjamānattāyevāti attho. Ayaṃ paccayo idappaccayo, tasmā idappaccayā, imasmā kāraṇā āsavapaccayāti attho. Bhavataṇhāyāti bhavasamyojanabhūtāya taṇhāya. Bhavadiṭṭhiyāti sassatadiṭṭhiyā. “Ito ettha etto idhā”ti apariyantaṃ aparāparuppattiṃ dasseti.

Vivaṭṭakathādivaṇṇanā

145. “Vedanānaṃ samudaya”ntiā dipāḷi vedanākammaṭṭhānanti daṭṭhabbā. Tanti “phassasamudayā phassanirodhā”ti vuttaphassaṭṭhānaṃ. Āhāroti kabalīkāro āhāro veditabbo. So hi “kabalīkāro āhāro imassa kāyassa āhārapaccayena paccayo”ti

vacanato kammamuṭṭhānānampi upatthambhakapaccayo hotiyeva. Yadi pi sotāpannādayo yathābhūtaṃ pajānanti, ukkaṃsagativijānana vasena pana desanā arahattanikūṭena niṭṭhāpitā. Ettha ca “yato kho bhikkhave bhikkhu...pe... yathābhūtaṃ pajānāti”ti etena dhammassa niyyānikabhāvena saddhiṃ saṅghassa suppaṭipattiṃ dasseti. Teneva hi aṭṭhakathāyamev ettha “ko evaṃ jānātīti? Khīṇāsavo jānāti, yāva āradhavi passako jānāti”ti paripuṇṇaṃ katvā bhikkhusaṅgho dassito, tena yaṃ vuttaṃ “bhikkhusaṅghavasena pi dīpetuṃ vaṭṭatī”ti, taṃ yathārutavaseneva dīpitaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ.

146. Anto jālassāti antojālaṃ, antojāle katāti antojālīkatā. Apāyūpapattivasena adho osīdanaṃ, sampattibhava vasena uddhaṃ uggamaṃ. Tathā parittabhūmimahaggatabhūmivasena, olīnatā’tidhāvanavasena, pubbantānudiṭṭhiaparantānudiṭṭhivasena ca yathākkamaṃ adho osīdanaṃ uddhaṃ uggamaṃ yojetabbaṃ. “Dasasahasilokadhātū”ti jātikhettaṃ sandhāyāha.

147. Apaṇṇattikabhāvanti dhamaṇakapaṇṇattiyā apaṇṇattikabhāvaṃ. Atītabhāvena pana tathā paṇṇatti yāva sāsana antaradhānā, tato uddhampi aññabuddhuppādesu vattati eva. Tathā hi vakkhati “vohāramattameva bhavissatī”ti. Kāyoti attabhāvo, yo rūpārūpadhammasamūho. Evaṃ hissa ambarukkhasadisatā, tadavayavānañca rūpakkhandhacakkhādīnaṃ ambapakkasadisatā yujjati. Ettha ca vaṇṭacchede vaṇṭūpanibandhānaṃ ambapakkānaṃ ambarukkhato vicchedo viya bhavanettichede tadupanibandhānaṃ rūpakkhandhādīnaṃ santānato vicchedoti ettāvatā opammaṃ daṭṭhabbaṃ.

148. Dhammapariyāyeti pāliyaṃ. Idhatthoti diṭṭhadhammahitaṃ. Paratthoti samparāyahitaṃ. Saṅgāmaṃ vijināti etenāti saṅgāma vijayo. Atthasampattiyā atthajālaṃ. Byañjanasampattiyā, sīlādi anavajjadhammaniddesato ca dhammajālaṃ. Setṭhaṭṭhena brahmabhūtānaṃ maggaphalanibbānānaṃ vibhattattā brahmajālaṃ. Diṭṭhivivecanamukhena suññatāpakāsanena sammādiṭṭhiyā vibhāvitattā diṭṭhijālaṃ. Titthiyavādanimmaddanūpāyattā anuttaro saṅgāma vijayoti evampettha yojanā veditabbā.

149. Attamanāti pītiyā gahitacittā. Tenevāha “buddhagatāyā”tiādi. Yathā pana anattamanā attano anattacaratāya paramanā verimanā nāma honti. Yathāha “diso disa”nti gāthā, na evaṃ attamanā. Ime pana attano anattacaratāya sakamanā hontīti āha “attamanāti sakamanā”ti. Atha vā attamanāti samattamanā, imāya desanāya paripuṇṇamanasaṅkappāti attho. Abhinandatīti taṇhāyatīti atthoti āha “taṇhāyampi āgato”ti. Anekattattā dhātūnaṃ abhinandantīti upagacchanti sevantīti atthoti āha “upagamanepi āgato”ti. Tathā abhinandantīti sampaṭicchantīti atthoti āha “sampaṭicchane pi āgato”ti. “Abhinanditvā”ti iminā padena vuttoyeva attho “anumoditvā”ti iminā pakāsīyatīti abhinandanasaddo idha anumodanasaddatthoti āha “anumodane pi āgato”ti. “Katamañca taṃ bhikkhave”tiādinā tattha tattha pavattāya kathetukamyatāpucchāya vissajjanavasena pavattattā idaṃ suttaṃ veyyākaraṇaṃ hoti. Yasmā pana pucchāvissajjanavasena pavattampi sagāthakaṃ suttaṃ geyyaṃ nāma hoti, niggāthakattameva pana aṅganti gāthārahitaṃ veyyākaraṇaṃ, tasmā vuttaṃ “niggāthakattā hi idaṃ veyyākaraṇanti vutta”nti.

Aparesupīti ettha pisaddena pāramiparicayaṃpi saṅgaṇhāti. Vuttañhi buddhavaṃse -

“Ime dhamme sammasato, sabhāvasarasalakkaṇe;
Dhammatejēna vasudhā, dasasahassī pakampathā”ti.

Vīriyabalenāti mahābhiniikkhamane
cakkavattisiripariccāgahetubhūtavīriyappabhāvena, bodhimaṇḍūpasaṅkamane
“kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatū”tiādinā
vuttacaturaṅgasamannāgatavīriyānubhāvena. Acchariyavegābhīhatāti
vimhayāvahakiriyānubhāvaghaṭṭitā. Paṃsukūladhovane keci “puññatejena”ti
vadanti, acchariyavegābhīhatāti yuttaṃ viya dissati, vessantarajātake
pāramiparipūraṇapuññatejena anekakkhattuṃ kampaṭṭā “akālakampanenā”ti
vuttaṃ. Sādhukāradānavasena akampittha yathā taṃ dhammacakkappavattane.
Saṅgītikālādīsipi sādhukāradānavasena akampitthāti veditabbaṃ. Ayaṃ tāvettha
aṭṭhakathāya līnatthavaṇṇanā.

Pakaraṇanayavaṇṇanā

Ayaṃ pana pakaraṇanayena pāḷiyā atthavaṇṇanā -sā panāyaṃ atthavaṇṇanā yasmā
desanāya samuṭṭhānappayojanabhājanesu piṇḍatthesu ca niddhāritesu sukarā hoti
suviññeyyā ca, tasmā suddhesanāya samuṭṭhānādīni paṭhamam niddhārayissāma.
Tattha samuṭṭhānam tāva vuttaṃ “vaṇṇāvaṇṇabhaṇana”nti. Apica nindāpasamsāsu
vineyyāghātānandādibhāvāpatti, tattha ca ādīnavadassanam samuṭṭhānam. Tathā
nindāpasamsāsu paṭipajjanakkamassa, pasamsāvisayassa khuddakādivasena
anekavidhassa sīlassa, sabbaññutaññāṇassa sassatādiditṭhiṭṭhānesu tatuttari ca
appaṭihatacāratāya, tathāgatassa ca katthaci apariyāpannatāya anavabodho
samuṭṭhānam.

Vuttavipariyāyena payojanam veditabbaṃ. Vineyyāghātānandādibhāvāpatti ādikañhi
imaṃ desanam payojetīti. Tathā kuhanalapanādinānāvidhamicchājīvaiddhamṣanam,
dvāsatṭhidiṭṭhiyālaviviveṭhanam, diṭṭhisīsenā paccayākāravibhāvanam,
chaphassāyatanavasena catusaccakammaṭṭhānaniddeso, sabbadiṭṭhigatānam
anavasesapariyādānam, attano anupādāparinibbānadīpanaṅca payojanāni.

Vaṇṇāvaṇṇanimittam anurodhavirodhavantacittā kuhanādivividhamicchājīvaniratā
sassatādiditṭhipaṅkam nimuggā, sīlakkhandhādīsū aparipūrakāritāya
anavabuddhagauṇavisesaññā vineyyā imissā dhammadesanāya bhājanam.

Piṇḍatthā pana āghātādīnam akaraṇīyatāvacanena paṭiññānurūpaṃ samaṇasaññāya
niyojanam, khantisoraccānuṭṭhānam, brahmavihārabhāvanānuyogo,
saddhāpaññāsamāyogo, satisampajaññādhīṭṭhānam,
paṭisaṅkhānabhāvanābalasiddhi, pariyaṭṭhānānusayappahānam, ubhayahitapaṭipatti,
lokadhammehi anupalepo ca dassitā honti. Tathā pāṇātipātādīhi paṭivirativacanena
sīlavisuddhi dassitā, tāya ca hirottappasampatti, mettākaruṇāsamaṅgitā,
vīṭikkamappahānam, tadāṅgapahānam, duccharitasamkilesappahānam,
viratittayasiddhi, piyamanāpagarubhāvanīyatānipphatti,
lābhasakkārasilokasamudāgamo, samathavipassanānam adhiṭṭhānabhāvo,
akusalamūlatanukaraṇam, kusalamūlaropanam, ubhayānatthadūrikaraṇam, parisāsu
visāradatā, appamādavahāro, parehi duppadhamṣiyatā, avippaṭisārādisamaṅgitā ca
dassitā honti.

“Gambhīrā”tiādivacanehi gambhīradhammavibhāvanam, alabbhaneyyapatiṭṭhatā,
kappānam asaṅkhyeyyenāpi dullabhapātubhāvatā, sukhūmenapi ñāṇena
paccakkhato paṭivijjhitaṃ asakkuṇeyyatā, dhammanvayasaṅkhātena
anumānañāṇenāpi duradhigamanīyatā, passaddhasabbadarathatā,
santadhammavibhāvanam, sobhanapariyosānatā, atittikarabhāvo,

padhānabhāvappatti, yathābhūtañāṇagocaratā, sukhumasabhāvatā, mahāpaññāvibhāvanā ca dassitā honti. Diṭṭhidīpakapadehi samāsato sassatucchedadiṭṭhiyo pakāsītāti olīnatātidhāvanavibhāvanam, upāyavinibaddhaniddeso, micchābhinivesakittanam, kummaggapaṭipattiyā pakāsanā, vipariyesaggāhapaññāpanam, parāmāsapariggaho, pubbantāparantānudiṭṭhipatiṭṭhāpanam, bhavavibhavadiṭṭhivibhāgo, taṇhāvijjāpavatti, antavānantavādiṭṭhiniddeso, antadvayāvatāraṇam, āsavoghayogakilesaganthasamyojanūpādānavisesavibhajjanañca dassitāni honti. Tathā “vedanānam samudaya”ntiādivacanehi catunnam ariyasaccānam anubodhapaṭivedhasiddhi, vikkhambhanasamucchedappahānam, taṇhāvijjāvigamo, saddhammaṭṭhitinimittapariggaho, āgamādhigamasampatti, ubhayahitapaṭipatti, tividhapaññāpariggaho, satisampajaññānuṭṭhānam, saddhāpaññāsamāyogo, sammāvīriyasamathānuyojanam, samathavipassanānipphatti ca dassitā honti.

“Ajānataṃ apassata”nti avijjāsiddhi, “taṇhāgatānam paritassitavipphanditanti taṇhāsiddhi, tadubhayena ca nīvaraṇasamyojanadvayasiddhi, anamataggasaṃsāraṇaṭṭhānucchedo, pubbantāharaṇaaparantapaṭisandhānāni, atītapaccuppannakālavasena hetuvibhāgo, avijjātaṇhānam aññamaññānavattanaṭṭhena aññamaññūpakāritā, paññāvimutticetovimuttīnam paṭipakkhaniddeso ca dassitā honti. “Tadapi phassapaccayā”ti sassatādipaññāpanassa paccayādhīnavuttitākathanena dhammānam niccatāpaṭisedho, aniccatāpatiṭṭhāpanam, paramatthato kārakādipaṭikkhepo, evaṃdhammatādiniddeso, suññatāpakāsanam, samattaniyāmapaccayalakkhaṇavibhāvanañca dassitāni honti.

“Ucchinnabhavanettiko”tiādinā bhagavato pahānasampatti, vijjādhimutti, vasībhāvo, sikkhattayanipphatti, nibbānadhātudvayavibhāgo, caturadhiṭṭhānaparipūraṇam, bhavayoniādīsu अपरिपूरणता ca dassitā honti. Sakalena pana suttapadena iṭṭhāniṭṭhesu bhagavato tādivhāvo, tattha ca paresam patiṭṭhāpanam, kusalahammānam ādivhūtaḍḍhamadvayassa niddeso, sikkhattayūpadeso, attantapādipuggalacatukkasiddhi, kaṇhākaṇhaviṭṭhādikammakatukkaḍḍhā, caturappamaññāvisayaniddeso, samudayādipaṇcākassa yathābhūtavabodho, chasāraṇīyadhammavibhāvanā, dasanāthakaradhammapatiṭṭhāpanti evamādayo niddhāretabbā.

Soḷasahāraṇaṇā

Desanāhāraṇaṇā

Tattha “attā, loka”ti ca diṭṭhiyā adhiṭṭhānabhāvena, vedanāphassāyatanādimukhena ca gahitesu pañcasu upādānakkhandhesu taṇhāvajjā pañcupādānakkhandhā dukkhasaccaṃ. Taṇhā samudayasaccaṃ. Sā pana paritassanāggahaṇena “taṇhāgatāna”nti, “vedanāpaccayā taṇhā”ti ca sarūpeneva samudayaggahaṇena, bhavanettiggahaṇena ca pāliyaṃ gahitāva. Ayaṃ tāva suttantanayo. Abhidhammanayena pana āghātānandādivacanehi, ātappādipadehi, cittappadosavacanena, sabbadiṭṭhidīpakapadehi, kusalākusalaggahaṇena, bhavaggahaṇena, sokādiggaṇaṇena, tattha tattha samudayaggahaṇena cāti saṅkhepato sabbalokiyakusalākusaladhammavibhāvanapadehi gahitā kammakilesā samudayasaccaṃ. Ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ. Tassa tattha tattha vedanānam atthaṅgamanissaraṇapariyāyehi, paccattaṃ nibbutivacanena,

anupādāvimuttivacanena ca pāḷiyaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccaṃ. Tassāpi tattha tattha vedanānaṃ samudayādiyathābhūta vedanāpadesena, channaṃ phassāyatanānaṃ samudayādiyathābhūtapajānanapariyāyena, bhavanettiyā ucchedapariyāyena ca gahaṇaṃ veditabbaṃ. Tattha samudayena assādo, dukkhena ādīnava, magganirodhehi nissaraṇanti evaṃ catusaccavasena, yāni pāḷiyaṃ sarūpeneva āgatāni assādādīnavanissaraṇāni, tesaṃca vasena idha assādādayo veditabbā. Vineyyānantādibhāvāpattiādikaṃ yathāvuttavibhāgaṃ payojanameva phalaṃ. Āghātādīnaṃ akaraṇīyatā, āghātādīphalassa ca anaññasantānabhāvitā, nindāpasamsāsu yathāsabhāvapaṭijānananibbheṭhanāti evaṃ taṃtaṃpayojanādhigamahetu upāyo. Āghātādīnaṃ karaṇapaṭisedhanādiapadesena dhammarājassa āṇatti veditabbāti ayaṃ desanāhāro.

Vicayahāraṇṇanā

Kappaṇābhāvepi vohāravasena, anuvādasena ca “mama”nti vuttaṃ, niyambhāvato vikappaṇatthaṃ vāggahaṇaṃ kataṃ, guṇasamaṅgitāya, abhimukhīkaraṇāya ca “bhikkhave”ti āmantanaṃ. Aññabhāvato, paṭiviruddhabhāvato ca “pare”ti vuttaṃ, vaṇṇapaṭipakkhato, avaṇṇanīyato ca “avaṇṇa”nti vuttaṃ. Byattivāsena, vitthāravasena ca “bhāseyyu”nti vuttaṃ, dhāraṇabhāvato, adhammapaṭipakkhato ca “dhammassā”ti vuttaṃ, diṭṭhisīlehi saṃhatabhāvato, kilesānaṃ saṅghātakaraṇato ca “saṅghassā”ti vuttaṃ. Vuttapaṭiniddesato, vacanupanyāsanato ca “tatrā”ti vuttaṃ, sammukhabhāvato, puthubhāvato ca “tumhehi”ti vuttaṃ. Cittassa hananato, ārammaṇābhāghātato ca “āghāto”ti vuttaṃ, ārammaṇe saṅkocavuttiyā, atuṭṭhākāratāya ca “appaccayo”ti vuttaṃ, ārammaṇacintanato, nissayato ca “cetaso”ti vuttaṃ, atthāsāadhanato, anu anu “anattasāadhanato” ca “anabhiraddhī”ti vuttaṃ, kāraṇānarahattā, satthusāsane ṭhitehi kātuṃ asakkuṇeyyattā ca “na karaṇīyā”ti vuttanti. Iminā nayena sabbapadesu vinicchayo kātabbo. Iti anupadavicayato vicayo hāro ativittahārabhayena, sakkā ca atṭhakathaṃ tassā līnatthavaṇṇanañca anugantvā ayamatto viññunā vibhāvetunti na vitthārayimha.

Yuttihāraṇṇanā

Sabbena sabbam āghātādīnaṃ akaraṇaṃ tādibhāvāya saṃvattatīti yujjati iṭṭhāniṭṭhesu samappavattisabbhāvato. Yasmiṃ santāne āghātādayo uppannā, tannimittako antarāyo tasseeva sampattivibandhāya saṃvattatīti yujjati. Kasmā? Santānantaresu asaṅkamanato. Cittaṃ abhibhavitvā uppannā āghātādayo subhāsītādisallakkaṇepi asamattatāya saṃvattantīti yujjati sakodhalobhānaṃ andhatamasabbhāvato. Pāṇātipātādidussīlyato veramaṇi sabbasattānaṃ pāmojjapāsamsabhāvāya saṃvattatīti yujjati. Sīlasampattiyaṃ hi mahato kittisaddassa abbhuggamo hotīti. Gambhīratādivisesayuttana guṇena tathāgatassa vaṇṇanā ekadesabhūtāpi sakalasabbaññugūṇaggahaṇāya saṃvattatīti yujjati anaññasādhāraṇattā. Tajjāyonisomanasikāraparikkhatāni adhigamatakkānāni sassatavādādiabhinivesāya saṃvattantīti yujjati kappaṇājālassa asamugghāṭitattā. Vedanādīnavānavabodhena vedanāya taṇhā pavaḍḍhatīti yujjati assādānupassanāsabbhāvato. Sati ca vedayitarāge tattha attattaniyagāho, sassatādigāho ca vipariphandatīti yujjati kāraṇassa sannihitattā. Taṇhāpaccayā hi upādānaṃ sassatādivāde paññapentānaṃ, tadanucchavikaṃ vā vedanaṃ vedayantānaṃ phasso hetūti yujjati visayindriyaviññāṇasaṅgatiyā vinā tadabhāvato.

Chaphassāyatananimittavaṭṭassa anupacchedoti yujjati tattha avijjātaṇhānaṃ appahīnattā. Channaṃ phassāyatanānaṃ samudayādipajānanā sabbadiṭṭhigatikasaññaṃ aticca tiṭṭhatīti yujjati catusaccapaṭivedhabhāvato. Imāheva dvāsaṭṭhiyā diṭṭhihi sabbadiṭṭhigatānaṃ antojālīkatabhāvoti yujjati akiriyavādādīnaṃ issaravādādīnañca tadantogadhattā. Tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ. Ucchinnabhavanettiko tathāgatassa kāyoti yujjati, yasmā bhagavā abhinhārasampattiyā catūsu satipaṭṭhānesu paṭiṭṭhitacitto sattabojjhaṅgeyeva yathābhūtaṃ bhāvesi. Kāyassa bhedaṃ parinibbutaṃ na dakkhantīti yujjati anupādisesanibbānappattiyā rūpādīsu kassacipi anavasesatoti ayaṃ yuttihāro.

Padaṭṭhānahāraṇaṇā

Avanṇārahaavaṇṇānurūpasampattānādeyyavacanatādivipattīnaṃ padaṭṭhānaṃ. Vaṇṇārahavaṇṇānurūpasampattasaddheyyavacanatādisampattīnaṃ padaṭṭhānaṃ. Tathā āghātādayo nirayādidukkhassa padaṭṭhānaṃ. Āghātādīnaṃ akaraṇaṃ saggasampattiādisabbasampattīnaṃ padaṭṭhānaṃ. Pāṇātipātādīhi paṭivirati ariyassa sīlakkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Ariyo sīlakkhandho ariyassa samādhikkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Ariyo samādhikkhandho ariyassa paññākkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Gambhīratādivisesayuttaṃ bhagavato paṭivedhappakāraññaṃ desanāññaṃ padaṭṭhānaṃ. Desanāññaṃ vineyyānaṃ sakalavaṭṭadukkhānissaraṇassa padaṭṭhānaṃ. Sabbāpi diṭṭhi diṭṭhupādānti sā yathārahaṃ navavidhassāpi bhavassa padaṭṭhānaṃ. Bhavo jātiyā, jāti jarāmaraṇassa, sokādīnañca padaṭṭhānaṃ. Vedanānaṃ samudayādiyathābhūtavedanaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ anubodhapaṭivedho. Tattha anubodho paṭivedhassa padaṭṭhānaṃ, paṭivedho catubbidhassa sāmāññaphalassa padaṭṭhānaṃ. “Ajānataṃ apassata”nti avijjāgahaṇaṃ, tattha avijjā saṅkhārānaṃ padaṭṭhānti yāva vedanā taṇhāya padaṭṭhānti netabbaṃ. “Taṇhāgatānaṃ paritassitavipphandita”nti ettha taṇhā upādānaṃ padaṭṭhānaṃ. “Tadapi phassapaccayā”ti ettha sassatādipaññāpanaṃ paresaṃ micchābhīnivesassa padaṭṭhānaṃ, micchābhīniveso saddhammassavanasappurisūpassayayonisomanasikāradhammānudhammapaṭipattī hi vimukhatāya, asaddhammassavanādīnañca padaṭṭhānaṃ, “aññaṭṭa phassā”tiādīsu phasso vedanāya padaṭṭhānaṃ, cha phassāyatanāni phassassa, sakalavaṭṭadukkhassa ca padaṭṭhānaṃ, channaṃ phassāyatanānaṃ samudayādiyathābhūtaṃ appajānaṃ nibbidāya padaṭṭhānaṃ, nibbidā virāgassāti yāva anupādāparinibbānaṃ netabbaṃ. Bhagavato bhavanettisamucchedo sabbaññutāya padaṭṭhānaṃ. Tathā anupādāparinibbānassāti ayaṃ padaṭṭhānahāro.

Lakkhaṇahāraṇaṇā

Āghātādiggahaṇena
kodhupanāhamakkhapalāsaissāmacchariyasārambhaparavambhanādīnaṃ saṅgaho paṭighacittuppādapariyāpannatāya ekalakkhaṇattā. Ānandādiggahaṇena
abhijjhāvisamalobhamānātimānamadappamādādīnaṃ saṅgaho
lobhacittuppādapariyāpannatāya samānalakkhaṇattā. Tathā āghātaggahaṇena
avasitṭhagathanīvaraṇānaṃ saṅgaho kāyagathanīvaraṇalakkaṇaṇa
ekalakkhaṇattā. Ānandaggahaṇena phassādīnaṃ saṅgaho
saṅkhārakkhandhalakkhaṇaṇa ekalakkhaṇattā. Sīlaggaṇaṇa
adhicittaadhipaññāsikkhānampi saṅgaho sikkhālakkaṇaṇa ekalakkhaṇattā. Idha
pana sīlasseva indriyasamvarādikassa daṭṭhabbaṃ. Diṭṭhiggahaṇena
avasitṭhaupādānānampi saṅgaho upādānalakkhaṇaṇa ekalakkhaṇattā.

“Vedanāna”nti ettha vedanāggahaṇena avasiṭṭhaupādānakkhandhānampi saṅgaho khandhalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Tathā vedanāya dhammāyatanadhammadhātupariyāpannattā sammasanūpagānaṃ sabbesaṃ āyatanānaṃ dhātūnañca saṅgaho āyatanalakkhaṇena, dhātulakkhaṇena ca ekalakkhaṇattā. “Ajānataṃ apassata”nti ettha avijjāggahaṇena hetuāsavoghayoganīvaraṇādisaṅgaho hetādilakkhaṇena ekalakkhaṇattā avijjāya, tathā “taṇhāgatānaṃ paritassitavipphandita”nti ettha taṇhāggahaṇenāpi. “Tadapi phassapaccayā”ti ettha phassaggahaṇena saññāsaṅkhāraviññāṇānaṃ saṅgaho vipallāsahetubhāvena, khandhalakkhaṇena ca ekalakkhaṇattā. Chaphassāyatanaggahaṇena khandhindriyadhātādīnaṃ saṅgaho phassupattinimittatāya, sammasanasabhāvena ca ekalakkhaṇattā. Bhavanettiggahaṇena avijjādīnampi saṃkilesadhammānaṃ saṅgaho vaṭṭahetubhāvena ekalakkhaṇattāti ayaṃ lakkhaṇahāro.

Catubyūhahāraṇaṇā

Nindāpasamsāhi sammākampitacetasā micchājīvato anoratā sassatādimicchābhīnivesino sīlādidhammakhandhesu appatitṭhitatāya sammāsambuddhaguṇarasassādavimukhā veneyyā imissā desanāya nidānaṃ. Te yathāvuttadosavinimuttā kathaṃ nu kho sammāpaṭipattiyā ubhayahitaparā bhaveyyunti ayamettha bhagavato adhippāyo. Padanibbacanaṃ nirutti. Taṃ “eva”ntiādinidānapadānaṃ, “mama”ntiā dipāḷipadānañca aṭṭhakathāvasena suviññeyyattā ativitthārabhayena na vitthārayimha. Padapadatthaniddesaṇikkhepasuttadesanāsandhivasena chabbidhā sandhi. Tattha padassa padantarena sambandho padasandhi. Tathā padatthassa padatthantarena sambandho padatthasandhi. Nānānusandhikassa suttassa taṃtaṃanusandhīhi sambandho, ekānusandhikassa ca pubbāparasambandho niddesasandhi, yā aṭṭhakathāyaṃ pucchānusandhiājāyānusandhiyathānusandhivasena tividhā vibhattā, tā panetā tissopi sandhiyo aṭṭhakathāyaṃ vicāritā eva. Suttasandhi ca paṭhamāṃ nikkhepavasena amhehi pubbe dassitāyeva. Ekissā desanāya desanāntarena saddhiṃ saṃsandanaṃ desanāsandhi, sā evaṃ veditabbā - “mamaṃ vā bhikkhave...pe... na cetaso anabhiraddhi karaṇīyā”ti ayaṃ desanā “ubhatodaṇḍakena cepi bhikkhave kakacena corā ocarakā aṅgamaṅgāni okkanteyyumaṃ, tatrapī yo mano padūseyya, na me so tena sāsanaṅkaro”ti imāya desanāya saddhiṃ saṃsandati. “Tumhaṃ yevassa tena antarāyo”ti “kammassakā māṇava sattā...pe... dāyādā bhavissanti”ti imāya desanāya saṃsandati. “Api tumhe...pe... ājāneyyāthā”ti “kuddho atthaṃ...pe... sahate nara”nti imāya desanāya saṃsandati.

“Mamaṃ vā bhikkhave pare vaṇṇaṃ...pe... na cetaso ubbīlāvitattaṃ karaṇīya”nti “dhammāpi vo bhikkhave pahātabbā, pageva adhammā. Kullūpamaṃ vo bhikkhave dhammaṃ desessāmi, nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāyā”ti imāya desanāya saṃsandati. “Tatra ce tumhehi...pe... ubbīlāvitā, tumhaṃ yevassa tena antarāyo”ti “luddhoatthaṃ...pe... sahate nara”nti “kāmandhā jālasaṅghannā, taṇhāchadanachāditā”ti imāhi desanāhi saṃsandati.

“Appamattakaṃ...pe... sīlamattaka”nti “paṭhamāṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ kho brāhmaṇa yañño purimehi yaññehi appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisamsataro cā”tiādikāya desanāya saṃsandati, paṭhamājjhānassa sīlato mahapphalamahānisamsatarabhāvavacanena jhānato

sīlassa appabhāvadīpanato.

“Pāṇātipātāṃ pahāyā”tiādi “samaṇo khalu bho gotamo sīlavā...pe... kusalasīlena samannāgato”tiādikāhi desanāhi saṃsandati.

“Aññeva dhammā gambhīrā”tiādi “adhigato kho myāyaṃ dhammo gambhīro”tiādi pāḷiyā saṃsandati. Gambhīratādivisesayuttadhammapaṭivedhena hi ñāṇassa gambhīrādibhāvo viññāyatīti.

“Santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā”tiādi “santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā...pe... abhivadanti, sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ, moghamaññanti ittheke abhivadanti, asassato, sassato ca asassato ca, neva sassato ca nāsassato ca, antavā, anantavā, antavā ca anantavā ca, nevantavā nānantavā ca attā ca loko ca idameva saccaṃ, moghamaññanti ittheke abhivadanti”tiādikāhi desanāhi saṃsandati.

“Santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā aparantakappikā”tiādi “santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā aparantakappikā...pe... abhivadanti, saññī attā hoti arogo paraṃ maraṇā. Ittheke abhivadanti asaññī, nevasaññīnāsaññī ca attā hoti arogo paraṃ maraṇā. Ittheke abhivadanti sato vā pana sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti, diṭṭhadhammanibbānaṃ vā paneke abhivadanti”tiādikāhi desanāhi saṃsandati. “Vedanānaṃ...pe... tathāgato”ti “tayidaṃ saṅkhataṃ oḷārikaṃ, atthi kho pana saṅkhārānaṃ nirodho, atthetanti iti viditvā tassa nissaraṇadassāvī tathāgato tadupātivatto”tiādikāhi desanāhi saṃsandati.

“Tadapi tesāṃ...pe... vipphanditamevā”ti idaṃ “tesāṃ bhavataṃ aññatreva chandāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā paccattaṃyeva ñāṇaṃ bhavissati parisuddhaṃ pariyodātanti netāṃ tṭhānaṃ vijjati. Paccattaṃ kho pana bhikkhave ñāṇe asati parisuddhe pariyodāte yadapi te bhonto samaṇabrāhmaṇā tattha ñāṇabhāgamattameva pariyodāpenti, tadapi tesāṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ upādānamakkhāyatī”tiādikāhi desanāhi saṃsandati.

“Tadapi phassapaccayā”ti idaṃ “cakkhuṇca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādāna”nti, “chandamūlakā ime āvuso dhammā manasikārasamuṭṭhānā phassasamodhānā vedanāsamōsaraṇā”ti ca ādikāhi desanāhi saṃsandati.

“Yato kho bhikkhave bhikkhu channaṃ phassāyatanāna”ntiādi “yato kho ānanda bhikkhu neva vedanaṃ attānaṃ samanupassati, na saññāṃ, na saṅkhāre, na viññāṇaṃ attānaṃ samanupassati, so evaṃ asamanupassanto na kiñci loke upādiyati, anupādiyaṃ na paritassati, aparitassaṃ paccattaṃyeva parinibbāyatī”tiādikāhi desanāhi saṃsandati.

“Sabbe te imeheva dvāsaṭṭhiyā vatthūhi antojālīkatā”tiādi “ye hi keci bhikkhave...pe... abhivadanti, sabbe te imāneva pañca kāyāni abhivadanti etesaṃ vā aññatara”ntiādikāhi desanāhi saṃsandati. “Kāyassa bheda...pe... devamanussā”ti -

“Accī yathā vātavegena khittā,
Atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ;
Evaṃ munī nāmakāyā vimutto,

Atthaṃ paleti na upeti saṅkha’’nti.

Ādikāhi desanāhi saṃsandatīti ayaṃ cātubyūho hāro.

Āvattahāraṇaṇā

Āghātādīnaṃ akaraṇīyatāvacanena khantisoraccānuṭṭhānaṃ. Tattha khantiyā saddhāpaññaṃ parāpakāradukkhahagatānaṃ saṅgaho, soraccena sīlassa. Saddhādiggaṇaṇena ca saddhindriyādisakalabodhipakkhiyadhammā āvattanti. Sīlaggaṇaṇena avipparisāradayo sabbepi sīlānisamsadhammā āvattanti. Pāṇātipātādīhi paṭivirativacanena appamādavīhāro, tena sakalaṃ sāsanaḥbrahmacariyaṃ āvattati. Gambhīratādivisesayuttadhammaggaṇaṇena mahābodhipakittanaṃ. Anāvaraṇaññaṃ padaṭṭhānaṃ hi āsavakkhayaṇaṃ, āsavakkhayaṇaṃ padaṭṭhānaṃ ca anāvaraṇaññaṃ mahābodhi, tena dasabalādayo sabbe buddhagūṇā āvattanti. Sassatādiditṭhiggaṇaṇena taṇhāvijjāya saṅgaho, tāhi anamataggaṃ sāravaṭṭaṃ āvattati. Vedanānaṃ samudayādiyathābhūtaḥvedanena bhagavato pariññāttayavisuddhi, tāya paññaṃ pāramimukhena sabbapāramiyo āvattanti. “Ajānataṃ apassata’’nti avijjāgggaṇaṇena ayonisomanasikārapariggaho, tena ca ayonisomanasikāramūlakā dhammā āvattanti. “Taṇhāgatānaṃ paritassitavipphandita’’nti taṇhāgggaṇaṇena nava taṇhāmūlakā dhammā āvattanti, “tadapi phassaṃ paccayā’’tiādi sassatādiṇaṃ paññaṃ paccayādhīnavuttidassanaṃ, tena aniccatādilakkhaṇattayaṃ āvattati. Channaṃ phassaṃ yatanānaṃ yathābhūtaṃ pajānaṇena vimuttisampadāniddeṣo, tena sattapi visuddhiyo āvattanti. “Ucchinnabhavanettiko tathāgatassa kāyo’’ti taṇhāpahānaṃ, tena bhagavato sakalaṃ kilesappahānaṃ āvattatīti ayaṃ āvatto hāro.

Vibhattihāraṇaṇā

Āghātānandādayo akusalā dhammā, tesāṃ ayonisomanasikārādi padaṭṭhānaṃ. Yehi pana dhammehi āghātānandādīnaṃ akaraṇaṃ appavatti, te abyāpādādayo kusalā dhammā, tesāṃ yonisomanasikārādi padaṭṭhānaṃ. Tesu āghātādayo kāmāvacarāva, abyāpādādayo catubhūmakā. Tathā pāṇātipātādīhi paṭivirati kusalā vā abyākatā vā, tassā hīrottappādayo dhammā padaṭṭhānaṃ. Tattha kusalā siyā kāmāvacarā, siyā lokuttarā, abyākatā lokuttarāva. “Atthi bhikkhave aññeva dhammā gambhīrā’’ti vuttadhammā siyā kusalā, siyā abyākatā, tattha kusalānaṃ vuttānagāminivipassanā padaṭṭhānaṃ. Abyākatānaṃ maggadhammā, vipassanā, āvajjanā vā padaṭṭhānaṃ. Tesu kusalā lokuttarā, abyākatā siyā kāmāvacarā, siyā lokuttarā, sabbāpi ditṭhiyo akusalāva kāmāvacarāva, tesaṃ avisesena micchābhīnīvese ayonisomanasikāro padaṭṭhānaṃ. Visesto pana santatighanavinibbhogābhāvato ekattanayassa micchāgāho atītajātīanussaraṇatakkasahito sassataditṭhiyā padaṭṭhānaṃ. Hetuphalabhāvena sambandhabhāvassa agggaṇato nānattanayassa micchāgāho tajjāsamannāhārasahito ucchedaditṭhiyā padaṭṭhānaṃ. Evaṃ sesaditṭhīnampi yathāsambhavaṃ vattabbaṃ. “Vedanāna’’nti ettha vedanā siyā kusalā, siyā abyākatā, siyā kāmāvacarā, siyā rūpāvacarā, siyā arūpāvacarā, phasso tesaṃ padaṭṭhānaṃ. Vedanānaṃ samudayādiyathābhūtaḥvedanaṃ maggaṇaṃ, anupādāvimutti phalaṃ, tesāṃ “aññeva dhammā gambhīrā’’ti ettha vuttanayena dhammādivibhāgo netabbo. “Ajānataṃ apassata’’ntiādisu avijjā taṇhā akusalā kāmāvacarā, tesaṃ avijjāya āsavā, ayonisomanasikāro eva vā padaṭṭhānaṃ. Taṇhāya

saṃyojaniyesu dhammesu assādadassanaṃ padaṭṭhānaṃ. “Tadapi phassapaccayā”ti ettha phassassa vedanāya viya dhammādivibhāgo veditabbo. Iminā nayena phassāyatanādīnampi yathārahaṃ dhammādivibhāgo netabboti ayaṃ vibhattihāro.

Parivattahāraṇaṇā

Āghātādīnaṃ akaraṇaṃ khantisoraccāni anubrūhetvā paṭisaṅkhānabhāvanābalasiddhiyā ubhayahitapaṭipattiṃ āvahati. Āghātādayo pana pavattiyamānā dubbaṇṇataṃ dukkhaseyyaṃ bhogahāniṃ akittiṃ parehi durupasaṅkamanatañca nipphādentā nirayādīsu mahādukkhaṃ āvahanti. Pāṇātipātādīhi paṭivirati avippaṭisārādīkalyāṇaṃ paramparaṃ āvahati. Pāṇātipātādi pana vipphaṭisārādīkalyāṇaṃ paramparaṃ, gambhīratādivisesayuttaṃ ñāṇaṃ vineyyānaṃ yathārahaṃ vijjābhiññādiguṇavisesaṃ āvahati sabbañeyyaṃ yathāsabhāvāvabodhato. Tathā gambhīratādivisesarahitaṃ pana ñāṇaṃ ñeyyesu sāvarenaṇato yathāvuttaguṇavisesaṃ nāvahati. Sabbāpi cetā diṭṭhiyo yathārahaṃ sassatucchedabhāvato antadvayabhūtā sakkāyatīraṃ nātivattanti aniyyānikasabhāvattā. Niyyānikasabhāvattā pana sammādiṭṭhi saparikkhārā majjhimaṇḍapaṭipadābhūtā atikkamma sakkāyatīraṃ pāraṃ āgacchati. Vedanānaṃ samudayādiyathābhūtavedanaṃ anupādāvimuttiṃ āvahati maggabhāvato. Vedanānaṃ samudayādiasampaṭivedho saṃsārācārakāvarodhaṃ āvahati saṅkhārānaṃ paccayabhāvato. Vedayitasabhāvapaṭicchādako sammoho tadabhinandanaṃ āvahati. Yathābhūtāvabodho pana tattha nibbēdaṃ virāgañca āvahati. Micchābhīniveśe ayonisomanasikārasahitā taṇhā anekavihiṭṭaṃ diṭṭhiyālaṃ pasāreti. Yathāvuttataṇhāsamucchedo paṭhamamaggo taṃ diṭṭhiyālaṃ saṅkoceti. Sassatavādādiṭṭhiyānaṃ phasso paccayo hoti asati phasse tadabhāvato. Diṭṭhibandhanabandhānaṃ phassāyatanādīnaṃ anirodhena phassādiānirodho saṃsāradukkhassa anivattiyeva, yathāvato phassāyatanādīpariññā sabbadiṭṭhidassanāni ativattati, phassāyatanādīpariññā taṃdiṭṭhiyānaṃ nātivattati, bhavanettisamucchedo āyatīṃ attabhāvassa anibbattiyā saṃvattati, asamucchināya bhavanettiyā anāgate bhavappabandho parivattatiyevāti ayaṃ parivatto hāro.

Vevacanahāraṇaṇā

“Mama mayhaṃ me”ti pariyāyavacanaṃ. “Bhikkhave samaṇā tapassino”ti pariyāyavacanaṃ. “Pare aññe paṭiviruddhā”ti pariyāyavacanaṃ. “Avaṇṇaṃ akittiṃ ninda”nti pariyāyavacanaṃ. “Bhāseyyuṃ bhaṇeyyuṃ kareyyu”nti pariyāyavacanaṃ. “Dhammassa vinayassa satthusāsanassā”ti pariyāyavacanaṃ. “Saṅghassa samūhassa gaṇassā”ti pariyāyavacanaṃ. “Tatra tattha tesū”ti pariyāyavacanaṃ. “Tumhehi vo bhavantehi”ti pariyāyavacanaṃ. “Āghāto doso byāpādo”ti pariyāyavacanaṃ. “Appaccayo domanassaṃ cetasi kadukha”nti pariyāyavacanaṃ. “Cetaso anabhiraddhi cittassa byāpatti manopadoso”ti pariyāyavacanaṃ. “Na karaṇīyā na uppādetabbā na pavattetabbā”ti pariyāyavacanaṃ. Iti iminā nayena sabbapadesu vevacanaṃ vattabbanti ayaṃ vevacano hāro.

Paññattihāraṇaṇā

Āghāto vatthivasena dasavidhena ekūnavīsatividhena vā paññatto. Appaccayo upavicāravasena chadhā paññatto. Ānandopītiādivasena navadhā paññatto. Pīti sāmāññato khuddikādivasena pañcadhā paññattā. Somanassaṃ upavicāravasena chadhā paññattaṃ. Sīlaṃ vārittacārittādivasena anekadhā paññattaṃ.

Gambhīratādivisesayuttam ñāṇam cittuppādavasena catudhā, dvādasavidhena vā, visayabhedato anekadhā ca paññattam. Diṭṭhisassatādivasena dvāsaṭṭhiyā bhedehi, tadantogadhavibhāgena anekadhā ca paññattā. Vedanā chadhā aṭṭhasatadhā anekadhā ca paññattā. Tassā samudayo pañcadhā paññatto, tathā atthaṅgamo. Assādo duvidhena paññatto. Ādīnavo tividhena paññatto. Nissaraṇam ekadhā catudhā ca paññattam...pe... anupādāvimutti duvidhena paññattā.

“Ajānataṃ apassata”nti vuttā avijjā visayabhedena catudhā aṭṭhadhā ca paññattā. “Taṇhāgatāna”ntiadinā vuttā taṇhā chadhā aṭṭhasatadhā anekadhā ca paññattā. Phasso nissayavasena chadhā paññatto. Upādānaṃ catudhā paññattam. Bhavo dvidhā anekadhā ca paññatto. Jāti vevacanavasena chadhā paññattā. Tathā jarā sattadhā paññattā. Maraṇam aṭṭhadhā navadhā ca paññattam. Soko pañcadhā paññatto. Paridevo chadhā paññatto. Dukkham catudhā paññattam, tathā domanassaṃ. Upāyāso catudhā paññatto. “Samudayo hotī”ti pabhavapaññatti, “yathābhūtaṃ pajānātī”ti dukkhassa pariññāpaññatti, samudayassa pahānapaññatti, nirodhassa sacchikiriyāpaññatti, maggassa bhāvanāpaññatti.

“Antojālīkatā”tiādi sabbadiṭṭhīnaṃ saṅghapaññatti. “Ucchinnabhavanettiko”tiādi duvidhena parinibbānapaññatti. Evaṃ āghātādīnaṃ akusalakusalādidhammānaṃ yathāpabhavapaññattiādivasena, tathā “āghāto”ti byāpādassa vevacanapaññatti, “appaccayo”ti domanassassa vevacanapaññattītiadinā nayena paññattibhedo vibhajitabboti ayaṃ paññattihāro.

Otaṇaḥāravaṇṇanā

Āghātaggahaṇena saṅkhārakkhandhasaṅgaho, tathā anabhiraddhigahaṇena. Appaccayaggahaṇena vedanākkhandhasaṅgahoti idaṃ khandhamukhena otaṇaṃ. Tathā āghātādiggaḥṇena dhammāyatanam dhammadhātu dukkhasaccaṃ samudayasaccaṃ vā gahitanti idaṃ āyatanamukhena dhātumukhena saccamukhena ca otaṇaṃ. Tathā āghātādīnaṃ saḥajātā avijjā hetusaḥajātaaññamaññanissayasampayuttaatthiavigatapaccayehi paccayo hoti, asaḥajāta pana anantarasamanantaraanantarūpanissayanatthivigatāsevanapaccayehi paccayo hoti, anantarā upanissayavaseneva paccayo hoti. Taṇhāupādānādīnaṃ, phassādīnampi tesam saḥajātānaṃ asaḥajātānañca yathārahaṃ paccayabhāvo vattabbo. Koci panettha adhipativasena, koci kammavasena, koci āhāraavasena, koci indriyavasena, koci jhānavasena, koci maggavasenapi paccayo hotīti. Ayampi viseso veditabboti idaṃ paṭiccasamuppādamukhena otaṇaṃ. Ānandādīnampi imināva nayena khandhādīnamukhena otaṇaṃ vibhāvetabbaṃ.

Tathā sīlaṃ pāṇātipātādīhi viraticetanā, abyāpādādicetasikadhammā ca, pāṇātipātādayo cetanāva, tesam tadupakāradhammānañca lajjādayādīnaṃ saṅkhārakkhandhadhammāyatanādīsaṅgaho, purimanayeneva khandhādīnamukhena ca otaṇaṃ vibhāvetabbaṃ. Esa nayo ñāṇadiṭṭhivedanāavijjātaṇhādīggahaṇesu. Nissaraṇaanupādāvimuttigahaṇesu asaṅkhatadhātuvasenapi dhātumukhena otaṇaṃ vibhāvetabbaṃ. Tathā “vedanānaṃ...pe... anupādāvimutto”ti etena bhagavato sīlādayo pañca dhammakkhandhā, satipaṭṭhānādayo ca bodhipakkhiyadhammā pakāsītā hontīti taṃ mukhenapi otaṇaṃ veditabbaṃ. “Tadapi phassapaccayā”ti diṭṭhipaññāpanassa paccayādhīnavuttitādīpanena

aniccatāmukhena otaraṇaṃ, tathā evaṃdhammatāya paṭiccasamuppādamukhena otaraṇaṃ, anicassa dukkhānattabhāvato appaṇihitamukhena suññatāmukhena ca otaraṇaṃ. Sesapadesupi eseva nayoti ayaṃ otaraṇo hāro.

Sodhanahāraṇaṇā

“Mamaṃ vā...pe... bhāseyyu”nti ārambho. “Dhammassa...pe... saṅghassa...pe... bhāseyyu”nti padasuddhi, no ārambhasuddhi. “Tatra tumhehi...pe... karaṇīyā”ti padasuddhi ceva ārambhasuddhi ca. Duttiyanayādīsipi eseva nayo. Tathā “appamattakaṃ kho paneta”ntiādi ārambho. “Katama”ntiādi pucchā. “Pāṇātipātaṃ pahāyā”tiādi padasuddhi, no ārambhasuddhi, no ca pucchāsuddhi. “Idaṃ kho”tiādi pucchāsuddhi ceva padasuddhi ca ārambhasuddhi ca.

Tathā “atthi bhikkhave”tiādi ārambho. “Katame ca te”tiādi pucchā. “Santi bhikkhave”tiādi ārambho. “Ki”ntiādi ārambha pucchā. “Yathāsamāhite”tiādi padasuddhi, no ārambhasuddhi no ca pucchāsuddhi. “Ime kho te”tiādi padasuddhi ceva pucchāsuddhi ca ārambhasuddhi ca. Iminā nayena sabbattha ārambhādayo veditabbāti. Ayaṃ sodhana hāro.

Adhiṭṭhānahāraṇaṇā

“Avaṇṇa”nti sāmāññato adhiṭṭhānaṃ taṃ, avikappetvā visesavacanaṃ “mamaṃ vā dhammassa vā saṅghassa vā”ti. Sukkapakkhepi eseva nayo.

Tathā “sīla”nti sāmāññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ “pāṇātipātā paṭivirato”tiādi.

“Aññeva dhammā”tiādi sāmāññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ “tayaḍaṃ bhikkhave tathāgato pajānātī”tiādi.

Tathā “pubbantakappikā”tiādi sāmāññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ “sassatavādā”tiādi. Iminā nayena sabbattha sāmāññaviseso niddhāretabboti ayaṃ adhiṭṭhāno hāro.

Parikkhārahāraṇaṇā

Āghātādīnaṃ “anattaṃ me acarī”tiādīni ca ekūnavīsati āghātavattthūni hetu. Ānandādīnaṃ ārammaṇe abhisineho hetu. Sīlassa hiriottappaṃ appicchatādayo ca hetu. “Gambhīrā”tiādīnā vuttadhammassa sabbāpi pāramiyo hetu, visesena paññāpāramī. Diṭṭhīnaṃ asappurisūpassayo, asaddhammassavanaṃ, micchābhinivesena ayonisomanasikāro ca avisesena hetu, visesena pana sassatavādādīnaṃ atītajātianussaraṇādi hetu. Vedanānaṃ avijjātāṇhākammāni phasso ca hetu. Anupādāvimuttiyā ariyamaggo hetu. Paññāpanassa ayonisomanasikāro hetu. Taṇhāya saṃyojanīyesu assādānupassanā hetu. Phassassa chaḷāyatanāni, chaḷāyatanassa nāmarūpaṃ hetu. Bhavanettisamucchedassa visuddhibhāvanā hetūti ayaṃ parikkhāro hāro.

Samāropanahāraṇaṇā

Āghātādīnaṃ akaraṇīyatāvacanena khantisampadā dassitā hoti. “Appamattakaṃ kho paneta”ntiādīnā soraccasampadā, “atthi bhikkhave”tiādīnā ñāṇasampadā, “aparāmasato cassa paccattaññeva nibbuti veditā”ti, “vedanānaṃ...pe... yathābhūtaṃ veditvā anupādāvimutto”ti etehi samādhisampadāya saddhiṃ

vijjāvimuttivasībhāvasampadā dassitā hoti. Tattha khantisampadā paṭisaṅkhānabalasiddhito soraccasampadāya padaṭṭhānaṃ. Soraccasampadā pana atthato sīlameva, tathā pāṇātipātādīhi paṭivirativacanāṃ sīlassa pariyāyavibhāgadassanatthaṃ. Tattha sīlaṃ samādhissa padaṭṭhānaṃ, samādhi paññāya padaṭṭhānaṃ. Tesu sīlena vītikkamappahānaṃ duccharitasamkilesappahānañca sijjhati, samādhinā pariyuṭṭhānappahānaṃ, vikkhambhanappahānaṃ, taṇhāsamkilesappahānañca sijjhati. Paññāya diṭṭhisamkilesappahānaṃ, samucchedappahānaṃ, anusayappahānañca sijjhatīti sīlādīhi tīhi dhammakhandhehi samathavipassanābhāvanāpāripūrī, pahānattayasiddhi cāti ayaṃ samāropano hāro.

Soḷasahāraṇaṇṇā niṭṭhitā.

Pañcavidhanayavaṇṇanā

Nandiyāvaṭṭanayavaṇṇanā

Āghātādīnaṃ akaraṇavacanena taṇhāvijjāsaṅkoco dassito hoti. Sati hi attattaniyavatthūsu sinehe sammose ca “anatthaṃ me acarī”tiādīnā āghāto jāyatīti, tathā “pāṇātipātā paṭivirato”tiādivacanehi, “paccattaññeva nibbuti viditā, anupādāvimutto, channaṃ phassāyatanānaṃ...pe... yathābhūtaṃ pajānātī”tiādīhi vacanehi ca taṇhāvijjānaṃ accantappahānaṃ dassitaṃ hoti. Tāsaṃ pana pubbantakappikādipadehi “ajānataṃ apassata”ntiādipadehi ca sarūpato dassitānaṃ taṇhāvijjānaṃ rūpadhammā arūpadhammā ca adhiṭṭhānaṃ. Yathākkamaṃ samatho ca vipassanā ca paṭipakkho. Tesāṃ cetovimutti paññāvimutti ca phalaṃ. Tattha taṇhā, taṇhāvijjā vā samudayasaccaṃ, tadadhiṭṭhānabhūtā rūpārūpadhammā dukkhasaccaṃ, tesāṃ appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā samathavipassanā maggasaccanti evaṃ catusaccayojanā veditabbā. Taṇhāggahaṇena cettha māyāsātheyyamānātimānamadappamādapāpicchatāpāpamittatāahirikānottappādiva sena sabbo akusalapakkho netabbo. Tathā avijjāggahaṇena viparītamanasikārakodhupanāhamakkhapalāsaissāmacchariyasārambhadvacassatābhavaditṭhivibhavaditṭhādivasena akusalapakkho netabbo. Vuttavipariyāyena amāyāsātheyyādiviparītamanasikārādivasena, tathā samathapakkhiyānaṃ saddhindriyādīnaṃ, vipassanāpakkhiyānañca aniccasaññādīnaṃ vasena kusalapakkho netabboti. Ayaṃ nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmi.

Tipukkhalanayavaṇṇanā

Āghātādīnaṃ akaraṇavacanena adosasiddhi, tathā pāṇātipātapharusavācāhi paṭivirativacanena. Ānandādīnaṃ akaraṇavacanena alobhasiddhi, tathā abrahmacariyato paṭivirativacanena. Adinnādānādīhi pana paṭivirativacanena ubhayasiddhi. “Tayidaṃ bhikkhave tathāgato pajānātī”tiādīnā amohasiddhi. Iti tīhi akusalamūlehi gahitehi tappaṭipakkhato, āghātādiakaraṇavacanena ca tīhi kusalamūlāni siddhāniyeva honti. Tattha tīhi akusalamūlehi tividhaduccharitasamkilesamalavisamākusalasaññāvitakkāsaddhammādivasena sabbo akusalapakkho vitthāretabbo. Tathā tīhi kusalamūlehi tividhasucaritavodānasamakusalasaññāvitakkapaññāsaddhammasamādhi-vimokkhamukhavimokkhādivasena sabbo kusalapakkho vibhāvetabbo. Etthāpi ca saccayojanā veditabbā. Kathaṃ? Lobho sabbāni vā kusalākusalamūlāni

samudayasaccaṃ, tehi pana nibbattā tesam adhiṭṭhānagocarabhūtā upādānakkhandhā dukkhasaccantiādinā nayena saccayojanā veditabbāti ayaṃ tipukkhalassa nayassa bhūmi.

Sīhaviikkīḷitanayavavaṇṇanā

Āghātānandanādīnaṃ akaraṇavacanena satisiddhi. Satiyā hi sāvajjānavajje, tattha ca ādīnavānisamse sallakkhetvā sāvajjaṃ pahāya anavajjaṃ samādāya vattatīti. Tathā micchājīvā paṭivirativacanena vīriyasiddhi. Vīriyena hi kāmabyāpādavihiṃsāvitakke vinodeti, vīriyasādhanañca ājīvapārisuddhisīlanti. Pāṇātipātādīhi paṭivirativacanena satisiddhi. Satiyā hi sāvajjānavajje, tattha ca ādīnavānisamse sallakkhetvā sāvajjaṃ pahāya anavajjaṃ samādāya vattati. Tathā hi sā

“visayābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā”ti ca vuccati. “Tayidaṃ bhikkhave tathāgato pajānātī”tiādinā samādhipaññāsiddhi. Paññāya hi yathābhūtāvabodho, samāhito ca yathābhūtaṃ pajānātīti. Tathā “nicco dhuvo”tiādinā anicce “nicca”nti vipallāso, “arogo paraṃ maraṇā, ekantasukhī attā diṭṭhadhammanibbānappatto”ti ca evamādihi asukhe “sukha”nti vipallāso, “pañcahi kāmaguṇehi samappito”tiādinā asubhe “subha”nti vipallāso, sabbeheva ca diṭṭhidīpakapadehi anattani “attā”ti vipallāsoti evamettha cattāro vipallāsā siddhā honti, tesam paṭipakkhato cattāri satipaṭṭhānāni siddhāneva honti. Tattha catūhi indriyehi cattāro puggalā niddisittabbā.

Kathaṃ? Duvidho hi taṇhācarito mudindriyo ca tikkhindriyo cāti, tathā diṭṭhicarito. Tesu paṭhamo asubhe “subha”nti vipallattadiṭṭhi satibalena yathābhūtaṃ kāyasabhāvaṃ sallakkhetvā sammattaniyāmaṃ okkamati. Duttiyo asukhe “sukha”nti vipallattadiṭṭhi “uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”tiādinā vuttena vīriyasamvarasaṅkhātena vīriyabalena taṃ vipallāsaṃ vidhamati. Tatiyo anicce “nicca”nti ayāthāvagāhī samathabalena samāhitabhāvato saṅkhārānaṃ khaṇikabhāvaṃ yathābhūtaṃ paṭivijjhati. Catuttho santatisamūhakkiccārammaṇaṅghanavicittattā phassādidhammapuñjamatte anattani “attā”ti micchābhinivesī catukoṭikasūññatāmanasikārena taṃ micchābhinivesaṃ viddhamseti. Catūhi cettha vipallāsehi caturāsavoghayogakāyaganthaagatitaṇhupādupādānasattaviññāṇaṭṭhitiapariññādiv asena sabbo akusalapakkho netabbo. Tathā catūhi satipaṭṭhānehi catubbidhajhānavihārādiṭṭhānasukhabhāgiyadhammaappamaññāsammappadhānaid dhipādādivasena sabbo vodānapakkho netabboti ayaṃ sīhaviikkīḷitassa nayassa bhūmi. Idhāpi subhasaññāsukhasaññāhi, catūhipi vā vipallāsehi samudayasaccaṃ, tesam adhiṭṭhānārammaṇabhūtā pañcupādānakkhandhā dukkhasaccantiādinā saccayojanā veditabbā.

Disālocanaaṅkusanayadvayaṇṇanā

Iti tiṇṇaṃ atthanayānaṃ siddhiyā vohāranayadvayampi siddhameva hoti. Tathā hi atthanayadisābhūtaḍḍhamānaṃ samālocanaṃ disālocanaṃ, tesam samānayaṇaṃ aṅkusoti niyuttā pañca nayā.

Pañcavidhanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāsanapaṭṭhānavavaṇṇanā

Idaṃ suttaṃ soḷasavidhe suttantapaṭṭhāne saṃkilesavāsanāsekkhabhāgiyaṃ,
saṃkilesanibbedhāsekkhabhāgiyameva vā. Aṭṭhavīsatividhe pana suttantapaṭṭhāne
lokiyalokuttaraṃ sattadhammādhīṭṭhānaṃ ñāṇaṇeyyadassanabhāvanaṃ
sakavacanaparavacanaṃ vissajjanīyāvissajjanīyaṃ kusalākusalaṃ
anuññātapaṭikkhitañcāti veditabbaṃ.

Pakaraṇanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Brahmajālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

ΠΑΡΟΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΑΥΤΗ ΤΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Η παρούσα μετάφραση αποτελεί μέρος του PaliVerse Project, της πρώτης πλήρους και ενιαίας αγγλικής μετάφρασης του Κανόνα Πάλι, μαζί με τα Σχόλια (Aṭṭhakathā) και τα Υποσχόλια (Tīkā) και συνοδεύεται από διαδραστικά εργαλεία μελέτης. Το PaliVerse είναι ένα έργο σε εξέλιξη. Οι μεταφράσεις που δημιουργούνται με τεχνητή νοημοσύνη βελτιώνονται συνεχώς μέσω αναθεωρήσεων και σχολίων από ειδικούς. Το παρόν κείμενο αποτελεί την πιο πρόσφατη μετάφραση κατά την ημερομηνία λήψης.

Ημερομηνία δημιουργίας PDF: 14 Σεπτεμβρίου 2026

ΠΩΣ ΝΑ ΠΑΡΑΘΕΣΕΤΕ ΤΗΝ ΠΗΓΗ

PaliVerse (2026). Υποσχόλια. Ο Κανόνας των Ομιλιών - Υποσχόλια. 1. Η συλλογή των μακρών ομιλιών - Υποσχόλια. 1. Υποσχόλια για το κεφάλαιο για το σύνολο της ηθικής. 1. Σχόλια για την ομιλία για το ανώτατο δίκτυο έχει ανακτηθεί από το paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος
Κέντρο Μελέτης και Πρακτικής Βουδισμού Τεραβάδα
Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία εγγεγραμμένη στην Ελλάδα
Το παρόν PDF μπορεί να διανέμεται ελεύθερα για σκοπούς μελέτης και πρακτικής.

PaliVerse.org